

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**KÂTİP ÇELEBİ'NİN İRŞADÜ'L HAYARA İLE ALİ UFKİ BEY'İN
TURCARUM LİTURGİA ESERLERİNİN TAHLİLİ VE METNİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Abdullah Fatih GEMİ

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

Ankara-2013

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**KÂTİP ÇELEBİ'NİN İRŞADÜ'L HAYARA İLE ALİ UFKİ BEY'İN
TURCARUM LİTURGİA ESERLERİNİN TAHLİLİ VE METNİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan

Abdullah Fatih GEMİ

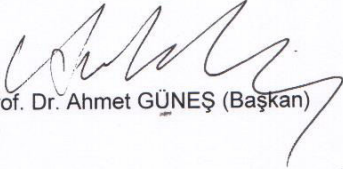
Tez Danışmanı

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

Ankara-2013

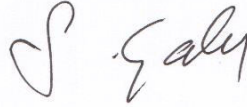
ONAY

Abdullah Fatih GEMİ tarafından hazırlanan "Kâtip Çelebi'nin İrşadü'l Hayara ile Ali Ufki Bey'in Turcarum Liturgia Eserlerinin Tahlili Ve Metni" başlıklı bu çalışma 30.10.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Yeniçağ Tarihi Bilim dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet GÜNEŞ (Başkan)

Doç. Dr. Mustafa ALKAN

Yrd. Doç. Dr. Sıddık ÇALIK

ÖZET

Gemi, Abdullah Fatih, Kâtip Çelebi'nin İrşadü'l Hayara İle Ali Ufki Bey'in Turcarum Liturgia Eserlerinin Tahlili Ve Metni, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2013

17. asrın müdekkik şahsiyetlerinden Kâtip Çelebi kültür sahasında hatrı sayılır eserler kaleme almıştır. Pek bilinmeyen “İrşâdü'l Hayâra ilâ Tarihü'l Yunan ve'r Rum ve'n Nasara” adlı eserinde Kadim ve Erken Modern Avrupa'nın siyasi hiyerarşik, dini ve kültürel tarihinden kesitler sunarak müslümanlara sahih bilgiler vermeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, eserin Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde ve Konya İzzettin Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulunan nüshaları dikkate alınarak hem tahlili hem de transkripsiyonu yapılmaya çalışılacaktır.

Kâtip Çelebi'nin çağdaşı Albertus Bobovius, nam-ı diğer Ali Ufki Bey ise bu asırda Osmanlı sarayında yetişen çok yönlü bir kişiliktir. “Turcarum Liturgia” adlı eserinde Türklerin dini ve örfi kaidelerinden bilgiler yer almaktadır. Eserin hem İngilizce hem de Latince yayınları göz önünde bulundurularak, Türkçe'ye kazandırılması amaçlanmıştır.

Bu çalışma, eserleri ve isimleri çağ aşarak kıymetlerini asırlar sonrasına taşıyan Kâtip Çelebi'nin kaleminden Avrupa'yı, Ali Ufki Bey'in gözünden Osmanlı'yı anlatmaktadır.

Anahtar Sözcükler

1. Kâtip Çelebi
2. Ali Ufki Bey
3. Osmanlı
4. Avrupa
5. Din

ABSTRACT

Gemi, Abdullah Fatih, Analysis And Text Of Kâtip Çelebi's İrşadü'l Hayara With Ali Ufki Bey's *Turcarum Liturgia* Of Their Works, Master Thesis, Ankara 2013

Kâtip Çelebi who is one of the striking personage of XVII. century, have considerable works draw up at cultur area. He's work fractional unknown in "İrşâdü'l Hayâra ilâ Tarihü'l Yunan ve'r Rum ve'n Nasara" aims to provide accurate information about the Muslims in Europe whose ancient and early modern Europe's political, hierarchical, religious and cultural history of European from by cross-sections. In this context both the analysis and the transcription to will be study, those copies off the work's by considering inside of Türk Tarih Kurumu Library and İzzettin Koyunağlu Library in Konya.

As for Albertus Bobovius, alias Ali Ufki Bey who was contemporary with Kâtip Çelebi, who was growing person of ambidextrous in 17th century at the Ottoman Palace. He's works name *Turcarum Liturgia* partake information of religious and customary laws from Turks. Both English and Latin publications particularize through of work's which earning to Turkish has been intended.

In this study explain Kâtip Çelebi's pen from Europe and Ali Ufki Bey's eyes Osmanlı which through come of age their name and work in this manner their value beared after ages.

Key Words

1. Kâtip Çelebi
2. Ali Ufki Bey
3. Ottomans
4. Europe
5. Religion

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, XVII. asrın çok yönlü iki kişiliğinin kaleminden çıkan, iki eser üzerinde durulmaktadır. Kâtip Çelebi'nin *İrşâdü'l Hayâra İlâ Tarihi'l Yunan Ve'r Rum Ve'n Nasara* adlı eseri XVII. asır Osmanlı insanı için bir nevi Avrupa rehberi niteliğindedir. Müellif bu eseri vücuda getirirken doğu ve batı kaynaklarını tetkik ederek, bilgi haznesindeki usule göre harmanladığı bu kaynakları, ilim ve fen imbiğinden geçirerek ufak hacimli bu eseri meydana getirmiştir. Çalışmaları ve ilgi alanları Kâtip Çelebi ile benzerlik gösteren Ali Ufki Bey ise, Osmanlı sarayında hizmet etmiş, doğu ve batı dünyasından birçok dil bilen, musiki hususunda mahir, kabiliyetli bir şahsiyettir. *Turcarum Liturgia* isimli eserinde, batılı insanın müslüman akaidine bilinmezlik esrarıyla yaklaşımının merakını dindirmeye çalışmıştır. Eserini müslümanların diniyle sınırlandırmayıp, yaşantılarından ve örfi kaidelerinden de eserinde kesitler sunmuştur.

Cihan aynasını ilim güneşinden aldığı ışıkla eserlerine yansıtan Kâtip Çelebi, *İrşâdü'l Hayâra* ile doğunun kaleminden Avrupa memalikini ve küffarını; dillerin üstadı, erdem severlerin sadık hizmetkârı yed-i tûlâ sahibi Ali Ufki Bey ise *Turcarum Liturgia* ile mühtedi bir batılı gözünden Türklerin inancını sergilemiştir. Çalışmada her iki münevverin mezkûr eserlerinin bir arada ele alınması, doğu-batı zaviyesinden XVII. asır Osmanlı-Avrupa algısını ilim camiasına göstermek amacıyladır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i-ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv-vi
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
KÂTİP ÇELEBİ VE İRŞADÜ'L HAYARA	
1.1. KÂTİP ÇELEBİ'NİN HAYATI.....	5
1.2. ESERLERİ.....	9
1.2.1. Tarih Hakkında Eserleri.	9
1.2.1.1. Takvimü't Tevarih.....	9
1.2.1.2. Arapça Fezleke.....	9
1.2.1.3. Türkçe Fezleke.....	10
1.2.2. Coğrafya Hakkında Eserleri.....	10
1.2.2.1. Cihannüma.....	10
1.2.3. Biyografik Eserleri.....	11
1.2.3.1. Keşfü'z- Zünun An Esami'l Kütübi Ve'l Fünun.....	11
1.2.3.2. Süllemü'l Vusul İla Tabakati'l Fühul.....	11
1.2.4. Didaktik Eserleri.....	12
1.2.4.1. Düsturu'l Amel Li Islahi'l Halel.....	12
1.2.4.2. Mizanü'l Hakk Fi İhtiyari'l Ehakk.....	12
1.2.4.3. Tuhfetü'l Kibar Fi Esfari'l Bihar.....	13
1.2.4.4. Camiü'l Mutun Min Celli'l Fünun.....	13
1.2.4.5. İlhamü'l Mukaddes Mine'l Feyzi'l Akdes.....	14
1.2.4.6. Dürer-i Müntesire Ve Gurer-i Münteşire.....	14
1.2.4.7. Tuhfetü'l Ahyar Fi'l Hikem Ve'l Emsal Ve'l Eşar.....	14
1.2.5. Tercüme Eserleri.....	15

1.2.5.1. Levami'u'n-Nur Fi Zulümat-ı Atlas Minor.....	15
1.2.5.2. Müluk-ı Küffar Tarihi.....	15
1.2.5.3. Tarih-i Kostantiniyye ve Kayasıra.....	16
1.2.6. İsmen Bilinen Fakat Günyüzüne Çıkmayan Eserleri.....	16
1.2.6.1. Kanunname.....	16
1.2.6.2. Muhammediye Şerhi.....	16
1.2.6.3. Recmü'r Racim Bi's-Sin Ve'l Cin.....	16
1.2.6.4. Tefsir-i Kadı Beyzavi Şerhi.....	17
1.2.6.5. Tütün Hakkında Risalesi.....	17
1.3. İRŞADÜ'L HAYÂRA.....	18
1.3.1. Nüshaları.....	18
1.3.2. Metin Tahlilinin Usulü	20
1.3.3. Değerlendirme.....	32

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ UFKİ BEY VE TURCARUM LITURGIA

2.1. ALİ UFKÎ BEY'İN HAYATI.....	35
2.2. ESERLERİ.....	38
2.2.1. Musiki Hakkında Eserleri.....	38
2.2.1.1. Şiir ve Şarkı Mecmuası.....	38
2.2.1.2. Haza Mecmua-yı Saz ü Söz.....	38
2.2.2. Linguistik Hakkında Eserleri.....	39
2.2.2.1. Türkçe Gramer.....	39
2.2.2.2. Fransızca- Türkçe Diyalog Kitabı.....	39
2.2.3. Teolojik Tercüme Eserleri.....	39

2.2.3.1. Dillerin Altın Kapısı.....	39
2.2.3.2. Kitab-ı Mukaddes Tercümesi.....	39
2.2.3.3. Talim-i Ortodoksin.....	40
2.2.3.4. Kitabü'l Ahd-i Cedid.....	40
2.2.3.5. İslami Adetler, Resmi Şahsiyetlere Verilen Elkab.....	40
2.2.3.6. Mezmurlar.....	41
2.2.6. Osmanlı Sarayı Hakkında Eserleri.....	41
2.2.6.1. Kösem Sultan'ın Entrikası.....	41
2.2.6.2. Saray-ı Enderun.....	41
2.3. TURCARUM LITURGIA.....	43
2.3.1. Tercüme ve Tahlil Usulü.....	43
2.3.2. Değerlendirme.....	50
SONUÇ.....	54
METİN I.....	56
METİN II.....	131
KAYNAKÇA.....	159
EKLER.....	163

KISALTMALAR

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız
c.	: cilt
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
haz.	: hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İ	: İngilizce Neşr
K	: Koyunoğlu Nüshası
Ktp.	: Kütüphanesi
L	: Latince Neşr
nr.	: numara
s.	: sayfa
sy.	: sayı
T	: Türk Tarih Kurumu Nüshası
vb.	: ve benzeri
vol.	: volume
vr.	: varak

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun üç kıtaya sayeban olan cihanşümül kubbesinde, çatırtıların meydana gelmeye başladığı asır olan XVII. yüzyıl, günümüzde araştırmacılar tarafından duraklama dönemi olarak isimlendirilmektedir. Bu asırda, devletin akıbetinin endişe uyandırdığı birçok münevver tarafından gözlenmiş, farklı konularda çeşitli risaleler kaleme alınarak, devlet-i ebed müddetin bu gidişatın önüne geçmesi arzulanmıştır.

XVII. asır Avrupa cenahında ise, önceki asırlarda coğrafi keşifler ile başlayan ticaret ve koloni yarışının ivme kazandığı bir dönemdir. Avrupa ülkelerinin ticari gelir sağlama yarışı akabinde merkantelizm, Avrupa'nın söz sahibi krallarının devlet politikası haline gelmiş; Avrupalı, feodalizm ve skolastik düşüncenin kabuğunu kırarak asırlar sonra modernizmle beraber gelişim çıtasını giderek yükseltmiştir. Stratejik yollarda ve sistematik devrimlerde giderek hâkimiyetini artıran Avrupa'nın Türk korkusundan sıyrılıp, ilerleyen dönemlerde Pandora'nın Kutusu'nu Osmanlı Devleti üzerinde açması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Avrupa-Osmanlı cenahında tüm bunlar olagelirken, Kâtip Çelebi ve Ali Ufki Bey birbirlerinden habersiz kaleme aldıkları eserleriyle, kendilerince doğu-batı analizine ışık tutmuşlardır. Kâtip Çelebi hemen hemen her eserinde, eseri kaleme alma gerekçesini vurgulamaktadır. *İrşâdü'l Hayâra*'nın vücuda gelmesinin sebebini ise: *“Osmanlı Devleti sayesinde Asya'ya adım atmaya gücü yetmeyen Hristiyan fırkaları (Avrupalılar) Hind ü Sind limanlarına kadar uzandılar. Bu taifelerin bu kadar yakımızda olmasına rağmen, onlar hakkında cahil olmayı artık bir kenara bırakalım. Onların memleketlerinden, faaliyetlerinden ve uğraşlarından haberdar olup, gaflet uykusundan uyanalım; zira bunlar evvelce müslümanların gaflete düşmesinden faydalanıp, nice İslam toprağını alıp kendilerine kâfir mülkü eylediler”* sözleriyle özetlemektedir.

Ali Ufki Bey ise *Turcarum Liturgia* adlı eserini ne amaçla kaleme aldığından bilgisinden okuyucusunu mahrum bırakmaktadır. Lakin XVII. asır nihayete ermeden 1690 yılında yapılan bu eserin yayınında, Thomas Hyde'in eserin başına ilıstirdiği önsöz dikkat çekicidir. Bu önsözde Thomas Hyde, Ali Ufki'nin kaleme aldıklarının Hristiyanlara ilginç gelebileceği kanısındadır. Eserde "Muhammedilerin dinine dair değinilen konular, daha önce kimse tarafından anlatılmamakla beraber; hiçbir hristiyan da eserde anlatılanlara şahit olmamıştır" denilmektedir.

Her iki eserin benzer yönleri olduğu gibi farklı tarafları da vardır. Kâtip Çelebi eserinin birinci bölümünü Hristiyan akaidine ayırır; lakin bu bölümü iki mühtedi yazarın eserlerinden aktardığı anlaşılmakla beraber, bölüm nitelik açısından özet mahiyetindedir. Ali Ufki Bey'in eserinin ilk bölümü ise namaz hakkındadır. Burada namaz vakitleri, namazın rükünleri, namazın nasıl kılındığı, namazda okunan dualar manasıyla beraber izah edilirken, namaza iştirak ve cemaatle namaz kılmanın ihtimamı arz edilerek bölüm nihayete ermiştir. Ali Ufki Bey'in iyi analiz ettiği bölümde bazı duaların atlandığı, birtakım ıstılahların tam manasıyla izah edilmediği de görölmektedir.

İrşadü'l Hayara'nın ikinci bölümüyle *Turcarum Liturgia*'nın ikinci ve üçüncü bölümü benzerlik gösterir. Nitekim Kâtip Çelebi eserinin bu bölümünde Avrupa devletlerinin siyasi hiyerarşisini izah etmekle beraber, bunun yanında dini hiyerarşiyi de izah eder. Papa, kardinal, patrik, başpiskopos, yardımcı piskopos, metropolit unvanlarını başlıklar halinde manalarıyla beraber açıklar. Ali Ufki Bey'in eserinin ikinci bölümü *İrşadü'l Hayara*'nın "Mahkeme Ahvalı" faslına benzer. "Yargılamalar ve Yargı Memurları" başlığı altındaki bölümde müftü, müsevvetçi, fetva emini, kadı asker, molla, kadı, naip, kâtip, mukayyit, muhzır görevleriyle beraber açıklanmıştır. Eserin üçüncü bölümünde ise selatin imamları, naathan, cüzhan, türbedar, kandilci, müezzin, kayyim, farraş ve abkeşin "Dini Sınıf Olan Mürtezika" başlığı altında vazifeleri sıralanmaktadır.

İrşadü'l Hayara'nın buradan sonra konu bütünlüğü bozulmuş, eserde arka arkaya bir listeler faslı açılmıştır. Papalar, Roma İmparatorları, Fransa İmparatorları kronolojik olarak sıralanmış, eserin sonuna doğru bir de Venedik Doçları listesi eklenmiştir. Kâtip Çelebi İspanya, Venedik ve Boğdan'ı mufassalan eserinde ele alırken; Portekiz, Danimarka, Erdel ve Macar milletlerinin kâh krallarından kâh Osmanlı Devleti ile ilişkilerinden alıntılar yaparak eseri nihayete erdirmektedir.

Ali Ufki Bey ise eserin dördüncü bölümünü hac yolculuğuna ayırır. Müslümanların hac ibadetleri ayrıntılı bir şekilde müellifin kaleminden anlatılmakla beraber, hangi mevkilerde hangi duaların yapıldığı da nakledilmektedir.

Eserin beşinci bölümü, hasta ziyareti ve ölüm sonrası uygulamalar hakkındadır. Ali Ufki Bey bu bölümde kısaca hastaları ziyaret etmenin faziletine değindikten sonra, cenaze ve defin işlemlerinden detaylı bir şekilde bahseder.

Altıncı bölüm sünnet bahsini içermektedir. Burada sünnet olacak çocuğun ve ailesinin, sünnetten önce ve sonra ahvali beyan edilir.

Turcarum Liturgia'nın yedi sekiz ve dokuzuncu bölümleri eserin konu bütünlüğünden uzak bir hal sergilemektedir. Bu bölümlerde sırasıyla Kırım Hanı'nın, Osmanlı Sultanı'nın ve sadrazamın unvanları sıralanmakla birlikte, Ali Ufki Bey bunun ne sebeple yapıldığını bildirmemekte; böylelikle eser son bulmaktadır.

Bu çalışmayla, isimleri ve eserleri çağ aşan Kâtip Çelebi'nin *İrşâdü'l Hayâra İlâ Tarihi'l Yunan Ve'r Rum Ve'n Nasara* ile Ali Ufki Bey'in *Turcarum Liturgia* adlı eserlerinin tetkik, tahlil ve çevirisinin yapılması amaçlanmıştır. *İrşâdü'l Hayâra*'nın kuvvetle muhtemel müellif nüshası keşfedilmiş, bilinen ve bilinmeyen nüshalarından yararlanılmış, karmaşıklığa mahal verilmeden izahlı metni oluşturulmuş; *Turcarum Liturgia*'nın İngilizce ve Latince yayınları birçok kez gözden geçirilerek, eserin tercümesi yapılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada *İrşadü'l Hayara*'nın İzzettin Koyunoğlu Kütüphanesi'nde bulunan Nr. 14029 kayıtlı nüshası temel alınmakla birlikte; TTK Kütüphanesi'nde bulunan Y/15 kayıtlı nüshayla mukayesesi yapılmıştır.

Turcarum Liturgia'nın ise Thomas Hyde tarafından 1712 senesinde “*Four Treatises Concerning the Doctrine, Discipline and Worship of the Mahometans Printed*” adıyla yayınlanan kitabın içinde “*Concerning The Liturgy Of The Turks, Their Pilgreme To Mecca, Their Circumcision, Visitation Of The Sick*” başlığıyla yer alan İngilizce neşir temel alınmıştır. Ayrıca yine Thomas Hyde'in 1767 yılında “*Syntagma Dissertationum Quas Olim Auctor Doctissimus*” adıyla yaptığı neşrde “*Turcarum Liturgia Peregrinatione Meccana, Circumcisione, Aegrotorum Visitatione And / Nonnullas Annotatiunculas*” başlığı altında yer alan Latince neşirden ise, eserin orijinal Osmanlıca terkiplerinin ve Arapça dualarının yazımı hususunda istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KÂTİP ÇELEBİ VE İRŞADÜ'L HAYARA

1.1. KÂTİP ÇELEBİ'NİN HAYATI

XVII. asır Osmanlı'sında, ilimde ve fende yaptığı çalışmalarla hatrı sayılır bir iz bırakan Kâtip Çelebi, gerek ortaya koyduğu eserleriyle gerekse metodolojik üslubuyla klasik Osmanlı sistematığının dışına çıkmıştır. Fende mikro kozmografyaya nazar edip cihana ayna tutan, ilimde tetkik ve tahlil kalemiyle maziden atıye giden, Devlet-i Aliyye'nin en önde gelen araştırmacı-yazarıdır. Ulema meclisinde Kâtip Çelebi, devlet katında Hacı Halife, kendi tabirince Abdullah'tan olma Mustafa, otobiyografisini kaleme alan ender Osmanlı münevverlerindendir. Üç farklı eserinde kendisinden bahseden Kâtip Çelebi'nin hayat hikâyesi, yine bu eserlerinden harmanlanıp şöyle özetlenebilir:

“ Annemin dediğine göre 1017 senesinin Zilkade ayında, (Şubat/Mart 1609) Utarid (Merkür) saatinde -ki yıldızım da Utarid'dir- Sultan Ahmet (I. Ahmet) devrinde İstanbul'da doğmuşum. Hanefi mezhebinden İshrakiyye meşrebinden olmakla beraber; bu günahkâr Abdullah oğlu Mustafa, âlimler arasında Kâtip Çelebi, Divan ehline Hacı Halife diye tanınır. Babam Abdullah Enderun'da silahdarlık zümresinden çerağ çıkıp, III. Mehmet Han zamanında sipah bölüğüne atanmış, kırk dört sene kadar gaza eylemiş, vaktinin çoğunu ibadetle geçiren, ulema ve meşayih meclislerine gidip gelen, kazandığına kanaat getiren dindar bir kuldu. Beş-altı yaşına geldiğimde Kırımlı İmam İsa Halife'yi Kur'an ve tecvit öğretmesi için bana hoca tuttu. Ondan öğrendiklerimi Mevla Zekeriya Ali İbrahim Efendi ve Nefes-zade'ye ezberden okudum, Böğri Ahmet Çelebi diye bilinen hattattan hat sanatını öğrendim. On dördüme değdiğim 1031 senesinde (1622) babam maaşından on dirhem yevmiye bağlayarak, beni Divan kaleminden Anadolu Muhasebesi'ne bu işleri öğrenmek amacıyla talebe olarak kaydettirdi. Oradaki bi halifeden divan rakamlarını, hesap kaidelerini ve siyakat yazısını öğrenerek kısa zamanda onu geride bıraktım. Babam seferlere gider gelirdi,

ordu 1033 senesinde (1624) Abaza Paşa üzerine sefere çıkınca, bende babamla beraber gittim, Kayseri yakınlarındaki savaşa tanık oldum. Yine babamla Bağdat seferine katılarak dokuz aylık muhasaradan sonra mücadelenin, kıtlığın, mağlubiyetin cefasını çekerek ümitsizliğe düşsem de; belâ, herkesle beraber olunca düğün bayramdır dedim. Perişan bir halde 1035 Zilkade'de (Temmuz/Ağustos 1626) Musul'a döndüğümüzde babam altmış yaşlarındayken vefat etti, oradaki Cami-i Kebir kabristanına defnedildi. Babamdan bir ay sonra da amcam Nusaybin yakınındaki Cerrahlu menzilinde vefat etti. Ben bazı akrabalarımın Diyarbakır'a geldim. Allah rahmet eylesin babamın arkadaşlarından okuma-yazmaya ve tarihe meraklı Mehmet Halife, aynı yıl beni Süvari Mukabelesi kalemine talebe olarak kaydetti. Sonra Serdar Hüsrev Paşa ile Hemedan ve Bağdat seferine katılıp 1040 senesinde (1631/1632) İstanbul'a dönünce, babamın vasiyeti olan ilim ve din meclislerine girip, ilimle uğraşma kutluluğuna erişip, ilim öğrenmeye rağbet ettim. Divan kalemlerinin çetinlerinden sayılan görevimde siyakat ve hesaplama işiyle yetinmeyip, ilim öğrenmeye üstün çaba sarf ettim. Yeteri kadar bilgi sahibi olduğumda meşhur vaiz Kadızade'nin dersini dinlemem ve rahmetlinin heveslendirmesinin de etkisi, ilme ciddi bir gayret göstermeme vesile oldu. Doğuya sefer baş gösterince Serdar Mehmet Paşa ile Halep'te iken 1043 senesinde (1633/1634) hac vazifesini ifa ettim. 1044'te (1634/1635) Sultan Murat'ın Revan Seferi'ne katılıp döndükten sonra, gücüm yettiğince kalan ömrümü ilim tahsiline harcamaya niyet ettim. On yıllık bir zaman müddetini seferde geçirip, nice cenkler ve olaylara şahit olarak böylelikle gaza ve hac işlerini nihayete erdirdim. Halep'te iken şehrin sahaflarında gördüğüm kitapların ismini yazmaya başlamıştım, İstanbul'a dönünce ailemden kalan mirasla kitap almaya çalıştım. 1046'da (1636-1637) kitaplara ulaşmam kolay olup, tarih ve biyografi kitaplarını inceleme hoşuma giderdi. Maksadım bu hayırlı iş doğrultusunda, ticaretle uğraşan bir akrabam, 1047'de (1637-1638) aniden vefat edince birkaç bin altını bana miras kaldı, böylelikle mirasın üç yük akçe kadarıyla İstanbul'un kitap hazinelerine ulaşmak kolay oldu. Bu esnada Sultan Murat 1048 senesinde (1638/1639) Bağdat'ı fethetmek üzere sefere çıkınca padişah fermanıyla

Maden Mukabelesi'nde ikinci halifelik görevine geldim. 1049'da (1639-1640) Kürt Abdullah Efendi ve Ders-i amm Mehmet Efendi'den ders dinleyip, Ermenaki Veli Efendi'den mantık öğrendim. Sonrasında A'rec Mustafa Efendi'yi üstadım kabul edip üç sene kadar çeşitli ilimlerden dersler görüp, Uluğ Bey'in astronomi tablosundan takvim hazırlama yöntemini öğrendim. Hocam da beni diğer talebelerden ayrı tutup yakınlık gösterdi, kaynaşmamız sayesinde nice yıllar istifade ve sohbet ettik. 1052'de (1642-1643) Vaiz Veli Efendi'den hadis dersleri almaya başlayıp, iki senede hadis öğrenimini tamamladım. Tamı tamına on yıl ilim yolunda gayret edip, gece gündüz sayısız kitap karıştırdım. Öyle ki hevesle bir kitabı incelerken, gün batımından doğumuna kadar mum yanar ne usanır ne de yorulurdum. 1053 yılı sonlarında (1643) bu sefer ben talebe alıp öğrendiğim ilimleri yaklaşık on yıl öğretmeye çalıştım. Benim ders anlatma usulüm konuyu birçok kaynağa değinerek tek yönlü ele almaktı. Azar azar bağlantı kurarak konuda daldan dala atlamak benim için zaman kaybıydı. İstanbul'un kitap hazinelerinin elimin altında olmasıyla binlerce kitaptan yeni ve seçkin usuller öğrendim. Kaidelere göre Mukabele Başhalifeliği vazifesi için yirmi senelik hizmetten sonra sıra gelirdi vazife benim hakkım iken, Koca Paşa rüşvet yiyerek üç bin guruşa bu göreve başkasını getirdi. Bu hususta kötülük etmeyip bunları Allah'a havale ederek, işimi hayra yorup sabra çalıştım. Huruf, havass, reml, vefk, tıb ve nirencat gibi tılsım fal ve dualarla alakalı enteresan ilimler hususunda çalışmalar yaptım. Lakin bu çalışmaların bir kısmını tamamlarken, bir kısmını tamamlayamadım. Bu esnada sağlığımda kötüleme olduğundan doğru ilaçları kullanmak için tıbbı yöneldim. Ayrıca manen de deva bulayım diye havass, esma ve ilm-i huruf kitapları karıştırarak sıhhate erdim. 1058 senesinin sonunda (1648) Takvimü't Tevarih adlı eserim sayesinde Süvari Kalemî'nin ikinci halifesi oldum. 1067'ye (1656-1657) gelene kadar haftada bir iki gün Kalem'e maaş emrini yerine getirmek için gider, geri kalan zamanı araştırma ve yazmaya ayırırdım. Ümit ederim ki bundan sonra da geri kalan ömrüm böyle geçsin.”¹

¹ Fikret Sarıcaoğlu, “Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Kâtip Çelebi 1067 yılının sonlarında Zilhicce ayının 27. günü Cumartesi sabahında (6 Ekim 1657) kahvesini içerken bir fenalık hissetmiş ve fincan elinden düşerek ansızın vefat etmiştir. Müellif hatlı Cihannüma nüshasında da vefatından önceki gece ham karpuz yediğini, sabahtan soğuk suyla abdest aldıktan sonra kendini iyi hissetmediğini hanımına ve uşağına anlattığı kaydı yazılıdır.²

Tarih Dergisi, sy. 37, İstanbul 2002 s. 302-317

² Orhan Şaik Gökyay, **Kâtip Çelebi'den Seçmeler** c. I, MEB, İstanbul 1997 s.18-19 ayrıca bkz. Orhan Şaik Gökyay, **Kâtip Çelebi Hayatı Şahsiyeti Eserleri, Kâtib Çelebi Eserleri ve Hayatı Hakkında İncelemeler**, Ankara 1985, s. 9

1.2. ESERLERİ

1.2.1. Tarih Hakkında Eserleri

1.2.1.1. *Tavimü't Tevarih*

Hazreti Adem'in dünyaya ayak basmasından, 1648 tarihine kadar geçen olayların anlatıldığı eserdir. Kâtip Çelebi Türkçe ve Farsça kaleme aldığı bu kitabı Fezleke adlı eserinin fihristi olarak uyarlamış, iki aylık bir çalışmanın neticesinde yazımını tamamlamıştır. Akabinde eser, evvelce ders aldığı ve ilmi sohbetlerine iştirak ettiği Şeyhülislam Abdurrahim Efendi vasıtasıyla Sadrazam Koca Mehmet Paşa'ya icazet niteliğindeki şu sözlerle gönderilmiştir: *"Bu adam çok rütbe hak ediyor, dünya malı kazanmaya gayret etmez, mevkiden yüz çevirir. İş bu yolla gereği ne ise tereddütsüz yerine getirilsin."* Kâtip Çelebi kadrini bilen kişi olarak nitelendirdiği Abdurrahim Efendi ve Takvimü't-Tevarih sayesinde süvari kaleminin ikinci halifesi olmuştur. Kendisinin bu göreve getirilmesini istemeyen eşkıya tanımlamasında bulunduğu kişiler, vezir-i azama rüşvet teklif ederek Kâtip Çelebi'nin tayinini reddetmesini istemişler; lakin buna güçleri yetmemiş paşa da uygun gördüğü için ataması gerçekleşmiştir.³

1.2.1.2. *Arapça Fezleke*

Müellifi tarafından Tarih-i Kebir olarak adlandırılan bu kitabın asıl adı Fezleke akvâlü'l-ahyâr fî ilmi't-târîh ve'l-ahbâr olmakla beraber; Fezleketü't-Tevarih ve Arapça Fezleke adlarıyla da bilinmektedir. Kâtip Çelebi bu çalışması için birçok tarih kitaplarını toplayıp incelediğini, yaklaşık yüz elli devleti ve bin beş yüz civarında padişahı Fezleke'de topladığını zikretmektedir.⁴ Üç ana bölüm ve birçok fasıldan oluşan eser yaratılış ile başlamakta asr-ı saadet ve hulefa-yı raşidin devirleriyle devam etmektedir. İslam öncesi hükümdarlardan, çeşitli kavimlerden, kabilelerden, şehirlerden,

³ Orhan Şaik Gökyay a.g.e. s. 40 , Fikret Sarıcaoğlu a.g.m. s. 305 , **Mizânü'l-hakk fî ihtiyârî'l-ehakk, İslamda Tenkid ve Tartışma Usûlü**, sadeleştirilenler: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara Marifet Yay. İstanbul 2001 s.147

⁴ Fikret Sarıcaoğlu a.g.m. s. 305

meşhurlardan vb. birçok fasıllardan oluşan eser, Kâtip Çelebi'nin devrine kadar gelen olaylarla devam eder. Hicri 1000 (1591/1592) tarihinden sonra olaylar Türkçe Fezleke ile müşterek kaydedilmekle beraber, Sultan IV. Murat'ın vefatıyla eser sona erer.⁵

1.2.1.3. *Türkçe Fezleke*

Kâtip Çelebi'nin Arapça Fezleke'ye ek olarak kaleme aldığı bu eser, hicri 1000 (1591/1592) tarihinden başlayıp 1065 (1654/1655) tarihinde İpşir Paşa'nın isyanı ile nihayete erer. Yıl yıl sıralanmakta ve her yılın sonunda o yılda ölen devlet adamı, ilim ehli, şair vb. meşhur kimselerin hayatlarından ve eserlerinden kesitler sunmaktadır.⁶

1.2.2. Coğrafya Hakkında Eserleri

1.2.2.1. *Cihannüma*

Kâtip Çelebi'nin şöhretine şöhret katan, İslam âleminin ilim dünyasında coğrafya adına yazılmış en önemli eserdir. Zira bu eser, doğu zihniyetini batı metoduna tebdil ederek ilim ve fende dönüm noktası oluşturmuştur.⁷ Bunun farkında olan Kâtip Çelebi “ *Bu kitap gibisi İslam âleminde henüz ortaya konulmadı. Gelmiş geçmiş devletli hükümdarlardan hiçbirinin hazinesine girmemiş ve bunun eşi benzerini kimse görmemiştir.*” sözleriyle eserinin kıymetini dile getirmektedir.⁸ Eseri kaleme alma sebebini Kâtip Çelebi şöyle anlatıyor: “ *...Cismani âleme hayvan gibi bakan kişiler için söylenen “Göklerin ve yerin yüceliğini düşünüp araştırmazlar mı?” ayet-i kerimesi astronomi; “Yeryüzünü dolaşın ve Allah'ın kudretinin eserlerini görün” ayet-i kerimesi de coğrafya ile alakalı kitapları araştırmama vesile oldu. Hristiyanların Yunanlılardan arakladığı coğrafyaya dair ustaca araştırmaları varken; müslümanların coğrafya bilgisinden yoksun, inkârcı ve üşengeç tutumları beni üzüyordu. Arapça, Farsça ve Türkçe yazılan memleketlerin coğrafi*

⁵ Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s. 35-37

⁶ Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s. 37-38

⁷ Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s.44

⁸ Bekir Karlığa- Mustafa Kaçar, **Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Kâtip Çelebi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009 s. 28

konumunu, güzergâhlarını gösteren kitapların düzensiz ve hatalı olduklarını gördüğüm için Cihannüma isimli bir kitap yazmaya karar verdim...”⁹

İki bölümden oluşan eserin birinci bölümü denizler, adalar ve haritaları kapsamaktadır. İkinci bölüm ise karalar, kara ülkeleri, nehirler, dağlar, memleketler arasındaki yollar vb. hakkında malumat vermektedir. IX. asırdan sonra meydana gelen iklimlere de değinilen eser alfabetik sırayla kaleme alınmıştır.¹⁰ Kâtip Çelebi'nin vefatından sonra yarım kalan eserin kıymetini anlayan İbrahim Müteferrika, kendisinin ve Ebu Bekir bin Behram Ed-Dımişkî'nin ilaveleriyle eseri 1732 yılında matbaasında basmıştır.¹¹

1.2.3. Biyografik Eserleri

1.2.3.1. Keşfü'z- Zünun An Esami'l Kütübi Ve'l Fünun

Kâtip Çelebi'nin en önemli ilmi çalışması olarak addedebileceğimiz *opus magnus* eseri Keşfü'z Zünun, yaşamından asırlar sonra ilmi camianın gözünde Kâtip Çelebi'nin kıymetini zirveye taşımıştır. Arapça yazılan çok kapsamlı bir biyografi kitabı niteliğindeki bu eser, alfabetik sıralama ile yaklaşık on beş bin kitap ve on bin civarında yazarı ihtiva etmektedir. Eserlerin tanıtımında önce eserin sonra müellifinin ismi ve ölüm tarihi belirtilmekte; sonra telif tarihi, eserin kaleme alındığı dil ve muhteviyatından bilgiler sunulmaktadır. Eserde yer yer boşluklar, belli belirsiz hatalar ve eksikler olmakla birlikte, tüm bunların eserin mahiyetine gölge düşürmeyeceği; ayrıca uzunca bir zaman müddetinde derlenmesinden dolayı bu tür küçük atlamaların olması muhtemeldir.¹²

1.2.3.2. Süllemü'l Vusul İla Tabakati'l Fühul

Arapça kaleme alınan bu biyografik çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm isim sırasına göre, ikinci bölüm ise künye, lakap ve

⁹ Bekir Karlığa- Mustafa Kaçar **a.g.e.** s. 60,64

¹⁰Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** c. II s. 53

¹¹ Bekir Karlığa- Mustafa Kaçar **a.g.e.** s.25

¹² Orhan Şaik **a.g.e.** c. I, s.50-51 , Eleazar Birnbaum, “Kâtib Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His Kashf al-zunûn and Sullam al-Wusûl”, **Scribes et Manuscrits du Moyen-Orient**, Paris 1997, s. 242

nesep sırasına göre şöhretli kimselerin diziliminden oluşur. Kâtip Çelebi 1652-1653 yıllarında eserin birinci cildini T harfine kadar temize çektiğini ve evveli-ahiri ekâbirin tarihlerini yazdığını belirtmektedir. Bu eserin bir diğer önemli tarafı, müsvedde halinde bulunan nüshasının Kâtip Çelebi'nin çalışma usulüne delalet etmesidir. Eserin bazı sayfalarına madde madde fişlerin yapıştırılması yazarın bunları daha önceden hazırladığını gösterirken; kısaltmalar kullanması da dikkat çekici bir husustur. Kâtip Çelebi'nin eseri tamamlaya ömrü vefa etmemiş fakat kendisinin usulünü Müstakimzade Sadüddin Efendi takip ederek 1762 senesine kadar eseri genişletmiştir.¹³

1.2.4. Didaktik Eserleri

1.2.4.1. *Düsturu'l Amel Li Islahi'l Halel*

1063 (1652/1653) senesinde devlet bütçesinin düşük, masrafların yüksek olmasının nedenlerinin araştırıldığı ve gelir-gider dengesizliğinden doğan bütçe açığına çözüm yollarının arandığı divan toplantısına Kâtip Çelebi de katılmıştır. Kâtip Çelebi gerek seferlerde tecrübe kazanan, gerekse tarihte okuduklarından ders çıkaran âlim vasfıyla bu eseri kaleme almıştır. Üç bölümden oluşan kitapta Osmanlı'nın duraklama devrine girdiğinden, her devrenin kendine has çıkar yolu olduğundan, devlet adamlarının vasıflarından, ulema, asker, tımar, reayanın devletin dört temel direği olmasının insan bedenine benzer işlevselliğinden, hazineden vb. konulardan bahsederek bunalımdan kurtulma çareleri aramıştır.¹⁴ Kâtip Çelebi'nin bu eserde ortaya koyduğu devlet teşkilatı ve hiyerarşisindeki üslubu, kendisinden sonra müverrih Naima Efendi tarafından da taklit edilmiştir.

1.2.4.2. *Mizanü'l Hakk Fi İhtiyari'l Ehakk*

Kâtip Çelebi'nin kaleme aldığı son kitabıdır. Nicelere doğru yol gösterip, taassuptan kurtarmak için bu küçük eseri yazdığını belirten Kâtip Çelebi, devrin anlaşmazlıklarını önlemek amacıyla yararlı fikirler ortaya

¹³ Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s. 43-44 , Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s.148

¹⁴ Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s. 53-55

koymuştur. Çeşitli konulardan bahisler bulunan eserde halkın dünya yaratıldığından beri fırkalara ayrıldığından, her fırkanın da kendine has görüşü olmasından kaynaklı, her fikrin birbiriyle uyum halinde olamayacağını doğal karşılamak gerektiğine değinilir. Din ve dünya hayatına dair birçok ayrı başlık altında bölümlere ayrılan kitapta Ebu's-Suud Efendi, Birgivi Mehmet Efendi, Sivasi ve Kadızade Efendiler gibi âlimlerin hayatlarına ve görüşlerine de tarafsızca yer verilmiştir. Mizanü'l Hakk'ın araştırmacılar açısından en önemli değeri Kâtip Çelebi'nin tercüme-i halini kendi kaleminden yazdığı nadir eserlerinden olmasıdır.¹⁵

1.2.4.3. *Tuhfetü'l Kibar Fi Esfari'l Bihar*

Eserin başında, 1645 tarihinde fethedilen Girit ve on sene zarfında devam eden civar kaleler ile toprakların ele geçirilmesinde, birtakım ihmallerin kâfirlerin üstün gelmesine yol açtığı belirtilmiştir. Akabinde yazar, hünerli kaptanlar ile korsanların deniz savaşlarını, tecrübeli akîllerin görüşlerini ve gerek donanmaya gerekse sefere ilişkin önemli hususları kaleme almakla ismine *Tuffetü'l-Kibar Fi-Esfari'l Bihar* dediğini zikretmektedir.¹⁶ Mizanü'l Hakk'ta ise 1656 yılında donanma, hayal kırıklığına uğrattığından kaptan-ı deryaların cenkleri, seferleri, birtakım tersane ve denizlerle alakalı bu eseri yazdığını belirtmektedir.¹⁷ İki ana bölümde ele alınabilecek kitabın birinci bölümü, çeşitli kaynaklardan derlenerek geçmişteki Türk deniz fetihlerine ve denizciliğe ayrılmıştır. İkinci bölümde ise tersane-i amire, donanma ve derya ahvali anlatılmaktadır.¹⁸

1.2.4.4. *Camiü'l Mutun Min Celli'l Fünun*

Her ne kadar Babinger bu eseri, üç yüz mecmuadan oluşan tarihi ve edebi fıkralar külliyyatı olarak nitelendirse de esasen yirmi yedi eserin özetlenmesinden oluşan ilimler kitabıdır. Kâtip Çelebi bu eserinde kabiliyet

¹⁵ Orhan Şaik Gökyay, **a.g.e.** s. 56-58

¹⁶ **Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar**, haz. İdris Bostan, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara 2008 s. 60

¹⁷ Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s. 149

¹⁸ Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s. 39

sahibi kimsenin çeşitli konularda bilgilenererek ömrü vefa ederse, o kimsenin çaba sarf ettiği konuların künhüne vakıf olabileceğini vurgulamakta ve her bir ilim için ayrı bir bölüm açmaktadır.¹⁹

1.2.4.5. İlhamü'l Mukaddes Mine'l Feyzi'l Akdes

Kâtip Çelebi'nin zihnini kurcalayan üç meseleye dair, devrin ulemasından izahat istediği bir eserdir. Kâtip Çelebi, Şeyhülislam Bahai Efendi'ye dünyanın yuvarlak olması hasebiyle, gece gündüz farkının fazla olduğu memleketlerde namaz ve oruç hakkında suallerde bulunmuş, Bahai Efendi'den tatminkâr cevap alamadığı için böyle bir eser kaleme almıştır. Kâtip Çelebi'nin aklına takılan sualler şunlardır: kutuplarda namaz ve oruç vakitlerinin belirlenmesi, dünyada güneşin tek bir yönden doğup battığı bir yerin olup olmadığı, Mekke'den başka dört bir yandan kibleye yönelmesi mümkün olan bir yerin varlığı hususu. Bu enteresan çalışmasında Kâtip Çelebi, çeşitli fıkıh âlimlerinin eserlerinden faydalanarak onların görüşlerini açıklamayı tercih etmiştir.²⁰

1.2.4.6. Dürer-i Müntesire Ve Gurer-i Münteşire

Muhtelif konulara ait bir mecmua olan bu eserinde Kâtip Çelebi hükümdarların meşruiyeti, hocaya karşı gelme, yemek yeme adabı, hasta ziyareti, namaz, niyet, korku, kanaat vb. çeşitli konularda bilgiler vermekte; bazı şahsiyetlerin biyografilerine de değinmektedir. Esere verilen “*saçılan inciler ve yayılan parıltılar*” isimden de anlaşılacağı üzere yazar ilgisini çeken konulardan rastgele bir derleme yapmıştır.²¹

1.2.4.7. Tuhfetü'l Ahyar Fi'l Hikem Ve'l Emsal Ve'l Eşar

Türkçe Arapça ve Farsça'dan alfabe sırasına göre derlenen bu eserde edebi fıkralar, aile ve memleket idaresine dair menkıbeler, hayvanlara, bitkilere, gramere dair bilgiler, latif hikâyeler ve atasözleri bulunmaktadır.

¹⁹ Orhan Şaik Gökyay a.g.e. s.56 , Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri** çev. Coşkun Üçok. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992, s.221

²⁰ Orhan Şaik Gökyay a.g.e. s. 49

²¹ Orhan Şaik Gökyay a.g.e. s.52-53

Kâtip Çelebi'nin bu çalışması yalnızca hoş vakit geçirmek için değil; çeşitli konularda bilgi sahibi olunması için hazırlanan bir muhazarat kitabıdır. Keza Kâtip Çelebi bu eserde tarih, muhazarat ve edebiyat kitaplarındaki ender bilinen güzel şeyleri topladığını kendisi de dile getirmektedir.²²

1.2.5. Tercüme Eserleri

1.2.5.1. Levamîu'n-Nur Fi Zulûmat-ı Atlas Minor

Gerardus Mercator'un Atlas Minor adlı Latince eserini, Şeyh Mehmet İhlâsi'ye şifâhen tercüme ettirdiği bir çalışmadır. 1653 senesinde tercümesine başlanan esere ne bir ilave ne de eserde bir kısaltma yapmış; yalnızca derkenarlar vasıtasıyla izahatta bulunmuştur.²³ Kâtip Çelebi, Cihannüma'yı yazmak için kaynak toplamaya başlamış, fakat kâfir ülkelerinin İslami kitaplarda yer almaması sebebiyle Atlas Macor dediği Joan Blaeu'nun Atlas Major adlı eserinin resimlerinden faydalanarak, tercümesini yapma niyetinde olduğunu zikretmiştir. Akabinde Latinceyi iyi bildiğini ve eskiden Fransız rahibi olduğunu vurguladığı, mühtedi Şeyh Mehmet İhlâsi'nin bir buçuk senede Atlas Minor'u tercüme ettiğini ve adına *Levâmiu'n-Nûr* dediğini kaydetmektedir.²⁴ Kâtip Çelebi'nin Cihannüma'sına kaynaklık eden bu kitap, bir diğer eseri İrşadü'l Hayara'nın da kaynaklarından biridir.²⁵

1.2.5.2. Mülûk-ı Küffar Tarihi (Tarih-i Frengi Tercümesi)

Johan Carion'un Chronica adlı beş kitaptan oluşan eserini yine Şeyh Mehmet İhlâsi yardımıyla tercüme etmiştir. Eserden kâfirlerin hükümdarlarıyla ilgili Frenk Tarihi şeklinde bahseden Kâtip Çelebi, bu çalışmasını doğrudan doğruya bir tercüme şeklinde tasarlamayıp diğer eserlerine kaynak temini için değerlendirmiştir.²⁶

²² Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** c. I s. 51-52 , c. II s. 455

²³ Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s. 48

²⁴ Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s. 148-149

²⁵ *Pes bu defteri terceme itduğüm Frengî Atlas Minor ve gayrıdan nakl tarikiyle cem, ve bir mukaddime ve niçe fusûl üzere tertib idüb ismine İrşadü'l Hayâra ilâ Tarihü'l Yunan ve'r Rum ve'n Nasara didüm.* vr 1b

²⁶ Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s. 41 , Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s. 149

1.2.5.3. Tarih-i Kostantiniye Ve Kayasıra (Revnaku's-Saltana)

Kâtip Çelebi'nin Revnaku's-Saltana ismiyle andığı İstanbul tarihinden bahseden eseridir. 1579 senesine kadar doğuda vuku bulan olaylardan derlediği bu tercümede müslüman fetihleri, İstanbul'a hâkim olmuş Bizans ve Osmanlı hanedanının tarihi olayları, İstanbul'un suyolları, yangınları, depremleri vb. konular yer almaktadır.²⁷

1.2.6. İsmen Bilinen Fakat Günyüzüne Çıkmayan Eserleri

1.2.6.1. Kanunname

Kâtip Çelebi 1673-1674 yıllarında Kanunname isimli bir çalışma yaptığını belirtmektedir.²⁸

1.2.6.2. Muhammediye Şerhi

1647 senesinde evinin yakınında meskûn Akhisari Ahmet Rumi'nin oğlu Mevlana Mehmet'e matematik dersi veren Kâtip Çelebi, devrin kabiliyetli gençlerinden gördüğü bu talebesinin ricası üzerine Muhammediye şerhine başlamıştır. Fakat şerhi yarılادığında hem kendi oğlu hem de talebesi vefat etmiş, yaptığı çalışmayı temize çekmek içinden gelmediğinden öylece kalmıştır. Vefat eden talebesinden sonra Muhammediye dersini okuyan beş-on talebesi daha yarım bıraktığı şerhi tamamlamasını rica etmişler, ama vefat eden öğrencisi kadar yetenekli olmadıklarından, hevesle çalışmadan Kâtip Çelebi uzaklaşmış,²⁹ bu çalışmada yarım kalmıştır.

1.2.6.3. Recmü'r Racim Bi's-Sin Ve'l Cin

Kâtip Çelebi yine 1673-1674 yıllarını kapsayan süreçte, şeyhülislamların kaleme aldığı garip meselelerden oluşan fetvaları derleyerek eserine Recmü'r-Racîm bi's-Sin ve'l-Cim ismini verdiğini beyan etmektedir.³⁰

²⁷ Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s. 149 , Orhan Şaik Gökyay **a.g.e.** s. 41-42

²⁸ Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s.149

²⁹ Fikret Sarıcaoglu, **a.g.m.** s.313-314 , Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s.146-147

³⁰ Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s.149

1.2.6.4. Tefsir-i Kadı Beyzavi Şerhi

Kâtip Çelebi 1642 senesinde her gün bir sayfa yazarak, Şeyhzade haşiyesi ile Kadı tefsirini birbirine ulayan, Sadru'sh-Şeria'nın Kara Halil adlı kitabına benzer bir eser kaleme almaya başladığını söylemektedir.³¹

1.2.6.5. Tütün Hakkında Risale

Kâtip Çelebi vaktiyle tütün hakkında herkes için bir risale karaladığını fakat temize çekemediğini, Mizanü'l Hak'taki tütün bahsinin başında söylemektedir. Kitapta bu bahsi yazarken kaleme aldığı risalenin, müsveddeleriyle tertibini değil de; özetini ve risaleyi oluşturduğu biçimde hatrına gelenleri yazdığını dile getirmektedir.³²

---

³¹ Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s.145

³² Süleyman Uludağ-Mustafa Kara **a.g.e.** s.64

1.3. İRŞADÜ'L HAYARA

1.3.1. Nüshaları

1.3.1.1. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi nr. Y/15

İrşadü'l Hayara'nın bilinen ve araştırmacılar tarafından yüzeysel olarak incelenen nüshasıdır. Bu nüshanın dış kapağında *Avrupa akvamının bazı ahvaline dair risaledir* kaydı yer almaktadır. Bu nüshanın ilk sayfasında eserin ismi ve müeelifi ile Türk Tarih Cemiyeti 1325-1337 tarihli mührü yer alırken numero 19, varaka 23 kaydı düşülmektedir. Mukaddimenin başında ise Es-Seyyid Mehmed Fuad mührünün vurulmuş olduğu gözlenmektedir. Burada eserin ilk kayıt numarası yer alırken varak miktarında yazım hatası yapılarak 33 yerine 23 yazılmıştır.

Eser günümüzde Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde Y/15 numarada kayıtlı, Nesih hatla yazılmış olmakla beraber, kısım, fasıl adları ve numaralar kırmızı mürekkeple, izah edilen ara başlıklar kırmızı çizgi ile belirtilmiştir. Satırlar ilk varakta 19 son varakta 17 iken diğer varaklarda 21 adettir. Bu nüshanın 4a 4b, 5a 5b, 6a 6b, 10a 10b, 11a 11b, 12a 12b, 13a 13b, 18a 18b, 19a 19b, 21a 21b varaklarında tahrifat görülürken, bazı varaklarda bu tahrifat okunmaya engel teşkil etmektedir. Koyunoğlu nüshasıyla mukayese edilen bu varakların tahrifatından doğan sorun giderilmiştir.

1.3.1.2. Koyunoğlu Kütüphanesi nr. 14029

Konya İzzettin Koyunoğlu Kütüphanesi'nde 14029 numarada kayıtlı bu nüsha İrşadü'l Hayara'nın pek bilinmeyen bir nüshasıdır. İnce Talik hatla, 36 varaktan ibaret ve son varağı müsvedde olarak bazı kelimelerin izahı ile doğru yazımına ayrılmıştır. Her varakta 19 satır bulunurken, söz başları kırmızı mürekkeple kaleme alınmıştır.

Nüshayı ilim camiasına ilk tanıtan isim Mesut Koman, bu nüshanın tam manasıyla özelliğine değinmezken; Barbara Flemming eseri tek el

yazması nüshası olarak nitelemektedir.³³ Buradan hareketle Koyunoğlu nüshası tetkik edildiğinde, bu nüshanın kuvvetle muhtemel müellif nüshası olabileceği görülmüştür. *Süllemü'l Vusul ila Tabakati'l Fuhul*'un Süleymaniye Kütüphanesi nr. 1887'de, *Cihannüma*'nın Viyana Österreichische Nationalbibliothek Mxt. 389'de ve *Levâmi'u'n-nûr fî zulûmât-ı Atlas Minor*'un Nuruosmaniye Ktp. nr. 2998'de kayıtlı müellif nüshalarının; Koyunoğlu nüshasıyla mukayesesi benzerlik göstermiş, ayrıca bu nüshanın bazı varaklarında bahsedilen konu veya kişilerden derkenarlar istihrac edilerek bu açıklamaların sonuna *li-muharriruhu* ve *li-muharriruhu Kamus* kaydı eklenmiştir. Nitekim bu nüshanın son sayfasında bazı isimler, düzgün okunması için izahlı yazılmış ve bazı tabirler açıklanmıştır. Misalen Kâtip Çelebi, *deskere* kelimesindeki dal ve kef harflerinin üstünlü okunarak doğru telaffuzunun yapılacağını izah etmiş, ayrıca bu tabirin ruhban manastırı manasında olduğunu zikretmiştir. Yine manastır manasında *deyr* kelimesinin Hristiyan manastırlarına verilen isim olduğuna açıklık getirerek kiliseden başka olduğunu söylemekte ve *deyranî* tabirinin de manastırda ikamet eden papazın adı olduğunu zikretmektedir. *Zür* şeklinde doğru telaffuza sebebiyet verdiği kelimenin eş anlamlısının *paskalya* olduğunu vurgulamakla beraber; Ocak ayının altıncı gününde Hristiyanların haçlarını suya bıraktıkları günü *dinc* şeklinde telaffuz ederek kelimenin Arapça zannedilse de aslında Süryanice olduğuna işaret etmektedir.³⁴ Tüm bunlar Kâtip Çelebi'nin çalışma usulüne ve yazım tarzına delalet etmekte, nüshanın müellif hattı olabileceğini göstermektedir.

1.3.1.3. Almanya Milli Kütüphanesi HS.OR.OCT.866

Barbara Flemming'in keşfettiği ve Almanya'daki Türkçe elyazmaları kataloğunda yer verdiği nüsha Nestalik hatla, 38 varak ve varak başına 19 satır gelecek şekilde yazılmıştır. Flemming'in verdiği bilgiler dâhilinde telif tarihi yer alamayan, Alman Milli Kütüphanesi'nde bulunan bu nüshaya,

³³ Barbara Flemming, **a.g.e.** s.5

³⁴ Katoliklerin Epifani Ortodoksların Teofani yortusu şeklinde kutladığı bu bayramın tam karşılığı *dinc* değil *ıydü'd-denhu* şeklindedir. Kâtip Çelebi yazım hatasından kaynaklı bir yanlışlık yapmış olabilir. vr.36a

çalışma müddetince erişilemediği için nüsha hakkında kesin bilgiler verilmekten kaçınılmaktadır.³⁵

1.3.2. Metin Tahlilinin Usulü

Avrupa kültüründe çeviriler, XVIII. asrın sonlarına kadar Latince temel alınarak, ya Latince'den yerel bir dile ya da yerel bir dilden Latince'ye tercüme esasına dayanan, *bilingual* üslupta sergilenmiştir.³⁶ Kâtip Çelebi de bu üslubun XVII. asır Osmanlı Devleti'ndeki temsilcilerindendir. Bugüne kadar Kâtip Çelebi'nin bu eseri genellikle araştırmacılar tarafından yüzeysel incelenmiştir. İrşadü'l Hayara'yı ilk inceleyen kişi Konya Kütüphanesi Müdürü Mesut Koman'dır. Mesut Koman, Konya'nın ünlü koleksiyoncularından A. İzzettin Koyunoğlu'nun kitap koleksiyonunda gördüğü nüshanın muhteviyatından bilgiler verir ve eserden birkaç pasaj nakleder.³⁷ Mesut Koman'ın bu çalışmasının aslında çok önemli bir buluş olduğuna aşağıda değineceğiz.

Mesut Koman'dan sonra 1968'de Barbara Flemming, Alman Milli Kütüphanesi'nde İrşadü'l Hayara'nın bir başka nüshası bulunduğunu keşfetmiştir.³⁸ Flemming, Mesut Koman'ın makalesine değinerek tıpkı onun gibi eserin muhteviyatından bilgiler vermektedir. Bunun haricinde keşfettiği nüshanın ilk ve son cümlesini Arabi harfleriyle aynen nakleder. Flemming 1966'da Alman Milli Kütüphanesi'nde bulunan Türkçe el yazmaları üzerine yazdığı makalesinde, İrşadü'l Hayara'nın Bernard Lewis ve Peter Holt'un 1962 yılında yayınlanan *Historians of the Middle East* adlı eserinde adının geçtiğinden bahsetmektedir. Flemming aynı makalede Kâtip Çelebi'nin 300. ölüm yıl dönümünde ortaya çıkan Konya'da özel bir koleksiyonda saklanan

³⁵ Berlin Staatsbibliothek'te HS.OR.OCT.866 numarada kayıtlı nüshayı tüm gayretlerimize rağmen restore edildiği gerekçesiyle getiremedik. Bu yüzden bu nüsha hakkında şu an için bir değerlendirme yapmaktan ve sahih bilgiler vermekten kaçınıyoruz.

³⁶ Peter Burke-R. Po-chia Hsia, **Erken Modern Avrupa'da Kültürel Çeviri**, çev. Ferit Burak Aydar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012 s. 193-194

³⁷ Mesut Koman, "Kâtip Çelebi'nin Şimdiye Kadar Üzerinde Durulmamış Çok Mühim Bir Eseri: İrşadü'l-hayârâ ilâ târihi'l-Yunan ve'l-Rum ve'n-Nasârâ", **Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi**, sy. 79, Mayıs 1945 s. 20

³⁸ Barbara Flemming, **Türkische Handschriften**, Teil 1. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Bd. XIII, 1.), Wiesbaden 1968

nüshanın varlığına işaret etmekte ve bu nüshanın İrşadü'l Hayara'nın bilinen tek el yazması nüshası olduğunu vurgulamaktadır.³⁹

1971 yılında V.L. Menage İrşadü'l Hayara'nın o zaman kadar yapılan araştırmalarına değinerek, eser hakkında yeni ve kıymetli düşünceler sergilemiştir. Menage, eserin İslami kaynaklarının yazarlarına değinerek onların mühtedi olduğunu vurgulamıştır. Eserin ana kaynağı olarak vurgulanan Atlas Minör'de Kâtip Çelebi'nin alıntılarını bularak göstermiştir. Menage'nin en önemli tespiti ise İslami kaynakların yanı sıra Kâtip Çelebi'nin batılı kaynaklardan yararlandığıdır. Nitekim eserde geçen kral, papa ve doç listelerini Kâtip Çelebi Johann Carion'un *Chronica* adlı eserinden istifade ederek nakl etmiştir. Menage, Kâtip Çelebi'nin bazı kralların fiziksel özelliğinden bahsetmesini ve eserdeki listelerdeki kronolojik hatalarını da - Barbara Flemming'in fikrine istinaden- ismini zikretmediği resimli bir kaynaktan yararlanarak yazdığını söylemektedir. Menage'nin İrşadü'l Hayara üzerindeki en çarpıcı iddası ise Atlas Minör'ün yüzeysel bir çevirisi olarak gördüğü bu eseri, Kâtip Çelebi'nin tamamlayamadığı yönündedir. Eleştiri olarak ise Avrupalı devletlerin giderek güç kazandığını Osmanlı'nın ise zayıfladığının bir nişanesi olarak Kâtip Çelebi'nin bu eseri yazdığını söylemektedir.⁴⁰

Bernard Lewis ilk önce *Historians of the Middle East* adlı eserinde ismini zikrettiği İrşadü'l Hayara'nın⁴¹ daha sonra yayınladığı iki eserinde kritiğini yapmaktadır. *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi* isimli eserinde Kâtip Çelebi'nin çok önemli bir coğrafya ve kartografya uzmanı olduğundan bu alanlarda verdiği eserlerin hatırı sayırlılığından bahsederken; İrşadü'l Hayara'yı kastederek, bu eserin diğer eserlerine göre zayıf ve

³⁹ Barbara Flemming, "Türkische Handschriften der Saatsbibliothek", **Franz Steiner Verlag**, Wiesbaden 1966 s.5

⁴⁰ V. L. Menage, "Three Ottoman Treatises On Europe In Iran and Islam", in *Memory of the Late Vladimir Minovsky*. C. E. Bosworth, **Edinburgh University**, Edinburgh, 1971 s.421-423

⁴¹ Bernard Lewis-Peter Holt, *Historical Writing on The Peoples of Asia: Historians of the Middle East*, London: **Oxford University Press**, New York Toronto 1962 s.185

önemsizliğinden dem vurur.⁴² *Babil'den Drogomanlara* adlı eserinde ise *İrşadü'l Hayara*'nın içeriğinden bazı bilgiler vererek, Kâtip Çelebi'nin iyi konulara temas ettiğini vurgular. Lakin eserin sonunu iyi bağlayamadığı yönünde eleştirdiği Kâtip Çelebi'yi diğer batılı yazarlar ile mukayese ederek, eserin değersizliğini ve eksikliğini Osmanlı insanının ilgisizliğin neticesi olarak yorumlar. *İrşadü'l Hayara*'nın yazıldığı tarihe atfen mukayesede bulunulan Beck von Leopoldsdorf'un Osmanlı'nın ilk dönemlerini anlattığı anonim bir vakayinamenin, 1551'de I. Ferdinand'a sunulduğu ve bunun 1567'de Almanca yayınlandığı 1588'de ise vekayinamenin Latince çevirisinin daha eksiksiz olduğu vurgulanmakta; fakat Kâtip Çelebi'nin vekayinameden bir asır sonrasında ortaya koyduğu eserinin ise hala eksikliklerle dolu olduğu zikredilmektedir. Ayrıca 1633'te kurulan Cambridge'te, 1636'da Oxford'da birkaç yıl sonra da Paris ve Leiden üniversitelerinde kurulan Arapça kürsülerine ve aynı asırda Bibiliotheque Orientale'in kurulduğuna işaret edilmektedir.⁴³ Oryantalizm üzerine sistematik yaklaşımlarda Batı'nın Osmanlı'dan daha önde olduğunu vurgulayan Lewis, iki medeniyeti ilmi yönden tartıp; farklı tarzlarla hareket edildiğini ortaya koymaktadır.

Mehmet Aydın tarafından 1985'te sunulan bir bildirinin konusu olan *İrşadü'l Hayara*, hakkında söylenenlere bakıldığında Menage'nin makalesinin tekrarı ve bir çevirisi niteliğindedir. Lakin bu bildirinin önemli tarafı, Mesut Koman'ın vaktiyle koleksiyonda gördüğü *İrşadü'l Hayara* nüshasının İzzettin Koyunoğlu Müzesi'nin kitaplığında, 14029 numarada kayıtlı olmasını haber vermesidir.⁴⁴

Kâtip Çelebi'nin risale hacminde olmasına rağmen, kıymeti büyük eserlerinden olan *İrşadü'l Hayara*, devrine göre mühim bilgiler vermektedir. Müellifin bu eseri, Avrupalıların coğrafi keşifler ile başlayan hızlı ilerleyişinden

⁴² Bernard Lewis, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000 s. 160, 210-211

⁴³ Bernard Lewis, **Babil'den Dragomanlara**, çev. Ebru Kılıç, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008 s. 713-716

⁴⁴ Mehmet Aydın, "Kâtip Çelebi'nin *İrşadü'l-Hayara* Adlı Eseri", Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi**, İstanbul, 1985 s.95

endişe duyarak kaleme aldığı anlaşıyor. Coğrafyaya meraklı olan Kâtip Çelebi'nin bu endişesinin altında "kâfirlerin" güç kazanmasının yanında, müslümanların Avrupa milletleri hakkında bilgiden yoksun olması da yatmaktadır. Nitekim kendisinin yorumuna göre müslümanlar tarafından yazılan tarih kitaplarında Avrupa hakkında epeyce yalan yanlış bilgiler verildiğini görüp, daha fazla müslümanları cehalete sürüklemektense böyle bir eser kaleme alarak hem Avrupalıların ahvalinden, inançlarından, siyasi ve dini kaidelerinden hem de yakınlarındaki bu tehlikeden müslümanların habersiz olmamasını istemiştir.⁴⁵

Kâtip Çelebi'nin iki ana kısma ayırdığı eserin birinci kısmı Hristiyanlık akaidine ait olup dini içeriklidir. Bu bölümde dört büyük İncil, vaftiz, teslis, uknum (Tanrısal birlik) Aşai Rabbani ayini, günah çıkarma hakkında bilgiler verirken; bu kaidelerin arasına Yakubiye, Nesturiye ve Melkitiye mezheplerini de sıkıştırarak bunlara da açıklama getirmiştir. Eserin birinci bölümünü oluşturan kaideler ve mezhepler bahsi Kâtip Çelebi'nin de zikrettiği iki İslami kaynaktan aktarılmıştır. Hristiyanlık kaideleri Anselmo Turmeda isimli bir rahipken müslüman olan Abdullah et-Tercüman'ın reddiyesi *Tuhfetü'l-erîb fi'r-Reddi alâ Ehli Salîb*'den, Hristiyan mezhepleri ise teslis bahsinin içinde Nasr bin Yahya bin İsa bin Said el-Mutetabbib isimli mühtedinin *En- Nasihatü'l İmaniyye fi Fazihati'n-Nasraniyye* isimli kitabından olduğu gibi alınmıştır. Kâtip Çelebi'nin *Tuhfetü'l Erîb*'den Hristiyanlık hakkında bazı bahisleri bazen Türkçe'ye çevirdiği, özellikle ayinlerde edilen duaları ise *Tuhfetü'l Erîb*'de olduğu gibi Arapça vermeyi uygun görmüştür.⁴⁶ Çalışmada Tuhfetü'l Erîb'in tarihi belirsiz Arapça-Türkçe içiçe olan 06 Mil Yz A 9022 numarada kayıtlı *Terceme-i Tuhfetü'l Erîb* adlı tercümesinden yararlanılarak, Arapça tabirlerin Türkçe karşılığı izah edilmiştir. *En- Nasihatü'l İmaniyye fi Fazihati'n-Nasraniyye*'nin ise Abdullah Şarkavi tarafından yapılan tetkinden istifade

⁴⁵ *taassub-ı mahz ihtiyarıyla cehl-i kabulden ûdûl idûb diyelim ki... vr. 1a ta ki İslamiyan bu ehl-i nirânın ahvalinden külliyetle gafil, ve civarlarında olan âdâ-yı dinin umurunda bî-vukuf ve cahil olmayub hab-ı gafletden uyanalar.* vr. 1b

⁴⁶ *Men teğattus dahli'l cenne ve men lem teğattis felahu'l cehennem, hadiden muhalleden fiha ebeden vr. 2b Her kim ki tağtis oldu ol cennete girdi ve her kim ki tağtis olmadı ol kimesne haşa azabda ebedi kalurmuş...* **Terceme-i Tuhfetu'l-Erîb** 06 Mil Yz A 9022, 29b vb

edilerek *İrşadü'l Hayara*'da geçen bahislerin, mezkûr eserde hangi kısımda yer aldığı gösterilmiştir.⁴⁷ Kâtip Çelebi'nin bu kısım içinde genellikle kalemini objektif kullandığı görülmektedir; lakin bazı bahislerde yorum yapmaktan kendisini engelleyemez. Hristiyan mezheplerinden Melkitilik'in sonunda yer alan duayı eserinde naklettikten sonra, bu duayı Ruhu'l Kuds'ün söylediği gerekçesiyle Hristiyanların küfürlerinde ısrar ettiklerini dile getirmiştir.⁴⁸ Nesturiye mezhebinin sonunda ise bu mezhebin Hristiyanlık mezhepleri arasında lanetli kabul edildiğini ifade ederek, Allah'ın laneti tüm Hristiyanlara olsun bedduasında bulunmaktadır.⁴⁹ Birinci bölümün sonunda Hristiyanların son peygamber Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı kabul etmemeleri ise Kâtip Çelebi tarafından, *bunları öldürsen yine inkâr ederler* şeklinde dile getirilmiştir.⁵⁰

İkinci kısım Hristiyanların devlet şekilleriyle başlar, siyasi ve dini hiyerarşi ile devam eder. Kâtip Çelebi burada monarşi, aristokrasi ve demokrasiyi siyasi yönetim içinde izah ettikten sonra, imparator, kayser, kral, düka, komes gibi devletlilerin hem etimolojik analizini hem de devlet teşkilatındaki görevlerini açıklar. Akabinde *şiar-ı mülûk*⁵¹ olarak adlandırdığı Avrupalı devletlerin taç, kıyafet, arma ve paralarının şekliyle özelliklerinden bahseder. Avrupa'daki kralların Hristiyanlık öncesinde pagan olduklarını Hristiyanlığı kabulden sonra ise bayraklarında, paralarında ve elbiselerinde haç figürünü resmettiklerini söylemektedir. Ayrıca kralların taç giymelerinin de yine Hristiyanlığın kabulünden sonra olduğunu vurgulamaktadır.⁵² Kâtip

⁴⁷ Eserdeki Teslis bahsi ve Hristiyan mezhepleri bölümü *En- Nasihatü'l İmaniyye* içinde ikinci fasılda *Fi Mezahibü'n-Nasari ve İtikadehüm* başlığı altında s.56-62 arasında yer almaktadır. Bkz. Nasr bin Yahya bin İsa bin Said el-Mutetabbib **En- Nasihatü'l İmaniyye fi Fazihati'n-Nasraniyye**, takdim, tahkik ve ta'lik: Muhammed Abdullah el- Şarkavi, Kahire, 1986 s. 56-62

⁴⁸ ...cümle firk-ı Nasari'nin hala ittifak üzere akaidi budur ki üzerine kırılıb canların bezl iderler, bunun bir kelimesini inkâra razı olmazlar; zira bunları ruhu'l kuds intak eyledi bu hakktan gayri olmak caiz değildir deyu küfürlerinde ısrar iderler vr. 3b

⁴⁹ ...icma-ı sabıka muhalefet idüb içlerinde lain olundu, Lanetullahı aleyhim ecmain vr. 4a

⁵⁰ ...hatemü'l enbiya Hazreti Muhammed aleyhissalâtu vesselâmin nübüvveti ve Kur'an-ı Azimü 'ş-şan'ı inkârda bir mertebe ısrar iderler ki öldürsen dutmazlar vr. 5a

⁵¹ vr. 6a

⁵² Haç değildir ki cümle firk-ı Nasari'nin sancak ve sikke ve libaslarında şiar şekl-i salibidir ki ana Haç dirler ve bir eski Avrupa padişahları tanassurdan evvel abde-yi esnam vassalı iken sarık sarınub depesinde bir sivri mil üzere, bir küçük altundan tac giyinürlerdi sonra depesi kubbeli mücevher tac giyer oldular, imparatorlar bu tac üzere bir altun tob kodular vr. 6b

Çelebi Hristiyan sikkelerinde geçen tabirlere de dikkat çekmekle beraber, Venedik altınını Osmanlı'daki ikişerliğe benzetmektedir.⁵³

Dini yönetime geçmeden, siyaset-i medeniyye olarak nitelendirdiği laik halk yönetime kısaca temas eder. Sonra *Tanrı'dan nasıblı*⁵⁴ şeklinde isimlendirdiği dini hiyerarşiden bahsederek papa, patrik, başpiskopos, yardımcı piskopos, papaz, vaiz, metropolit, kardinal sınıflarını açıklar. Bunu Avrupa'nın mahkeme kurulu, lisanı ve papa faslı takip eder. Kâtip Çelebi başpiskoposların göreve gelmelerini, ilmiye sınıfındaki mevleviyet sistemine benzetir; lakin bu sistem için başpiskopos olarak nitelendirdiği *suffragan* aslında yardımcı piskoposa karşılık gelmektedir.⁵⁵ Mahkeme kurulunu tasvir ederken kalemi her ne kadar batıyı analiz etse de yüzünü bazen doğuya da çevirirerek; Fransız yargıçlarının Mısır cündileri gibi zırh giydiğini zikreder.⁵⁶ Kâtip Çelebi'nin mahkemedeki dava sürecini de tasvir ettiği görülmektedir.⁵⁷

Kâtip Çelebi ikinci kısmın içinde, bir de kronolojik listeler faslı açar ve bu listenin birincisini papalar tertibi oluşturur. Petros Apostolos'tan başlayan liste, 1535 yılında papa olduğu kaydedilen III. Paul ile nihayete erer. Bu papa listesinden önce Kâtip Çelebi, papalık seçimine açıklık getirerek, seçilen papanın niçin delikli bir sandalyeye oturtulup hayalarının yoklandığını, 853 yılında VIII. John ismiyle papa olan ve tarihe *dişi papa* olarak geçen, bir kadının hikayesini zikrederek izah eder.⁵⁸ Kâtip Çelebi burada yine ilginç bir bilgi vererek günümüzde dahi konuşulan bir meseleyi nakletmektedir.

⁵³ *ve arma etrafında bu terki yazılmışdır: "Sit Nomen Domini Benedikdum" yani evvela ism-i Rabb-i mübarek... altun Venedik'indir etrafında memleket bunların himayetinde ola deyu dua yazılmıştır, ikişerlik[e] benzer* vr. 7a

⁵⁴ vr. 6b

⁵⁵ *Evvel tabi olan başpiskoposlara Sufragonos dirler... Bunların mansıbı mevleviyyet gibidir; lakin azl kabul eylemez ve akçe ile işîrâ olunur* vr. 8a

⁵⁶ *Fransa'da prezez Mısır cündileri gibi zant giyer* vr. 8b

⁵⁷ *...davacı geldikde her biri brokratoru vekil tutub, davasını brokrator dahi yazub Krafır dirler mahkeme emirine varub bildirir, ol dahi prezeze ilam ider. Eğer görölmek lazım ise "avokatosları görüb eyleyeler" deyu hükm ider, anlar dahi niçe olmalı ise yazub gelürler, davacılar asla söylemeyüb diz çöker ve el kavuşub oturur. Avkatoslar iki hasım tarafından iki fırka olub davayı arz iderler ve "böyle olmak gerek" dirler, prezez dahi hükm ider.* vr. 8b-9a

⁵⁸ *Sebebi budur ki Talyanların ekseri sakallarını traş itmekle, bazı dişiler erkekden seçilemez; hatta bir kere erkek sanub bir kızı papalığa intihab itmişdirler. Bu karı kendi hizmetkârı ile zina idüb gebe kaldı ve bir gün kilisada cümle mahzarında doğurdu anın çün hadisesine yapışub "Bizim papamız dişi değil erkektir" dirler...* vr. 9b

Müellifin Kalabriyalı Joachim şeklinde zikrettiği kişi kendisinden sonra gelecek olan papaları isim isim listelemiştir; bu kişi günümüzde Aziz Malachy olarak lanse edilmektedir. Kâtip Çelebi eserinde Joachim'in de öyküsüne yer vermektedir.⁵⁹ *İrşadü'l Hayara*'da yer alan papalık listesi, hem kronolojik sıralama hem de tahtta kalma süreleri göz önünde bulundurularak, günümüz kaynaklarıyla mukayese edildiğinde büyük ölçüde hatalıdır.⁶⁰ Lakin çalışmada, eser içindeki liste olduğu gibi bırakılıp, yalnızca papa isimlerinin doğru yazımı dipnotta verilmiştir.

Bir ikinci liste Roma imparatorlarının isminin ve saltanat sürelerinin zikredildiği listedir. Bu liste Roma'nın efsanevi kurucularından kardeşine galebe çalarak tahta geçen Romulus'tan başlar, liste Doğu-Batı Roma İmparatorları diye ikiye bölünmeden ve devamında Kutsal Roma İmparatorları şeklinde başlık koyulmadan III. Ferdinand'a kadar gelir. Listenin sonuna doğru imparatorların fiziki özellikleri de kaleme alınmıştır.⁶¹

Üçüncü liste Fransa krallarına ayrılmış olup, bu krallar beş kısımda incelenmiştir. Birinci kısım daha çok efsanevi Fransa krallarından bahseder, Nuh'un oğlu Yafes'i ve onun oğullarından Gomer'i de efsanevi Fransa krallarından addederek, Fransa şehirlerine ve eyaletlerine ismini veren krallar sıralanır.⁶² İkinci kısım Kavimler Göçü'nün etkisiyle batıya sürüklenen Frankların, üçüncü kısım Galyalıların kral listesidir. Dördüncü kısım beraber hem Hristiyanlık hem de hanedanlık devri başlamış olmakla beraber, Merovenj, Karolenj, Capet, Valois hanedanının listesi sıralanmıştır. Kâtip Çelebi burada şimdiye kadar olan listeleri Hunibaldus, Tritemius, Paulus Aelius Aemilius ve Freigius isimli tarihçilerden naklettiğini, *diğer bir rivayet* başlığı altında oluşturduğu bu beşinci kısmı ise, Gaguinus isimli tarihçinin

⁵⁹ vr. 9b-10a

⁶⁰ P.G. Maxwell, Stuart **Chronicle of the Popes: The Reign-by-Reign Record of the Papacy From St. Peter to The Present**, Thames & Hudson, London, 1997

⁶¹ *Korolos Hamis.... yüzü arık, çekme burunlu, kaşı açık, kısa sakallı bir şahs idi.... Matiyas bin Rodolfos Sani kaşları dik, sakalı az, vecih yiğit idi.* vb. vr.19b

⁶² *Analos yahud Attalos Gallos ki Pabatos yani Yafes demek ile meşhurdur... Gomerdos Gallos Pabatos'un büyük oğludur* vr. 20a

bunlardan farklı olan listesinden yazdığını söylemektedir.⁶³ Bu kısmı da Bourbon Hanedanı'ndan 1643 yılında hükümdar olan XIV. Lui'ye kadar getirir. Bu beş listenin hiç birinde kralların tahta geçtikleri ve tahttan indikleri tarih verilemezken, saltanat süreleri ile bazı kralların faaliyetlerine yer verilmiştir. Capet Hanedanı'ndan I. Henry ile başlayan bu kral faaliyetlerinden, -arada bazı kralların yalnızca ismi zikredilse veya listede yer almasa da- Valois Hanedanı'ndan XI. Henry'e kadar bahsedilmiştir.⁶⁴ Burada Avrupa tarihinden kesitlere de rastlanmaktadır. Kâtip Çelebi, VI. Charles bahsinde Yüzyıl Savaşları'nda adı geçen ve azize mertebesine yükseltilen Jeanne d'Arc'ın hikâyesine yer verir.⁶⁵ Bu listede bazı krallar lakaplarıyla anılmakta, yalnız I. John'un beş günlük süren saltanatını Kâtip Çelebi sekiz güne çıkartarak, kendisini *Octodios* unvanıyla zikretmektedir.⁶⁶ Çalışmada bu listenin de eserde geçtiği gibi bırakılması ön görülürken, yalnızca kralların isimlerinin ve lakaplarının doğru yazımı dipnotta verilmiştir.

Kâtip Çelebi bir diğer faslı Avrupa devletlerinin siyasi ve idari teşkilatına ayırır. Burada İspanya'nın adının menşeinden, hududundan, kısaca eski krallarından ve divan kurmalarından bahseder. İspanya kadar ayrıntıya girmeden Portekiz, Danimarka, Erdel ve Macaristan'ın kâh hudutlarından kâh krallarından Osmanlı Devleti ile ilişkilerinden alıntılar yaparak, devlet yönetimlerinden bahseder. Kâtip Çelebi bu bölümün başında Gerard Mercator'un *Atlas Minör* adlı eserinden alıntılar yapmaktadır. İspanya'nın altı kısma ayrıldığını ve muazzam olarak nitelediği şehirlerinin ismini yine bu kaynaktan almıştır.⁶⁷ Yine aynı kaynaktan İspanya'nın eski

⁶³ ....lakin Graganyos nam müverrih rivayeti bunlara mugayir olmağın bundan sonra irad olundu. vr. 24a

⁶⁴ vr. 24b-26b

⁶⁵ ...Covan nam bir çobanın kızı gelüb bir kabirden bir kılıç çıkarub Orilya'yı muhasara iden Engilis askeri üzerine serasker olmak istedi Karolos müsaade eyledi leşker ile Engilis üzerine varub hasımlarından darb-ı تیغ ile cüda eyledi, Sekizinci senede Engilisler muharebesinde mecruhe ve esir oldu, dutup ihrak itdiler vr. 26a

⁶⁶ Covanas Oktodyos yani sekiz günlük hâkim. Zira ol kadar olmuşdur vr. 25b

⁶⁷ Hispaniam in sex fuisse distributam provincias legimus Tarraconensem, Carthaginensem, Lusitaniam, Galiciam, Beticam & trans fretum in regione Africae , Urbium nomina: Hispalis, Madritum, Tarraco, Lisbona, Granata, Pampilonia, Valentia, Barcino, vulgo Barzelona....Leon, S.Lucar, Corduba, Nebrissa, Compostella, Toletum, Salamantica, Complutum, Pintia... Saragossa, Astrica Augusta... Gerardi Mercatoris, **Atlas Minor**.... Amsterdami 1610 s.141-142

krallarının ismini zikrederek nice şehirler yaptıklarını rivayet ederken, bunun gülünç hikâyelerden ve zayıf haberlerden olduğu yorumunu yapmaktadır.⁶⁸ Kâtip Çelebi burada İspanya'nın gücüne de değinerek soylarının Gotiler'den geldiğini, çok askerinin, hazinesinin ve memleketlerinin bulunduğunu zikrederken; kendilerini herkesten üstün gördüklerini de dile getirmektedir.⁶⁹ Portekiz faslında Kâtip Çelebi, bu memleketin eskiden İspanya'nın onda biri kadar olduğunu, İspanya'nın 900'lerin sonunda Yeni Dünya'ya açılmasının ardından Portekiz'in de batıya seferler düzenlediğini zikretmektedir.⁷⁰ Kâtip Çelebi Danimarka faslını ise yalnızca üç kralın ismini zikrederek geçirir. Eserin en kısa faslı olmakla beraber, burada geçen *Secismond*, John Sigismund Zápolya'ya *Jigmon* ise Sigismund Rákóczi'ye karşılık gelmektedir. Hâlbuki Zapolya Macar kralı Rákóczi ise Erdel Beyi'dir. Kâtip Çelebi'nin Danimarka faslını, akabinde gelen Erdel ve Macar fasılarıyla karıştırdığı görülmektedir.⁷¹ Danimarka faslından sonra Kâtip Çelebi Erdel ve Macar fasıllarını Osmanlı Devleti ile olan ilişkileriyle ele almaktadır. Nitekim Erdel'in devlet kapısına elçi ile yıldan yıla on bin altın göndererek sulh sağladığı zikredilmektedir.⁷² Macar faslında Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç zaferinde elde ettiği ganimetlerden Macar tacına atıf yapılarak, bu taca sahip olmayanın bu memleketlerde söz sahibi olamadığı vurgulanmıştır.⁷³ Üç adet Macar kralına yer verilmekle beraber, ilk iki kral arasında yaklaşık üç asırlık bir zaman dilimi mevcuttur.⁷⁴ Danimarka faslında olduğu gibi bu fasılda da kral listesi Kâtip Çelebi'nin kendince seçtiği az sayıda kralı kapsamaktadır.

⁶⁸ *Tubal...Iberus, Iubalda, Brygus, Tagus, Betus....Lydi, Thraces, Rhodii, Phryges, Cyprii, Phoenices, AEgyptii, Milesii, Cares, Lesbii & Chaldaei. Gerardi Mercatoris, a.g.e. s.140 , padişahları gelüb niçe şehirler yapıdılar dirler cümlesi ahbar-ı zaife ve hikayat-i ehyedir* vr.27b-28a

⁶⁹ ... hala İspanya mülkü ol taifedendir. Selatin-i küffar ve havakin-i füccar Mesiha şiarın zişan tacdari olub zumunca sahib kiran-ı âlem ve cümleden mukaddem geçinür, mecid askere ve hazineye ve memalike malikdir. vr. 28a

⁷⁰ *Evailde İspanya'nın öşri kadar memlekete ancak malik iken İspanya Yeni Dünya'ya zafer bulduktan sonra dokuz yüz hududunda Portakal dahi haric-i Sebte'den canib-i cenuba harbe gidüb...* vr. 29a

⁷¹ vr. 29a

⁷² ...sal be sal on bin altun ile der-i devlete ilçi irsal itmek üzere musalahaya karar eylemişdir vr. 29a

⁷³ ...korona dirler bir nev'i mücevher tac giyerlerdi, zi-kıymet lâl ve yakut ile murassa bir ikil-i celilü'l kadr idi, esna-yı fetihde dahl-i hazine-i amire olmuşdu, ana malik olmıyan memleketde hükümet idemeyüb kimse emrine ram olmazdı vr. 29b

⁷⁴ vr. 29b-30a

Kâtip Çelebi'nin Danimarka ve Macar krallarında sergilediği üslub, bu fasılları da diğer listelere benzetmek istemesinden ileri gelmektedir. Kâtip Çelebi Erdel halkı hakkında bir malumata yer mezken; çağdaşı Evliya Çelebi ise bu kavmin Macar kavmi gibi yeşil ve kırmızı renkte çeşit çeşit kalpaklarının olduğunu, çuhadan yapılan dolamalarının yenleri ve göğüs altında gümüş düğmelerinin olduğunu, pabuçlarının sarı ve kırmızı renkte kubadî uçlu olduğunu, kuşaklarının ise ipekten yapılma zünnar olduğunu tasvir etmektedir. *Erdelistan kefesi* olarak tesmiye ettiği kavmin kadınlarının giysisinden de bahseden Evliya Çelebi, bu kavmin Nemçe ve Frenk gibi Eflatuniyye tarzı siyah şapka giymediklerini vurgular.⁷⁵ Evliya Çelebi bu kısımda Kâtip Çelebi'nin eksikliğini kapatarak, bu kavmin Luteryan mezhebinden olduğunu, Nemçe gibi Katolik olmayıp; kiliselerinde put olarak tesmiye ettiği İsa ve Meryem heykellerinin olmadığını, yalnızca birkaç tane altın yaldızlı mücevher haçlarının bulunduğunu ve bu haça Allah ismi olduğu için taptıklarını rivayet ederken, tüm Macarları hûda-perest olarak zikretmektedir.⁷⁶

Kâtip Çelebi'nin kronolojik sıralamayla listeye döktüğü bir fasıl da Venedik doçlarına aittir. Kâtip Çelebi, listeye yer vermeden kısaca Venedik devletinden bahsederek, doçların on iki bey arasında zar atışarak asalet farkı gözetmeksizin, hayat boyu seçildiğini vurgulamaktadır.⁷⁷ Doç listesi milattan önce 697–717 yılları arasında doç olan Paolo Anafesta ile başlayıp, 1623'te

⁷⁵ Bunlar dahi gayri kavm-i Macar gibi yeşil ve kırmızı ve gûnâ-gûn çukadan semmûr ve zerdeva postu kaplı kalpak geyüp gûnâ-gûn çukadan dolamalarının yenleri ve göğüsleri altına gümüş düğmelidir ve çakşırları ve kutmenleri cümle çuka-i rengârengdir ve pâbuçları sarı kırmızı kubâdî serhadli pâbucudur. Ve kuşakları cümle harîr zünnâr teybend kuşaktır.... Cemî'i Erdelistân keferelerinin ve zenânelerinin esvâbları böyledir. Nemse ve Fireng gibi Eflâtûniyye kara şapkalı değillerdir. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, VI. Kitap, hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002 s. 30

⁷⁶ Ve cümle İncîlî ve millet-i Mesîhiyye'dendirler ve mezhepleri Luturyanî'dirler, ammâ Nemse Papişte mezhebinde, ya 'nî İrim Papalıdır kim cümle putperestlerdir, ammâ Macar-ı fücâr deyrlerinde aslâ put yoktur. Hemân birkaç murassa' ve mücevher haçları var kim "Hâşâ sümme hâşâ haçımız Allâh ismidir ve Allâha taparız" derler. Hakkâ ki cümle Macar Hudâperestlerdir. **Evliya Çelebi Seyahatnamesi** s.30

⁷⁷ On iki begler cümleye hükm iderler, içlerinden biri başdır, ana Doj dirler, mürd oldukda zar atub on ikiden kime düşerse yerine ol geçer, aralarında neseb itibarı yoktur. vr. 30a

doç seçilen Francesco Contarini ile nihayete ermektedir.⁷⁸ Bu listenin diğer listelerden farkı, doçların hangi tarihte vazifeye başladıklarını bildirmesidir. Kâtip Çelebi'nin bu fasılda sergilediği farklı tarzı, bir başka kaynaktan yararlandığı düşüncesini akıllara getirmektedir. Listede ismi zikredilen Venedik beylerin doçluğu bazen *düka olub/oldu* şeklinde yazılmıştır. Akabinde Venedik'in yönetim şeklinden, ülkede kurulan divanlardan, denizciliğinden, ticaretinden, şehir kanunlarından vb. konulardan bahsedilmektedir. Müellifin ifadelerine göre yönetim şekli olarak evvelce demokrasiyi kullanan Venedik, daha sonra içlerinden ileri gelen kimseleri seçerek aristokrasiyi benimsemiş, bu yönetim değişikliğinden sonra da iyice güçlenmiştir.⁷⁹ Kâtip Çelebi divanda görüşülen konunun kabulüne, divan kurulunun bir koliye siyah ve beyaz top bırakarak karar verdiklerini; siyah topun fazla olması red beyaz topun fazla olması ise kabule delalettir şeklinde tasvir eder.⁸⁰ Venedik'in panoraması da müellif tarafından gözler önüne serilirken, şehirde ata binilmediği, yayan veya kayıkla gezildiği ifade edilmiş; şehirlerin kiremitle kaplı olduğu ve hisarlarının olmadığı zikredilmiştir.⁸¹ Venedik'in devlet teşkilatının ne kadar sağlam olduğu zikredilirken, bu yapılanmayı bozmaya çalışan zengin bir adamın hikâyesi de araya sıkıştırılarak mesele yine bir devlet geleneğine bağlanır ki bu çok zengin olanın malı kendisinde kalamaz usulüdür.⁸²

İrşadü'l Hayara'nın son faslı Boğdan'a ayrılmış olup, buranın hududundan, Osmanlılar tarafından fethinden, vergisinden, ayanından, kanunlarından, bazı krallarından zikredilip, bunların faaliyetleri ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerinden başlıklar oluşturularak eser son bulmuştur. Kâtip Çelebi bunların kavmine Kara Boğdan denildiğini, Hristiyan Moğollar

⁷⁸ vr.30a-32b

⁷⁹ ... aralarından müteayyin âdemleri intihab idüb tedbir-i umura tevkil itdiler bu tarik ile tedbir-i devlet-i demokrazyada aristokrazyaya tedbil olundu ki tedbir-i ekâbirdir ol zamandan berü şehrin nizamı eyü olub azim kudrete vasil oldular vr.32b

⁸⁰ ...müşavere olunduktan sonra ehl-i divanın biri bir koli alub divanda oturanların toplarını devşirir rıza virenler beyaz tob birağur vermeyenler siyah tob birağur bade sayarlar beyaz çok ise olur siyah çok ise olmaz vr. 33a

⁸¹ ...ve bu şehirde at üzerine binmek yokdur ya piyade gezerler yahud kayık ile gezerler zira sokakları sudur ve cümle şehirleri kiremid ile örtülüdür ve hisarı yokdur vr.34a

⁸² vr. 34b

olduklarını ve doğudan gelen büyük bir kavim olduklarını zikretmektedir.⁸³ II. Bayezid zamanında Kili ve Akkirman'ın fethedilmesiyle buraya voyvoda tayini yapılmış, kızıl börk altın üsküf ve tabl u nakkare gönderilmiştir.⁸⁴ Boğdan her sene Osmanlı'ya beş milyon altı yüz akçe haraç vergisi verirken, bu meblağdan başka vezirlere, Rumeli Beylerbeyi'ne, Tatar hanına vb. devlet erkânına da vergileri vardır.⁸⁵ Bu bahislerden sonra İstanbul'dan gelen tüccarın bu diyarda rahatça ticaretini yapabildiği zikredilirken, burada vefat edenin varislerinin yanında olması durumunda terekesini alabilecekleri, varisi olmayanın ise mallarının voyvoda tarafından kaydedilip İstanbul'a gönderildiği açıklanır.⁸⁶

Çalışmada yararlanılan TTK ve Koyunoğlu nüshaları birbirinden ayrı ele alındığında, eserin gerek kelime gerekse tabirler yönünden hakkaniyetli bir değerlendirmesi eksik kalmaktadır. Nitekim TTK nüshasındaki bazı sayfaların tahrifatı, düzgün okumayı olumsuz etkilediği; ayrıca yazım hataları yine araştırmamanın vuzuha kavuşmasının önüne geçtiği için Koyunoğlu nüshası bu eksikliği kapatmaktadır. Her iki nüshada birbiriyle uyuşmayan kronolojik sıralamalardaki hatalar ve mükerrer kayıtlar yine münferit nüsha değerlendirmelerinde gözden kaçabilecek bir husustur.

Bunun içindir ki çalışmada her iki nüshanın mukayeseli şekilde ele alınması uygun görüldü, böylelikle eserin tahlilinin daha verimli yapılabilmesi amaçlandı. Dikkat edilen bir başka husus da, özellikle Arapça ve Latince kaleme alınan tabirlerin açıklamasının yapılması ve bazı yabancı isimlerin Türkçe yazımında ortaya çıkan anlam karmaşasını önlemek için metin altında dipnot gösterilmesidir. Varakların numaralandırması ve kelime önceliğinde

⁸³ Bu taifeye Kara Boğdan dirler nasara-yı Moğoldur. Diyar-ı şarkdan gelüb temekkin itdiler taife-yi kesiredir vr. 34b

⁸⁴ Sultan Bayezid Han, Kili ve Akkirman'ı alub Boğdan'a voyvoda nasb eyledi ve kızıl börk ile altun üsküf ve tabl u nakkare virdi vr. 34b

⁸⁵ Sal be sal südde-i saadete elli altı kere yüz bin akçe harac irsal idüb meblağ-ı mezburdan gayrı vüzeraya ve Rumili Beglerbegisine ve Tatar Hana ve sair erkân-ı devlete virgüleri vardır. vr.34b-35a

⁸⁶ Memalik-i mahruse halkından varub ol vilayetde ticaret ü kesb idenin mallarına ve canlarına kimse dahl itmez. Anda vefat idenlerin varisleri anda hazır bulunursa metrukâtın anlar alur. Varisleri anda olmayanların muhallelfatın mumailleyha voyvoda bizzat defter idüb "her ne ise âdemisi ile asitaneye göndermek üzere" deyu beratında şerh virilür. vr.35a

temel alınan nüsha Koyunoğlu nüshasıdır. Ayrıca nüshalardaki kronolojik listelerin uyumsuzluğu metin içinde çözümlenmiş ve nüshaların numaralandırma farkı dipnotlarda izah edilmiştir. Kâtip Çelebi'nin papa, kral ve doç listelerindeki sıralaması, günümüzde yapılan detaylı çalışmalarla mukayese edildiğinde, ciddi bir tarihi sapma gösterdiğinden eserin orijinalliğini korumak amacıyla kronolojik hatalara müdahale edilmemiştir.

1.3.3. Değerlendirme

Kâtip Çelebi'nin bu eseri, diğer eserlerine nazaran revaçta olamamıştır. Binaenaleyh eser hakkında yapılan araştırmalar da yüzeysellikten ileri geçememiştir. Tüm bunlar Kâtip Çelebi'nin bu eserde okuyucusuna hitap edemediğini düşündürülebilir. Bu soruların cevabından evvel Kâtip Çelebi'nin Avrupa tarihinden kıssalar oluşturan diğer eserlerine bir göz atmak meselenin vuzuha kavuşmasına yardım edecektir.

Kâtip Çelebi'nin 14 Ocak 1654'te tamamladığı *İrşadü'l Hayara*⁸⁷ 1064 Muharrem'inde (1653 Kasım/Aralık) tamamladığı Atlas Minör tercümesi, 1654'te tamamladığı *Cihannüma* ve *Tarih-i Frengi* adlı eserleri nazar-ı dikkate alınacak olursa tamamlanma tarihleri birbirine yakındır. Bunun kanıtı olarak Kâtip Çelebi *Mizanü'l Hakk*'taki otobiyografisinde 1064 (1653/1654) yılındaki eserlerini sıralarken: “...Coğrafyada *Cihannüma* nam bir kitab cem'ine şurû olunmuş idi. Memalik-i küffar kütüb-i İslamiyye'de yazılmamağla *Frengi Atlas* Macor resimleri alınub tercemesi murad olundu. Sabıka Fransa rahiblerinden İslam'a gelen Şeyh Mehmed İhlasi Latin dilinde mahir olmağla *Atlas Minor* bir buçuk senede terceme olunub ismine *Levami'ü'n-Nur* dinildi. badehu *Cihannüma* beyaza şurû olundu ve *Frengi Tarih* dahi terceme olunub *Mülük-ı Küffar Tarihi*.... ibaresi yer almaktadır.⁸⁸ Atlas Minör tercümesinde Kâtip Çelebi:” Sabıkan Fransa diyarından şehrimize gelen Şeyh Mehmed Efendi fenn-i coğrafya kavaidine vakıf ve lisan-ı Latin dekaikine arif bir

⁸⁷ ... *Ve bu tahrir miladın bin altı yüz elli dört sal-i Kanun-i Sani'sinin on dördünde...* vr. 1b

⁸⁸ Fikret Sarıcaoğlu a.g.m. s. 316

kimesne olmağla kitab-ı mezburu okuyub musannifen muradını mukayyid alilat-ı tahrir olunmak üzere 1064 Muharrem'inde tercümeye şurû olundu" kaydını zikrederken birkaç satır aşağıda Mehmet Efendi hakkında: " *Merkum İhlasi Şeyh Mehmed Efendi ki fenn-i coğrafya[da] Kâtip Çelebi'nin hocası ve Atlas ve sair kitabı Latinî'ye tercümelerinde merhumun muallimidir...*"⁸⁹ şeklinde bilgi verilmektedir.

Tüm bunlardan hareketle Kâtip Çelebi'nin mezkûr eserleri birbirleriyle bağlantılıdır. Bu eserlerden *Frengi Tarihi (Müluk-ı Küffar Tarihi)* ve *Levami'ü'n-Nur Terceme-i Atlas Minor* Mehmed İhlasi'ye tercüme ettirilmiştir. Nitekim *Frengi Tarihi*'nin tercümesi ve Atlas Mojör'deki resimlerin gözlenmesi *İrşadül Hayara*'nın listeler faslına; Atlas Minör'ün ise Cihannüma'ya kaynaklık ettiği muhtemeldir. Menage, Kâtip Çelebi'nin Johannes Carion'un *Chronicon Carionis* adlı eserinden istifade ederek *İrşadü'l Hayara'daki* listelerini hazırladığını söylemektedir⁹⁰ Kâtip Çelebi'nin "...memalik-i küffar kütüb-i İslamiyye'de yazılmamağla *Frengi Atlas Macor* resimleri alınub tercemesi *murad olundu.*" lafzı bir bakıma bu söylemi kanıtlamaktadır. Lakin Carion'un bu kitabında *İrşadü'l Hayara*'nın her bir listesinin bulunmaması, eserin listelerinin tek bir kaynaktan yararlanılarak oluşturulmadığını düşündürmektedir.

Kâtip Çelebi'nin eserinde konu bütünlüğünün olmadığı görülmüş, Bernard Lewis gibi oryantalist bir yazarın Kâtip Çelebi ve *İrşadü'l Hayara*'yı ciddi bir şekilde eleştirisine zemin hazırlamıştır. Otuz altı varak olan eserin, Hristiyan akaidine ait birinci bölümünün yalnızca beş varak sürdüğü görülmektedir. Bölümün sonunda "*Bu zikr olunan kaideleri kat'i deliller ile nakz olunub delilleri tezyif kılınmış ve mahsus bu bahislerde niçe kitablar yazılmışdır. Biz bu makamda redd ü itirazla mukayyed olmayub, sadedimizden huruc lazım gelmemek için ancak bu defterde zikr olunan tevaif-i habisenin usul-i dinine olduğun beyan ile iktifa eyledik.*"⁹¹ ibareleri

⁸⁹ *Levami'ü'n-Nur Terceme-i Atlas Minor* vr.4b

⁹⁰ V.L. Menage **a.g.m.** s.423

⁹¹ *İrşadü'l Hayara* vr. 5a-b

müellifin eserde yararlandığı *Tuhfetü'l- Erib fi'r- Reddi 'ala Ehli's- Salib* ve *En-Nasihâtü'l İmaniyye Fi Fazihati'l Milleti'n-Nasraniyye* gibi kaynaklara delalet etmekle birlikte, bölümün kısa tutulduğunu göstermektedir. Ayrıca *Tenbih* alt başlığında geçen “*Bundan sonra her fırkanın mahsus elkabı ve ıstılahı ve divanı ve kanunu kendü fasıllarında zikr olunur, bu makamda bu mikdar ile ıktifa olunub hatmi-i kelâm kılındı.*”⁹² cümlesi Kâtip Çelebi’nin yine bir özetlemeye gittiğinin işaretidir. Kâtip Çelebi eserin sonuna doğru konu bütünlüğünden gittikçe uzaklaşmıştır. İspanya, Venedik ve Boğdan’ı mufassalan ele alırken; Portekiz’in hududunu ve deniz seferlerini izah etmiştir. Danimarka bahsinde ise yalnızca kral faaliyetleri yer almaktadır. Yalnız burada Kâtip Çelebi’nin kral hatası görülmekle birlikte, Macar kralı Sigismund Zápolya ve Erdel Beyi Sigismund Rákóczi’yi Osmanlı padişahları ile beraber ele almıştır. Kâtip Çelebi Erdel faslında buranın hududundan, içindeki kavimlerden, payitahtından ve Osmanlı’ya her yıl on bin altın vergi ödediğinden bahseder. Macar faslını ise hududu, payitahtı, Osmanlı ilişkileri ve ilk kralla son kral arasında yaklaşık üç asır bulunan, kendi seçtiği üç kralla sınırlı tutar.

Eser baştan sona incelendiğinde Kâtip Çelebi’nin asıl amacı olan “müslümanları hristiyanlar hakkında bilgilendirmek” düsturunu bir hayli abarttığı görülmüştür. Bu durum özellikle papa kronolojisiyle başlayıp, Venedik doçlarıyla son bulan liste fasılları için geçerlidir. *İrşadü'l Hayara*’nın yukarıda vurgulanan mezkûr eserler kapsamında düşünülmesi ve eserlerin yakın tarihlerde nihayete ermeleri, birbirlerine kaynaklık ettiklerinin göstergesidir. Fakat Kâtip Çelebi’nin de eserleri için zaman zaman vurguladığı “temize çekmek” ibaresi ne yazık ki *İrşadü'l Hayara* için geçerli olamamıştır. Nitekim müellifin eser hakkında “...ihvan-ı müverrihine yadigâr kıldım, memûldür ki kusurunu tekmil ve hallini ıslah ile bu eseri ihya ideler.”⁹³ kelamı, muhtemeldir ki eserin yeniden gözden geçirilmesine delalet eder.

---

⁹² vr. 9b

⁹³ vr. 1b

İKİNCİ BÖLÜM

ALİ UFKİ BEY VE TURCARUM LITURGIA

2.1. ALİ UFKİ BEY'İN HAYATI

Polonya kaynaklarında doğum tarihi tam emin olmamakla birlikte 1610 olarak yer almaktadır⁹⁴ asıl ismi Wojciech Bobowski olan⁹⁵ Polonyalı yazarın Lvov'da doğduğuna dair rivayetler vardır. Albert Bobowski, Albertus Bobovius, Hali Beigh,⁹⁶ Bobovio⁹⁷ gibi isimlerle anılarak, kaynaklardaki farklılığa göre isimler de çeşitlilik göstermektedir.⁹⁸ İslamiyeti kabul ettikten sonra adeti veçhile olduğu üzere ismini Ali Beg, Türkler arasındaki yaygın telaffuzla Ali Bey olarak değiştirmiş, Ufki namıyla çağrıldığını zikretmiştir.⁹⁹ İsmi çeşitli şekillerde zikrolunmasına karşın Ufki mahlası batılı kaynaklarda geçmemektedir.¹⁰⁰ İstanbul'da başlayan yeni hayatından önce, nasıl bir yaşantısının olduğu bilinmeyen Ali Ufki'nin saray macerası, Tatarlar tarafından esir alındıktan sonra, Allah vergisi üstün kabiliyetleri sonucu Sarayburnu'nda satın alınmasıyla başlamıştır.¹⁰¹ Claes Ralamb'ın eserinde zikrettiği Ali Ufki ile konuşmasından bir pasajda, Venediklilerle 1645 yılında yapılan savaşta Türklere esir düştüğünden, on yıl sarayda müzisyenlik yaptığından, sonra padişah tarafından sipahi ulufesi verilerek saraydan çıkmasının yapıldığından bahsetmektedir.¹⁰² Enderun'a gelmezden evvel

⁹⁴ Karol Estreicher, **Bibliografia Polska** 1894 vol. XIII s. 183

⁹⁵ Hannah Neudecker, "Bobowski and his Turkish grammar (1666)" **Dutch Studies in Near Eastern Languages and Literatures**, 2, s.169 , ayrıca bkz. Hannah Neudecker, "From Istanbul to London? Albertus Bobovius' appeal to Isaac Basire." In Hamilton, A., Boogert, M. van den & Westerweel, B. (Ed.), **The Republic of Letters and the Levant (Intersections, Yearbook for early modern studies**, vol. 5). Leiden/Boston: Brill. s. 175

⁹⁶ Pierre Bayle, **Dictionnaire Historique Et Critique**, Paris, Desoer, Librerie Rue Christine 1820 vol.7 s.479

⁹⁷ Claes Ralamb, **Observationes juris practicae...** Stockholm, 1679 s. 70

⁹⁸ *DİA* c.II s. 456

⁹⁹ Thomas Hyde, **Four Treatises Concerning the Doctrine, Discipline and Worship of the Mahometans Printed** by J. Darby for B. Lintott at the Cross-Keys, and E. Sanger at the Post-House in Fleetstreet, London, 1712 s. 106 , Çağatay Uluçay, "Mecmua-i Saz-ü Söz", **Türk Musiki Dergisi**, sy. 4, s. 4, 1948

¹⁰⁰ Cem Behar, **Ali Ufki ve Mezmurlar**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1990, s.10

¹⁰¹ Thomas Hyde, a.g.e. s.106

¹⁰² Turgut Kut "Ali Ufkî Bey ve Eserleri Hakakında", **Musiki Mecmuası**, sy. 332, 1977. s.6 , Claes Ralamb a.g.e. s. 70

Edirne Sarayı'nda olduğu anlaşılan Ali Ufki'nin, Topkapı Sarayı'na yeni geldiği zamanlarda, kapı ağası tarafından baltacılar sınıfına kaydedilmesi buyurulmuş, denetleyicilerden biri gücünü sınamak isteyip de Ali Ufki'yi kuşağından tutup bir anda kendine çektiğinde, sendelediğini görünce vaz geçip kendisini büyük odaya gönderdiklerini bizzat zikretmektedir.¹⁰³ Ali Ufki'nin bir diğer kabiliyeti de birçok dil bilmesidir.¹⁰⁴ Çeşitli kaynaklarda on yedi dil bildiğine dair rivayetler vardır. Ralamb, Ali Ufki'nin Fransızca, İtalyanca, Almanca, Latince, Yunanca, Türkçe ve Arapça bildiğini söylemektedir.¹⁰⁵ Bu kabiliyeti sebebiyle, Avrupa menşeli eserlerde Osmanlı sultanı IV. Mehmet'in baş tercümanı titri, kendisine yakıştırılan bir unvandır.¹⁰⁶ Ali Ufki'nin baş tercümanlığına delalet eden bir arşiv vesikası elimizde olmamasından dolayı, bu konu şimdilik müphem görünüyor. Lakin kendisinin düştüğü bir kayıta 24 Zilkade 1079'da (25 Haziran 1669) IV. Mehmet'in tercümanı olarak Yenişehir'e gittiğinden bahsetmesi, resmi olarak kanıtlanmasa da sultana tercümanlık yaptığının göstergesidir.¹⁰⁷ Bir başka kaynakta ise, Ali Ufki'nin Fransa kralına hizmet için, kralın kitaplık muhafızı Carcavy'in bu işe padişahın tercümanı Ali Bey'i layık gördüğü, elverişli ve onurlu koşullar sağlanacağı vaadiyle Fransa'ya getirilmesinin düşünüldüğü zikredilmektedir.¹⁰⁸ Nitekim Ali Ufki'nin Avrupalı sefirlerle ilişkisi, birçok dilde başarılı tercümelerinin ve eserlerinin bulunması; ayrıca kendisini *Dillerin Üstadı*¹⁰⁹ olarak nitelendirmesi linguistik açısından maharetinin şiarıdır.

IV. Mehmet'in sazandelerinden olma mertebesine erişen, santur çalmada usta olan¹¹⁰ Ali Ufki'nin kıymetli bir musikişinas olduğu anlaşılmaktadır. Enderun'daki müzik eğitiminden bahsederken, kendisinin meşkten sonra dinlediği müziği derhal notaya döküp kaydettiğini, böylelikle

¹⁰³ **Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam**, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013 s.67

¹⁰⁴ Turgut Kut **a.g.m.** s.6

¹⁰⁵ Claes Ralamb **a.g.e.** s. 70

¹⁰⁶ Pierre Bayle **a.g.e.** s. 479 , Turgut Kut **a.g.m.** s.6 , Thomas Hyde **a.g.e.** s.105

¹⁰⁷ Çağatay Uluçay **a.g.m.** s.4

¹⁰⁸ **Topkapı Sarayı'nda Yaşam Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları**, çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002 s. 13

¹⁰⁹ **Talim-i Ortodoksin**, Konstantiniyye, 1654, Glasgow University Library, MS HUNTER 352 s. 44

¹¹⁰ Çağatay Uluçay **a.g.m.** s.4

aylar geçse de önceki eserleri yenilerini ezberleyince unutmayıp tekrarlayabildiğini, arkadaşlarının ve hocaların bu duruma hayret edip, bu sanatı öğretmesi için kendisine yalvardıklarını, kendisinin de bu işin zorluğundan ve çok uzun zaman almasından dem vurarak sırrını ifşa etmediğini zikretmektedir. Bu yeteneğİ sıklıkla icra edince, Türklerin kendisine çok saygı gösterdiğini ve bu sayede erbaşı yani koro şefi mertebesine geldiğini söylemektedir.¹¹¹ İstanbul’da bulunduğu yıllarda musiki meclislerinde bulunmuş, Hafız Post, Nazım elebi gibi ünlü sanatçılarla tanışıklığı olmuştur.¹¹²

Ali Ufki’nin saraydan çıktıktan sonra akıbeti ve nerede, ne zaman öldüğü hususundaki bilgiler şu an için muğlaktır. Bir kaynağı göre haddinden fazla şaraba düşkünlüğü saraydan çıkarılmasına sebebiyet verdi denilse de bu çok zayıf bir ihtimaldir. Yirmi yıllık esaretinden sonra Türk bir asilzade ile Mısır’a gittiğİ, iyi hizmetleri sonucunda zgr kaldığı bir başka kaynaktaki görüştür.¹¹³ Claes Ralamb, saraydan ayrıldıktan sonra İngiliz sefirinin evinde kaldığından, onun yardımıyla Türkiye’den ayrılmak isteğinden ve eski dini Hristiyanlığı yeniden dönmek istediğinden bahsetmektedir.¹¹⁴ Bu konuda Thomas Hyde’ın söyledikleri de Ralamb’ın görüşleriyle örtüşmektedir. Hyde, Ali Ufki’nin ölmeden kısa süre önce Hristiyanlığı yeniden döndüğünü, İngiltere’de Hristiyan dostları arasında kendi yağıyla kavrularak yaşamayı tüm kalbiyle arzuladığını zikretmektedir.¹¹⁵ Akıbeti hakkındaki söylentiler gibi, Ali Ufki’nin ölüm tarihi de kaynaklarda 1672, 1675, 1676, 1680 tarihleri arasında gidip geldiğİ için sahih bir bilgi vermemektedir.¹¹⁶ Onun serencamının mühtedi olduktan sonrasına göre mi, yoksa atalarının dinine göre mi geliştiğİ muamması şöyle dursun, kendisinin de zikrettiğİ üzere aklı fikri çok değr verdiğİ hürriyetine kavuşmanın çaresini aramaktaydı.¹¹⁷

¹¹¹ Saray-ı Enderun s.49

¹¹² *DİA* c.II s. 456

¹¹³ Turgut Kut *a.g.m.* s.6

¹¹⁴ Claes Ralamb *a.g.e.* s.70

¹¹⁵ Thomas Hyde *a.g.e.* s.105-106

¹¹⁶ *DİA* c.II s. 456

¹¹⁷ Saray-ı Enderun s.49

2.2. ESERLERİ

2.2.1. Musiki Hakkındaki Eserleri

2.2.1.1. *Şiir ve Şarkı Mecmuası*

Şarkı, ilahi, gazeller ve tıbbi bazı parçaların ve İtalyanca açıklamaların yer aldığı 313 sayfa olan bu eseri Antoine Galland Bibliothèque Nationale'ye vermiştir. Bu eserin en önemli tarafı memleketimizde Ali Ufki Bey'nin keşfedilmesine vesile olmasıdır. Şöyle ki Rıza Nur Türkbilik Revüsü'nde eseri müellifini bilmeden, Türkçe tabirlerinden yazının hattına varıncaya kadar kapsamlı bir şekilde tanıtmıştır.¹¹⁸

2.2.1.2. *Haza Mecmua-yı Saz ü Söz*

184 sayfa olup nesih hatla yazılan eserin başına Salamon Negri Latince bir indeks eklemiş, eseri ilk defa ilim camiasına Çağatay Uluçay tanıtmıştır. Mecmuanın dış yüzeyinde Sultan Mehmet'in sazendegânından Santuri Ali sene 1060 (1650) kaydı düşünülmüştür. Eser IV. Murat, Sultan İbrahim ve IV. Mehmet dönemine ait şarkı, türkü ile raks havalarından oluşmakla beraber, XVII. asrın ortasından itibaren otuz-kırk senelik bir zamanı ihtiva etmektedir. Bu eserin derleyeni olarak dokuzuncu varakda “*Camii hu Ali Ufki dide*” kaydı yer aldığı gibi, eserin sahibinden yüz sekizinci varakda imzasız olarak az da olsa malumat sunulmaktadır. Şöyle ki 24 Zilkade 1079'da (25 Haziran 1669) ünlü bir müzisyen ve dil bilimci olduğundan, aynı tarihte Sultan Mehmet'in (IV. Mehmet) tercümanı olarak Yenişehir'e gittiğinden ve Ufki namıyla çağrıldığından bahsetmektedir. Eserde verilen bilgiler ışığında dönemin namlı bestekârlarını ve revaçta olan makamlarını da öğrenebilmekteyiz. Eserin tıpkıbasımı 1976 yılında Şükrü

¹¹⁸ Turgut Kut a.g.m. s.8 , *DİA* c.II s. 457 , Rıza Nur, “Un manuscrit du Milieu du XVII Siecle Sur la Musique et la Poesie Turques” *Revue de Turcologie*, Tome I, Livre 2, Alexandrie, 1932 s. 26-32

Elçin tarafından yayınlanmış, bu yayın üzerine Cahit Öztelli eleştirel bir makale kaleme almıştır.¹¹⁹

2.2.2. Linguistik Hakkında Eserleri

2.2.2.1. *Türkçe Gramer*

Ali Ufki Bey'in, dostu olan İngiliz sefaret rahiplerinden Henry Deuton için kaleme aldığı bu eseri, dil bilgisinin gelişimi ve deyimler açısından kıymetlidir. Eser 1666 başlarında Latince yazılmıştır.¹²⁰

2.2.2.2. *Fransızca-Türkçe Diyalog Kitabı*

Nesih hatla 93 yaprak olarak yazılan bu kitapta, Türk adet ve teşkilatına dair kısa bilgiler ile atasözleri yer almaktadır. Bu eserdeki üç diyalog Antoine Galland tarafından yazılmıştır.¹²¹

2.2.3. Teolojik Tercüme Eserleri

2.2.3.1. *Dillerin Altın Kapısı*

Ünlü Çek filozof Johann Amos Comenius'un "*Janua Linguarum Reserata Aurea....*" isimli kitabının Türkçe tercümesi olan eser, Latince-Türkçe diyaloglardan oluşmaktadır.¹²²

2.2.3.2. *Kitab-ı Mukaddes Tercümesi*

Eski, Yeni Ahid ile Apocripha'dan oluşan bu eser, Hollanda sefiri Levinus Warner'in isteği ve maddi yardımıyla, Ali Ufki Bey'e tercüme

¹¹⁹ Çağatay Uluçay, **a.g.m.** , s. 4, 24 , Turgut Kut, **a.g.m.** s. 9 , *DİA* c.II s. 457 , Cahit Öztelli, "Mecmua-i Saz-ü Söz", **Musiki Mecmuası**, sy. 328 1977 s.13-15

¹²⁰ Turgut Kut, **a.g.m.** s.14 , *DİA* c.II s. 457

¹²¹ Turgut Kut, **a.g.m.** s.14 , *DİA* c.II s. 457

¹²² *DİA* c.II s. 457

ettirilmiştir. 1666 yılında tamamlanan eserin bugün dahi kullanılan Türkçe Kitab-ı Mukaddes tercümesinin dayanağını oluşturduğu söylenilebilir.¹²³

2.2.3.3. Talim-i Ortodoksin / Türkçe-Latince Akaid Kitabı

1653 yılında Isaac Basire'nin isteği üzerine çalışmaya başladığı eseri¹²⁴ 1654 yılında İstanbul'da tercüme etmiştir. Ali Ufki Bey'in Latince-Türkçe kaleme aldığı bu eserin ilk sayfasında Latince "*Paulus plantat, Apollos rigat, DEVS dat incrementum*" Türkçe tercümesi olarak "*Pavlus diker, Apolus suvarır Allah bitirir*" yazmaktadır. Ali Ufki kendi ifadeleriyle eseri şöyle açıklamaktadır: "*Anglistan kenisenin mevasim üzerine oğluncaklara episkoposdan mukarrer olmazdan evvel ezber öğrencek*" Bu cümleden anlaşılacağı üzere eser, Hristiyanların kilise ayininde ezberlemeleri gereken sözleri kapsamaktadır. Eser ikiye bölünmüş her varağın bir yüzü Latince, bir yüzü Osmanlıca nesih hatla kaleme alınmış 44 varaktır. Hristiyanlığın özünü ve ilkelerini anlamak için soru cevap şeklinde oluşturulan eser Glasgow Üniversitesi'nin özel koleksiyonunda ihtiva edilmektedir.¹²⁵

2.2.3.4. Kitabü'l Ahd-i Cedit

Hollanda sefiri Levinus Warner'in teşvikiyle 1666 yılında Ali Ufki'nin Osmanlıcaya kazandırdığı bu İncil tercümesi Fransız Protestan versiyonunun özelliğini taşır.¹²⁶

2.2.3.5. İslami Adetler, Resmi Şahsiyetlere Verilen Elkab

Latince-Türkçe yazılan eser, Türkçe alıştırmalar ve Türkçe dilbilgisinden güzideleri kapsayacak biçimde kaleme alınmıştır.¹²⁷

¹²³ Turgut Kut, **a.g.m.** s.14-15 , *DİA* c.II s. 457

¹²⁴ T. Hyde **a.g.e.** s.106

¹²⁵ **Talim-i Ortodoksin**, MS HUNTER 352, s.1-44 Bu eserin dijital bir kopyasını kadirşinas dostumuz Kenan Koçak'ın vasıtasıyla edinebildik, pek yakında ilim camiasına tanıtmaya gayret edeceğiz.

¹²⁶ Turgut Kut, **a.g.m.** s.15

¹²⁷ Turgut Kut, **a.g.m.** s. 12

2.2.3.6. Mezmurlar

Ali Ufki Bey 1665-1672 tarihleri arasında eserin Türkçe tercümesini yapmış, bestelerini tespit etmiştir. Hz. Davut'un ilk on dört mezburunun notalarıyla kaleme alındığı eser¹²⁸ 1990 yılında Cem Behar tarafından yayınlanmıştır.

2.2.4. Osmanlı Sarayı Hakkında Eserleri

2.2.4.1. Kösem Sultan'ın Entrikası

Kösem Sultan'ın torunu padişah IV. Mehmet'i zehirletmek istediği vakada görgü şahidi olan Ali Ufki Bey'in yaşananları kaleme aldığı mühim bir eserdir. 96 sayfa ve aslen İtalyanca olan eser İngilizce'ye "*A true relation of the designes managed by the old queen, wife of sultan Ahmed, and mother of sultan Murad and sultan Ibrahim, emperours, against her grandchild sultan Mehmed Chan who now reignes, and of the death of the said queen and her complices; written by me Albert Bobovius, then musitian of the seraglio and a spectatour of these things*" ismiyle tercüme edilmiştir.¹²⁹ bir devrin tanıklığını yapması sebebiyle Türkçe'ye kazandırılacağı vakti beklemektedir.

2.2.4.2. Saray-ı Enderun

Ali Ufki Bey'in Enderun'da bulunduğu süre zarfında saray adetlerini, musiki meşkini, yeme-içmeyi, oyunları vb. kısacası Osmanlı saray yaşantısını ortaya koyduğu eseridir. Bu eserin 10 Mayıs 1665 kayıtlı İtalyanca, 10 Kasım 1666 tarihli Fransızca ve British Museum'da Barnette Miller tarafından keşfedilen İngilizce nüshaları mevcuttur.¹³⁰ Eser, 2002 yılında Ali Berktaş'ın çevirisiyle *Topkapı Sarayı'nda Yaşam* adıyla ve 2013 yılında Türkis Noyan'ın ilk çeviriyi ve diğer nüshaları da tetkik etmesi sonucu *Saray-ı Enderun* adıyla yayınlanmıştır.

¹²⁸ *DİA* c.II s. 457

¹²⁹ Gulielmus D. Macray, *Catalogi Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae*, Fasciculus Quartus, Oxonii E Typographeo Clarendoniano, 1898 s. 445 no. 1361/7

¹³⁰ Turgut Kut, *a.g.m.* s. 10-11 , *DİA* c.II s. 457

Ali Ufki'nin bu eserlerinin yanında minyatür sanatıyla da ilgilendiği iddia edilmiştir. İsveç elçisi Claes Ralamb'ın İstanbul'daki sefareti sırasında kaleme aldığı günlüğünde Boo Bovio, Polonyalı Türk, dönme (mühtedi) olarak farklı şekillerde Ali Ufki'den bahseder. Ralamb'ın sefaretinden sonra İsveç'e gönderdiği resimlerde padişahın geçit töreni olan alay-ı hümayuna, Osmanlı kıyafetlerine ait resimlerle birkaç münyatürün bulunması, bunları yapanın da Polonyalı bir ressam olduğu kaydının yer alması akıllara Ali Ufki'yi getirmiştir. Ralamb'ın Ali Ufki ile Türk adetleri, İslamiyet, diller hakkında sürekli meşveret ettiği, ona bir Kur'an sipariş ettiği, hatta resimler için 60 taler kadar bir meblağ ödediğinin günlüğünde yer alması akılları kurcalayabilir. Ali Ufki Bey'in birçok alanda kabiliyetinin olması sebebiyle bu sanatta da mahir olabileceği düşünülmüş olabilir.¹³¹

---

¹³¹ **Alay-ı Hümayun İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658**, editör: Karin Adahl çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007 s. 24, 84, 95-96 , C. V, Jacobowski, "Var Albertus Bobovius - Ali Bec, den lärde "Pålske Turcken", miniatyrmålare?", **Särtryck ur Orientsällskapets årsbok**, Stockholm, 1937 s.39-50

2.3. TURCARUM LİTURGİA

2.3.1. Tercüme ve Tahlil Usulü

XVII. asırda yetişen hem dil hem de musiki bilgisi son derece üst düzeyde olan, bununla birlikte sosyo-kültürel ve dini sahadan da halî olmayan Ali Ufki Bey'in bugüne kadar üstünde durulmayan bu eseri devrine göre mühim bilgiler ihtiva etmektedir. 1668-1672 yıllarında İstanbul'da bulunan, İngiliz sefiri Daniel Harvey'in sefaret rahibi olarak atanan Thomas Smith'in arzusuyla kaleme alınan bu eser, daha sonra Oxford Bodlein Kütüphanesi'nin müdürü olan Thomas Hyde'a gönderilmiştir.¹³² Eser, Thomas Hyde tarafından ilk olarak 1690 yılında *“Tractatus Alberti Bobovii Turcarum Imp. Mohammedis IVti olim interpretis primarii de Turcarum liturgia peregrinatione Meccana, circumcissione, aegrotorum visitatione and / nonnullas Annotatiunculas”* ismiyle Latince neşredilmiştir. 1712 yılında yine Thomas Hyde tarafından *“Four Treatises Concerning the Doctrine, Discipline and Worship of the Mahometans”* (Muhammedilerin İbadetleri, Nizam ve İntizamı Hakkında Dört İlmi Eser) adıyla Londra'da yayınlanan derlemeye, Ali Ufki Bey'e bir zamanlar IV. Mehmet'in baş tercümanı, eserine ise *Bobovius'un Bir İlmi Eseri* başlığı altında *“Concerning The Liturgy Of The Turks, Their Pilgreme To Mecca, Their Circumcision, Visitation Of The Sick”* (Türklerin Mekke'ye Hacları, Sünnetleri, Hasta Ziyaretlerine Dair Vecibeleri) ismiyle yer verilmiştir. Yayınlanan bu çalışmada esere 109-150. Sayfalarda yer verilirken, aslının Latince olup İngilizce 'ye çevrildiği ibaresi düşülmüştür. Thomas Hyde eserin başına bir önsöz ekleyerek, bu eserin yayını çok sevdiği arkadaşı Thomas Smith'e verdiği sözü yerine getirmek için gerçekleştirdiğini beyan etmektedir.

T. Hyde, Ali Ufki'nin kaleme aldıklarının Hristiyanlara ilginç gelebileceği kanısındadır. Çünkü onun değindiği konular daha önce kimse tarafından anlatılmamakla beraber, hiçbir Hristiyan da eserde anlatılanlara

¹³² Turgut Kut a.g.m. s. 13

şahit olmamıştır. Hyde' e göre Müslüman olmayan biri, müslümanların ibadetlerini özellikle de hac yolculuğunu onların içine katılarak gözlemleyecek olursa ölümü göze almalıydı. Thomas Hyde buradan sonra eserde anlatılan konulara temas etmeye başlamış, bu eser vesilesiyle keşfettikleri gizemli Muhammedi adetlerinin, Hristiyanlara budalaca ve gülünç geldiğini vurgulamıştır. Ona göre, hac ibadetini kastettiği Mekke'deki batıl komedi düzenbaz şeytanın icadı ve yabani Arapların hakikatmiş gibi gösterdiği uyduruk dini şovlardan meydana gelmiştir. Hyde omuzların silkilerek say yapılmasını gülünçlük, bunca çılgın ve şaşkın kalabalığın toplanmasını kıytırıktan bir iş, ihrama girmeden evvel tırnakların kesilmesini körkütük zavallılıktan saymıştır. Öldükten sonra kabirdeki mevtaya dünya hayatındaki amentüsünün telkini ve bu amentüsünden sorguya çekilmesi, Hyde'e yine saçma gelmiş bunu da *"sanki ölü konuşulanları duyacak da korkudan inancını mı değiştirecek ?"* şeklinde ifade etmiştir. Kedilerin naaş yanından kovalanmasının, kulak tırmalayıcı gürültülerinden kaynaklı mevtanın ruhunun korkmasına sebebiyet vermesi de saçma karşılanmıştır.

Thomas Hyde, yeri geldiğinde müslümanların hakkını vermeyi de ihmal etmez. İlahi aşk hususunda Muhammedilerin birçoğunun üstün olduğunu, adil davranma, sadaka vb. manevi faziletler hakkında sayılamayacak kadar çok örneklerinin ve bu konuda bir hayli etkili yayınlarının olduğunu zikreder. *"Şeytanın musallat olmasıyla günaha girer, başlarına bu yüzden bir fenalık gelirse hallerini Allah'a arz eder, Muhammet'ten medet umar, yalnız bununla da kalmaz, tüm peygamberleri yücelterek saygı gösterirler"* ifadelerini kullanmaktadır. *"En büyük düşmanlıkları putperestliğedir. Paralarının, kitaplarının üstünde resim benzeri şeyler olmadığı gibi, oynadıkları satranç taşlarının şekli de puta benzemez. Bunun sebebi biz putperestlerin içine çekilmeyelim amacıyla. Ancak İran'daki Muhammedilerde ise resim vb. konularda serbestlik vardır"* ifadelerini kullanır. Bu durum, Thomas Hyde'e Türkler Hak dinlerinden kaynaklı sapı samana karıştırırlar yorumunu yaptırmaktadır.

Thomas Hyde, Hristiyanlığı içten içe yaşayan biri olarak gördüğü Ali Ufki Bey'in bu eserinin yazarın kendi ifadelerinden oluştuğunu, Arapça tabirleri olduğu gibi bıraktığını, kendi çıkarımlarına köşeli parantez içinde yer verdiğini, yazarın değindiklerine müdahale etmediğini, çalışmanın bir yığın haline gelmemesi için kendi buluntularını kısmen kaldırdığı, bunun sebebinin ise yazarın görüşlerinin daha mühim olduğu gerekçesiyle zikretmektedir.¹³³

Ali Ufki Bey eseri her biri ayrı başlık altında dokuz bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm *Muhammedilerin İbadetleri* başlığıyla namaz hakkındadır. Bu bölümde öncelikle namaz vakitlerinden ve abdest almadan bahsedilir. Abdest bahsinin içinde kısaca gusüle değinildikten sonra, namaz rükünleri zikredilir. Akabinde namazların sünnet ve farzlarının kılınışı ve namaz duaları detaylıca anlatılır. Bölümün başında öğle namazından “öyle namazı”¹³⁴ abdestten ise “*taharet*” şeklinde bahsedilmiştir.¹³⁵ Müellif abdest bahsini usulüne uygun sırasıyla vermemiş, “kısa dualar eşliğinde yapılan seramonik arınmalar” olarak ifade ettiği bu işlemin uzun izahat gerektirdiği gerekçesiyle görülerek daha rahat anlaşılabilceğini vurgulamıştır.¹³⁶ Sünnet ve farz olarak namazları iki gruba ayırdıktan sonra, namazın içinden ve dışından olan farzlarına üstü kapalı bir şekilde değinir. Bunlar eksik olmakla beraber namaza eklenenler olarak ifade edilmiştir.¹³⁷ İkinci ve yatsı namazlarının sünnetlerinin isteğe bağlı olarak kılınmayabileceği söylenmekle beraber; esasen bunların sünnet-i gayr-ı müekkede olduğu söylenmeye çalışılmıştır.¹³⁸ Ali Ufki Bey'in *Fatiha*'yı müslümanların *Pater Noster*'i olarak zikretmesi; müslümanların namazda saf tutmalarını ise hizaya giren hristiyan askerlere benzetmesi çarpıcı bir yorumdur.¹³⁹ Namazın son oturuşunda Salli-

¹³³ T. Hyde a.g.e. s.105-108

¹³⁴ Oile Namazi İ: اويله نامازي L.

¹³⁵ Lustration İ: طهارة L.

¹³⁶ These are ceremonial Lustrations... İ: Hae Lustrationes sunt ceremoniales... L.

¹³⁷ They mix also herewith... İ: Interponitur quoque...L.

¹³⁸ But here *Sunna* is left to the Arbitrement of him who prays... İ: Est autem heic *Sunna* in libero arbitrio precantis L. , ...which may be omitted... İ: ...omitti potest L.

¹³⁹ which is of the same use among the *Mahometans*, that *Pater noster* İ: quae apud Mohammedanos eodem in usu est quo *Pater noster* L. , ...as Company of Christian Soldiers in the their Ranks İ: per ordines dispositus uti Cohortes militum Christianorum *par les ranges* L.

Barik Duaları içiçe verilmiş,¹⁴⁰ Rabbena duaları okunmadan namaz sona erdirilmiştir.¹⁴¹ Namaz sonunda yapılan tesbihatta *Subhanallah*, *Elhamdülillah* ve *Allahu Ekber* lafzının otuz kere zikredildiği vurgulanırken, tesbihten küçük toplardan yapılma sayma aleti şeklinde bahsedilmektedir.¹⁴²

İkinci bölüm Osmanlı Devleti'nin hukuki teşkilatına ayrılmış olmakla beraber, *Yargılamalar ve Yargı Memurları* bu kısmın adını oluşturmaktadır. Yazar bu bölüme müftünün görevleri ve unvanları ile başlar, akabinde müsevvedci, fetva emini, kadı asker, molla, kadı, naib, kâtip, mukayyid ve muhızır görevleriyle birlikte sıralanır. Ali Ufki, kadı askerin kassamiyet görevinden bahsederken bunların, ölümlerin mallarından yüzde on pay aldıkları için, terekelere çok fazla değer biçtiklerini vurgular ve gelirlerini böyle arttırdıklarını zikreder.¹⁴³ Molla bahsinde ise, bunların eskiden günde beş yüz akçe aldığı şeklinde abartılı bir rakam zikreder. Evvelki padişahların bunların haksızlık yapmaması için bu meblağı ortaya koyduklarını; ama bu seferde adlarının *Beş yüz akçe mollası* olarak anıldığına işaret eder.¹⁴⁴ Aynı şekilde kadıdan da haksız kazanç ve rüşvet yiyerek geçinen kişi olarak bahseder.¹⁴⁵ Naib'i ise esnafın peşkeş çekmesiyle yozlaşan, kendisine peşkeş çekmeyenlere daha sık uğrayıp, onları sopalayan ve onlara tahta külah giydiren olarak tarif etmektedir.¹⁴⁶ Görüldüğü üzere Ali Ufki bu bölümde eleştirel yaklaşımdan kaçınmayarak, vazifesini suiistimal edenleri açıkça ifşa etmiştir.

Üçüncü bölüm *Mürtezika Diye Adlandırılan Dini Sınıf* hakkındadır. İkinci bölümde olduğu gibi bu bölümde de bir sıralama söz konusudur. Selatin imamları, naathan, cüzhan, türbedar, kandilci, müezzin, kayyim,

¹⁴⁰ وارحم , وارحم L Barik duasında bu şekilde eklemeler yapılmıştır

¹⁴¹ This little Prayer being ended İ: Hâc Oratiunculâ finitâ L.

¹⁴² ...counting the little globes or balls of his caronet thirty times İ: triginta vicibus numerando globus seu sphaerulas corollae: & in trigesimâ dicit L.

¹⁴³ These deal most unjustly, taking to themselves ten percent.... İ: İsti etiam iniquissime agunt, decem per centum sibi accipientes L.

¹⁴⁴ to whom the antient Ottoman Kings paid five hundred Aspers a day... İ: cui antiqui Reges Othomanici per diem 500 Aspros persolvebant... L.

¹⁴⁵ now they live by Corruption and unjust gains İ: Hodié ex corrupto lucro & iniquo quaestu vivunt L.

¹⁴⁶ ...sellers and hucksters corrupt them with gifts... İ: Hodié rerum venditores & Propolae eos Honorariis suis corrupunt... L.

farraş ve abkeşin vazifeleri peş peşe sayılmaktadır. Ali Ufki Bey bu bölümde vazifelerini suiistimal etmediğinden olsa gerek, memurların üstüne gitmeyerek yeri geldiğinde günlük kazançlarını vurgulamayı ihmal etmez. Yalnız bu bölümün cüzhan bahsinde, Ali Ufki'nin hatası görülmekle birlikte Kur'an-ı Kerim'i otuz bir cüz olarak zikretmektedir.¹⁴⁷

Dördüncü bölüm ki eserin en uzun bölümünü oluşturmaktadır, bu bölümde *Muhammedilerin Mekke'ye Hac Yolculuğundaki İtikatları* anlatılmaktadır. Hac farzasına nasıl başlandığından, nerelerden Mekke'ye gelindiğinden, haccın tüm kaidelerinden ve usulüne göre edilen dualardan ayrıntılı bir şekilde bahsedilmektedir. Bölümün başında haccın farz olduğu vurgulanmış ve müslümanların ömürlerinde bir defa bu görevi yerine getirmekle yükümlü oldukları zikredilmiştir.¹⁴⁸ Eserde *mikat* adı geçmese de ihrama girilen yerler hac kabilelerinin yol güzergâhlarına göre ayrıntılı şekilde anlatılmıştır.¹⁴⁹ Kâbe etrafında yapılan her bir dönüş *şavt* adının verildiği vurgulanmazken, yedi dönüşten oluşan tavaf tabiri sıklıkla zikredilmektedir.¹⁵⁰ Ali Ufki Bey her ne kadar bazı tabirleri atlasa da bazı önemli hususlara da dikkat çekmektedir. *Iztıba* ve *remel* tabirlerini ismini zikretmeden izah eden Ali Ufki, remel yapılmasının bir hadisle bağlantısını kurarak, bu usulün kuru kalabalık müşriklere bir güç gösterisi olduğuna delalet eder.¹⁵¹ Arefe günü öğle ve ikinci namazlarının Arafat Dağı'nda birbiri ardınca kılınmasında *cem-i takdim* tabiri yer almamakla birlikte izah edilmiştir.¹⁵² Ali Ufki bölümün sonunda kadınların hacda uyması gereken kaideleri anlattıktan sonra, enteresan bir hususa daha değinerek İmam Muhammed ve Ebu Yusuf'un görüşlerine yer verir; böylece haccın sonunda yapılan Veda Tavafı'nı Mekke

¹⁴⁷ Reader of thirty one parts of the Alcoran Ġ: Lector unius & triginta Partium Alcorani L.

¹⁴⁸ This pilgrimage is Farz... and therefore the Mussulmans must undertake it, and visit Mecca once in their life Ġ: Haec Peregrinatio est Farz... ideoque Muslimi eam semel in vitâ suscipere & Meccam invisere debent L.

¹⁴⁹ ...there they put on the garment call'd *Ihram*... Ġ: ibi induunt Operimentum dictum *Ihrâm*... L.

¹⁵⁰ Then going round the temple, he must perform that procession which is call'd the Circuit Ġ:

¹⁵¹ *Izharu'l celadeti ala müşrikin* L:

¹⁵² ...he prays over the noon and afternoon prayers... Ġ: Postea perorat Orationem meridianam & pomeridianam, unam statim post alteram... L.

sakinleri ve dışarıdan gelenler açısından izaha kavuşturur.¹⁵³ Türk bir asilzade ile Mısır'a gittiği rivayet edilen Ali Ufki Bey'in¹⁵⁴ müslümanların hac farızasını, bu seyahati neticesinde gözlemlediği düşünülebilir.

Beşinci bölümde, *Hasta ve Ölüm Döşesindeki Ziyaret Eshnasındaki Kaideler* başlığı altında hasta ziyaretlerinden ölüm anına, ölüyü yıkayıp kefenlemeden toprağa vermeye, mevtanın kabri başında telkin getirilmeden edilen tüm dualara varıncaya kadar olan merhaleler tafsilatlı bir şekilde izah edilir. Ali Ufki Bey, bölümün başında hasta ziyaretinin Türkler arasında sevap olduğuna değindikten sonra, eğer bir hasta ölümünden kırk gün evvel ziyaretçileri önünde vasiyet etmişse bu geçerlidir şeklinde bir çıkarımda bulunmaktadır.¹⁵⁵ Tereke bahsinde hanedana atıf yaparak, hanedandan vefat eden birinin tüm mallarına beytûlmalcının el koyduğu zikredilir.¹⁵⁶ Yine bu bölümde ölünün ihmal ettiği namazları, oruçları, zekâtları vb. için zenginlerden üç yüz akçe alınarak fakirlere dağıtılma işlemine *ıskat* dendiği vurgulanmıştır.¹⁵⁷ Bu bölüm, fakirlerin cenazesinin kaldırılmasının ya zenginler tarafından karşılanması, ya cenazenin sokak sokak dolaştırılarak para toplanması ya da komşularının defin işlemlerini karşılamasının zikredilmesiyle son bulmaktadır.¹⁵⁸

Altıncı bölüm *Sünnet Olma* hakkındadır. Bu bölümde ise sünnete hazırlıktan başlanarak sünnet olduktan sonrasına kadar, sünnet olan çocuğun ve ailesinin ahvalinden sünnet usullerinden bahsedilir. Ali Ufki, sünnetin her yaş aralığında olabileceğine değinerek, bu işe müsamaha

¹⁵³ But according to the Prelate Ebu Mohammed and Ebu Jusuph... İ: At secundum Antistitem Ebn Mohammed & Ebn Jusuph... L.

¹⁵⁴ Turgut Kut **a.g.m.** s.6

¹⁵⁵ Likewise a testament, made in presence of the visitors forty days before deah, is valid... İ: Testamentum quaque in praesentiâ visitantium factum 40 diebus ante mortem, est validum... L.

¹⁵⁶ ...fort he Royal fiscals, Reit-Malii, i.e. treasurers, usurp it İ: Fiscales enim Regii Beit-mâlgji, i.e. Thesaurarii dicti, sibi usurpant L.

¹⁵⁷ They borrow three hundred aspers from some just man, which they distribute to the poor...this ceremony they call *Iskat*... İ: Tercetum aspros ab aliquo justı lucrı homıne mutuo accipiunt, & pro praetermissis precibus...hanc ceremoniam vocant *Iskat*... L.

¹⁵⁸ When the poorer people die, the richer neighbours take care to have them bury'd at their own expence... İ: Mortuorum pauperum corpora vicini ditiores suis sumptibus humari curant... L.

göstermenin mümkün olduğunu zikretmektedir.¹⁵⁹ Ayrıca sünnetçinin keserken yalnızca *Bismillah* dediğini zikrederek sünnetin bir ibadet şekli olmadığını vurgulamaktadır.¹⁶⁰ Bölüm, zenginlerin çocuklarını fakir çocuklarla beraber sünnet ettirerek, aralarında hayat boyu dostluk ilişkisi kurulmasına ve birbirlerini *sünnetdaş* diye çağırımlarına atıf yaparak son bulur.¹⁶¹

Yedinci, sekizinci ve dokuzuncu bölümler birbiriyle benzerlik göstermektedir. Sırasıyla bu bölümlerde Kırım hanı Gazi Giray'ın, Sultan IV. Mehmet'in ve Sadrazam Nasuh Paşa'nın unvanları zikredilerek eser nihayete erer.¹⁶² Eserde konu bütünlüğü bölümlerle uygun bir bağlantı oluşturmuşken, Ali Ufki Bey'in geri kalan bölümleri ne amaçla elkaplara ayırdığı bilinmemektedir. Gazi Giray'ın Kırım tahtındaki saltanatının (1588-1596/1596-1607) ve Nasuh Paşa'nın sadrazamlık görevinin (1611-1614) XVII. asrın başlarına rastlaması, eserde niçin bu devlet adamlarına yer verildiğini merak konusu kılmaktadır.

Ali Ufki Bey'in Latince kaleme aldığı "*Turcarum Liturgia*" ismini verdiği eseri, yalnızca Türklerin dini yaşantısından bahsetmekle kalmayıp, gerek adetlerinden gerekse dini teşkilatından söz ettiği için, Türkçe tercümesine *Türklerin Dini ve Örfi Kaideleri* ismi verilmiştir. Bu çalışmada, her ikisi de Thomas Hyde tarafından neşredilen eserin 1712 yılında İngilizce tercümesinden ve 1767 yılında tıpkıbasımı yapılan orijinal dili Latinceden yayınlarından yararlanılarak, mukayeseli bir şekilde tercümesi yapılmaya çalışılmıştır. Her iki nüshanın mukayesesi, yazarın tabirlerini daha sağlıklı kullanma imkânı sağlamıştır. Nitekim Hyde'ın İngilizce neşrinde, yazarın orijinal tabirlerinin bazen İngiliz aksanına uydurulmaya çalışıldığına, bazen de tercümesinin yapıldığına tanık olunmuştur. Burada işin içine Latince neşri dâhil edilerek orijinal isimleri ve tabirlerin muhafazasına çalışılmış, bunlar da eserin tercümesinde italik yazılarak belli edilmiştir. Yazar tekil şahısla

¹⁵⁹ Circumcision may be perform'd at any age.. İ: Circumcisio quâvis aetate institui potest... L.

¹⁶⁰ There are no prayers nor devotioons perform'd here... İ: Nullae heic preces peraguntur nec devotiones... L.

¹⁶¹ The rich make their children keep company with those of the poor... İ: Divites filiis suis pauperum filios associare solent... L.

¹⁶² Tituli Tatar-Chan Crimensis... , Tituli Imperatoris Turcici, Tituli Veziri Supremi L.

çekimlediği fiillerde, genel manada ya bir Türk'ü ya da bir müslümanı kastettiği için, bu fiiller edilgen yapıya çevrilmiştir. Eserin İngilizce neşrinde tercüme edilen Arapça dualar, Latince neşrde birebir geçtiği için, yapılan tercümede duaların bazen Türkçe karşılığı, bazen de ismi verilmeyen duadan hangisinin kastedildiği, eksiklerini ve yanlışları da belli edilerek dipnotta izah edilmiştir. Aynı şekilde Osmanlıca terkiplerden oluşan unvanların orijinalleri, Latince neşrde aynen tekrar edildiği için, transkripsiyonu dipnotta yer alırken, kullanılan tabirler italik yazıyla ana metinde yer almıştır. Ayrıca yazarın atıfta bulunduğu kişiler ve eserleri veya karmaşık bir durum teşkil eden yorumları, dipnotta tafsilatlı bir şekilde açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.2. Değerlendirme

Ali Ufki Bey'in bu eseri de tıpkı Kâtip Çelebi'nin *İrşadü'l Hayara* adlı eseri gibi araştırmacıların yüzeysel ele aldığı bir çalışmadır. Thomas Hyde eserin 1690 yılında ayrı basımını, 1712 yılında İslamiyetle alakalı başka eserlerle beraber İngilizce tercüme yayını ve 1767 yılında 1712'de yapılan derleme çalışmadaki eserlerin orijinal dilindeki yayını yapmıştır.

Turcarum Liturgia'nın başında yazarı tarafından verilen bir önsözün olmayışı, eserin hangi amaçla kaleme alındığını bildirmemektedir. Lakin eserin başlığında yer alan Türkler'in hacları, sünnetleri ve hasta ziyaretleri ifadeleri, bilgi mahiyetindedir. Ali Ufki Bey'in doğu-batı sentezli birçok çalışmasının olması, dini içerikli olan *Turcarum Liturgia* adlı eserini konuyla alakalı diğer eserleriyle mukayeseye imkân verebilir. Bu bağlamda *İslami Adetler*, *Resmi Şahsiyetlere Verilen Elkap* adlı eseriyle *Turcarum Liturgia* arasında bir bağlantı kurulabilir. Latince-Türkçe kaleme alınan eserin Türkçe dilbilgisi ve diyaloglar üzerinde durması¹⁶³; ama bugüne kadar esere ve muhteviyatına yönelik bir çalışmanın olmaması, yalnızca *Turcarum Liturgia*

¹⁶³ Turgut Kut, **a.g.m.** s. 12

benzeri veya *Turcarum Liturgia*'nın muhaffefi olduğu ihtimalini akıllara getirmektedir. Ali Ufki'nin *Saray-ı Enderun* adlı eserinin *İslami Adetler, Resmi Şahsiyetlere Verilen Elkap'a* göre *Turcarum Liturgia* ile mukayesesinin imkân dâhilinde olduğu görülmektedir. *Saray-ı Enderun*'un 2002 ve 2013 yıllarında yapılan Türkçe tercümelerinde, *Turcarum Liturgia* ile bazı benzer yönlerinin olduğu görülmüştür. *Saray-ı Enderun*'da abdestten “ yüzün ellerin ve ayakların ” gusül abdestinden ise “bütün bedenın yıkanmasıdır.” şeklinde bahseden Ali Ufki Bey, devamında “Her sabah ve namazlardan önce abdest alırlar, bu işlem mabede girmeye layık hale gelmek için alınan bir önlem veya yapılan bir hazırlıktır.” ifadelerini dile getirmektedir. Ayrıca “ Türkler bu abdestlerle işledikleri bütün günahların silindiğine ve suçlarından ötürü gerçekten pişmanlık duyarlarsa, Allah'ın onlardan başka hiçbir kefareti beklemeyeceğine inanırlar.” yorumunda bulunmaktadır.¹⁶⁴ *Turcarum Liturgia*'da ise abdestten taharet şeklinde bahseden Ali Ufki, burada abdesti: “...yüzün yıkanması, ellerin dirseğe kadar yıkanması, ayakların bileğe dek yıkanması, mazmaza denilen ağzın ve istinşak denilen su çekilerek burnun yıkanması, ıslak ellerin [başta] temasıyla yapılan meshü'r-res [yani] başın silinmesi ve meshü'r-rakabe [yani] boynun silinmesi.” şeklinde daha tafsilatlı anlatır. Yazar gusül abdestine ise “Gece kirlenmesi rüyada, cinsi münasebette veya herhangi şekilde vücuttan meni gelmesi Cenabet [olmak] diye adlandırılır ve bu sebeple kirlenmiş olanlara Cünübler denir. Böyleleri, tüm vücudun yıkanması manasına gelen Gusl alana dek ibadette veya gündelik işlerde bulunamazlar...” ifadeleriyle değinmektedir.¹⁶⁵ Ayrıca *Saray-ı Enderun*'da “ Onların sahte peygamberi bu tür abdestleri, söz konusu işlemleri çok sık buyuran Yahudi yasasından almış, Mekke'de bu milletlere birlikte yaşamaya alıştıktan sonra kötü öğretisini bu tür ayinlerle doldurmuş...” yorumu yapılmaktadır.¹⁶⁶ Ali Ufki Bey'in *Saray-ı Enderun*'da, Topkapı Sarayı'ndaki görevliler arasında saydığı kandilci ve cüzhanı *Turcarum Liturgia*'da Mürtezika sınıfı içinde ele almaktadır. *Saray-ı*

¹⁶⁴ Topkapı Sarayı'nda Yaşam Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları, çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002 s. 35-36

¹⁶⁵ The Turkish Liturgy... 1712 s. 110-11 , Turcarum Liturgia.... 1767 s. 257

¹⁶⁶ Topkapı Sarayı'nda Yaşam... s.36

Enderun'da: "...mescitlerdeki ve odalardaki lambalarla ilgilenmek, onları yakmak, camlarını berrak ve temiz tutmak ve fitillerini hazırlamakla yükümlüdür."¹⁶⁷ şeklinde izah ettiği kandilcinin görevini *Turcarum Liturgia*'da ise "camideki kandilleri ve mumları yakar, kendi gözetiminde yeterli miktarda fitil için pamuk, çerağ, yağ ve mum bulundurur."¹⁶⁸ benzeri ifadelerle zikreder. Sarayda cüzhanlığın önemine "Sarayda en kıdemli iç oğlanların cüzhanlık adı verilen bir geliri vardır. Sarayda ölen bazı iç oğlanları, ruhları selamete kavuşsun diye, her gün Kur'an'dan bir cüz okuyacak kişiye tereklerinden ödenmek üzere para bırakır...."¹⁶⁹ ifadeleriyle yer verirken; *Turcarum Liturgia*'da cüzhanlığı: "[Kur'an'] bölüm bölüm okuyan. Yani Kur'an'ın otuz bir bölümünü ya camide ya da evliya türbelerinde, türbeyi inşa edenlerin isteği doğrultusunda okumayı adet edinendir."¹⁷⁰ tabirleriyle izah etmektedir. Ali Ufki Bey'in her iki eseri arasındaki bir diğer benzerlik ise kabirdeki sorgulama bahsinde görülmektedir. Saray-ı Enderun'da: "İsa Mesih yaşayanları ve ölüleri yargılamak üzere bu dünyaya geri dönünceye dek, ruhun cesetle birlikte, hayatını sorgulayan ve inceleyen bir iyi, bir de kötü meleğin eşliğinde mezarda kaldığına inanırlar. Ölen kişinin sürdüğü hayatın kötülüğüne veya iyiliğine göre ya kötü melek onu mezarında ezerek ve korkunç bir biçimde sıkarak azap çektirir ya da iyi melek onu avutur ve kendisi için hazırlanan cenneti, dirildikten sonra yaşayacağı saadeti gösterir."¹⁷¹ ifadeleri zikredilirken; *Turcarum Liturgia*'da ise "Onlar öldüklerinde, kabirlerinde Münker ve Nekir adlı iki meleğin sorgulama yahut yargılama icra edeceğine inanırlar. Mevta, bu iki melek tarafından ya oturur vaziyete getirilecek ya da ayağa kaldırılacaktır, onu şiddetli kırbaç darbeleri, sualler ve ıstırap eşliğinde Allah'ı, dini, kitabı hakkında sorguya çekeceklerdir."¹⁷² kabir sorgusu bu ifadelerle tasvir edilir. *Turcarum Liturgia*'da vezir-i azam ve Tatar Hani'nin

¹⁶⁷ Topkapı Sarayı'nda Yaşam... s.51

¹⁶⁸ The Turkish Liturgy... 1712 s. 124 , Turcarum Liturgia.... 1767 s. 267

¹⁶⁹ Topkapı Sarayı'nda Yaşam... s.52

¹⁷⁰ The Turkish Liturgy... 1712 s. 124 , Turcarum Liturgia.... 1767 s. 266

¹⁷¹ Topkapı Sarayı'nda Yaşam... s.52-53

¹⁷² The Turkish Liturgy... 1712 s. 139-140 , Turcarum Liturgia.... 1767 s. 281

unvanlarına yer verilirken;¹⁷³ *Saray-ı Enderun*'da bu kişilerin görevlerine atıf yapılır.¹⁷⁴

Saray-ı Enderun ve Turcarum Liturgia arasındaki benzerlikten yola çıkarak, *Saray-ı Enderun*'un Osmanlı Sarayı'ndaki yaşantıyı anlattığı görülmektedir. *Turcarum Liturgia*'nın ise başta hac olmak üzere sünnet, din adamları ve dini sınıf hakkında ayrıntılı bilgi vermesi bir nevi saray dışındaki hayata ışık tuttuğunun göstergesidir. Ali Ufki Bey'in kabiliyetli ve birçok lisana hâkim olması, kendisini sarayda popüler bir şahsiyet haline getirdiği gibi Osmanlı mülküne gelen yabancıların da gözdesi yapmıştır. Nitekim İstanbul'a gelen İsveç sefir-i kebiri Claes Ralamb, Ali Ufki ile bir ahabalık kurmuş, kendisiyle Türk adetleri, dil ve din üzerine uzun sohbetler etmiştir. Hollanda sefiri Levinus Warner'in maddi yardımı *Yeni Ahd*'i, Isaac Basire'nin isteği *Talim-i Ortodoksin*'i Henry Deuton'un isteği ise Ali Ufki'yi *Türkçe Gramer*'i yazmaya teşvik etmiştir. Ele alınan *Turcarum Liturgia*'yı ise Ali Ufki Bey, İngiliz sefaret rahibi olan Thomas Smith'in isteği üzerine kaleme almıştır.¹⁷⁵ Sahip olduğu yetenekler sonucu bu istekleri yerine getiren Ali Ufki, özellikle teolojik çalışmalarıyla batıyı doğuya, doğuyu batıya tanıtmaya faaliyetinin elçisi olmuştur. *Turcarum Liturgia*'da batıda hala bir muamma olan Türkler'in dini ve din menşei adetlerinin ele alınması, batı insanının aydınlanmasına yol açarken; eserin sonunda Osmanlı sultanının, vezir-i azamının ve Tatar Hanı'nın unvanlarının yer alması Türklerin devlet ileri gelenlerini yüceltme şeklinin göstergesi olarak düşünülebilir.

¹⁷³ **The Turkish Liturgy...** 1712 s. 148,150 , **Turcarum Liturgia....** 1767 s. 289,291

¹⁷⁴ **Topkapı Sarayı'nda Yaşam...** s.64

¹⁷⁵ Turgut Kut, **a.g.m.** s.13-15

SONUÇ

1654 senesinde tamamlanan *İrşâdü'l Hayâra* yazarı Kâtip Çelebi, servetinin büyük kısmını kitaplara yatıran ve kendi tabiriyle “İstanbul’un kitap hazinelerine kolaylıkla ulaşan” bir ilim aşığıdır. *İrşâdü'l Hayâra*’da XVII. asır Avrupa âlemini birçok açıdan ele alan Kâtip Çelebi, yer yer hataları ve eksikleri de olmakla beraber, Avrupa’yı kendi zaviyesinden görmektedir.

İngiliz bir rahibin isteği üzerine, 1668-1672 yılları arasında kaleme alındığı düşünülen *Turcarum Liturgia* yazarı Ali Ufki Bey ise, Osmanlı sarayında müzisyenlik ve tercümanlık yapmış, birçok dile hâkim kabiliyetli bir kişidir. *Turcarum Liturgia* bir istek üzerine yazılması sebebiyle, içeriğinde ilmihal tarzında bilgileri ihtiva etmektedir. *Turcarum Liturgia*, Ali Ufki’nin Osmanlı mülkünde kaldığı süre zarfında, Türklerin din merkezli yaşamını gözlemlemesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

İrşâdü'l Hayâra ve *Turcarum Liturgia* dini fasılları açısından benzerlik göstermiş, Kâtip Çelebi hristiyan ayinlerindeki dualara; Ali Ufki Bey ise müslümanların ibadetlerindeki dualara yer vermiştir. Ayrıca *İrşâdü'l Hayâra* hristiyanlığın dini hiyerarşisine yer verirken, *Turcarum Liturgia* ise Osmanlı şer’i ve mürtezika sınıfından örnekler sunar. Kâtip Çelebi eserinde yer yer listeler oluşturup, papa, doç ve kralların kronolojik sıralamasıyla beraber, Avrupa devletleri hakkında bilgiler vermektedir. Ali Ufki Bey ise eserini Osmanlı padişahı, sadrazamı ve Kırım hanının unvanlarıyla nihayete erdirmektedir. Böylelikle her iki eser de benzerlik ve farklarının neticesinde, yazarlarının analizini yansıtmıştır.

Tüm bunlar XVII. asırda Avrupa ve Osmanlı toplumunun hala birbirlerine yabancı taraflarının olduğunu ortaya koymaktadır. Avrupa aynı asırda her ne kadar Bibiliotheque Orientale’i, 1633’te Cambridge’de, 1636’da Oxford’da Arapça kürsülerini kursa da İslam inancından; Osmanlı

inkişafından beri yönünü ekseriyetle batıya çevirse de, çağın sonlarına yakın 1683'te ikinci kez Viyana'yı kuşatsa da Avrupa'yı tanımaktan uzaktır.

Son olarak eserlerin başlıklarına dikkat çekerek denilebilir ki Kâtip Çelebi aslında Osmanlı insanını Avrupa hakkında irşada, Ali Ufki Bey de Avrupalıyı İslamiyet'i tanımaya teşvik etmektedir. Araştırmacıların mukayeseli eser analizini yapmaya yönelmesi, ele alınan döneme birçok açıdan ışık tutacaktır.

METİN I

İRŞÂDÜ'L HAYÂRA İLÂ TARİHİ'L YUNAN VE'R RUM VE'N NASARA

Hamd-i bî-had ol Vahid-i Ehad'e ki zat-ı akdesi tesliden münezze ve ubuvvet vasfı ile tavsifden âlî ve mukaddestir. Ve salavat u selam ol fahri enam hazretlerine¹⁷⁶, ve ashab-ı kiramına tuhfe-i enam ola ilâ yevmi'l kıyam. Ve bade zamir-i münir-i raviyan-ı ahbar ve nakilân-ı havadis ve asara ruşen ve aşikârdır ki küre-i zeminde tahtnişîn olan mülük ve selatinin¹⁷⁷ kişverleri aksam-ı selase, rub-ı mamure münhasır olub, ol üç kısmın biri ki vech-i arzın güzideleri Avrupa nam ile mezkûr ve kütüb-i coğrafyada hudud ile¹⁷⁸ mesturdur. Taife-i Nasari ve fırk-ı Mesihan mülüküne mahsus mesken olduğundan gayrı sair iki kısımdan, belki Yeni Dünya'dan dahi niçe memalik ol güruh-ı mekruha vatan olub, bâki iki kısım sair tevaif ve ümem mülüküne tevzi ve taksim olunmuşdur. Fırk-ı Nasari bir millet iken ruy-ı zeminde münteşir olub bir mertebe çoğaldı ki sair tevaif ve milel sevâdına bedel olmağa yaklaşıb, aktâr-ı arzı gemilerle geşt ü güzâr eyleyüb, muhit-i şarkı ve garbı niçe dar u diyara musallat olub zabt eyledi.¹⁷⁹ Ve giru millet-i İslamiyye hususan devlet-i Osmaniyye edemallahû teâla zuhur ideli çanlarına ot tıklıub, dest-i tetavülü çeküb, Asya memalikine ayağ uzatmadan kaldılar; amma Yeni Dünya'ya ve Sind ü Hind benderlerine zafer bulub almağla müteselli oldular. Bu taifenin kesreti ve diyarımıza kurb ve şöhreti ile adavet-i diniyye ve nefret-i adîyye sebeb olub, ol güruh-ı mekruhun selatin ve mülük-i ahyârı tarafından külliyyetle a'raz olunmağla, Tevarih-i İslamiyye'de ekâzîb-i sarîha mezkur u mezburlar umuruna müteâllik vak'ada niçe hurufat ve müdhikat mestur olduğunu görüb, taassub-ı mahz ihtiyarıyla cehl-i kabulden ûdûl idüb, **(1a)** diyelim ki fırk-ı Nasara'nın mülükünü ve her birinin ayin-i bed-sülûkûn¹⁸⁰ bu cerideye derc eyleyem, ta ki İslamiyan bu ehl-i nirânın ahvalinden külliyyetle

¹⁷⁶ salavat u selam ol fahri enam K: salavatu's selam ol fahru'l enam T.

¹⁷⁷ selatinin K: selatin T.

¹⁷⁸ hudud ile K: hududuyla T.

¹⁷⁹ zabt eyledi ve giru K: aldı ve T.

¹⁸⁰ ayin-i bed sülûkun K: ayin-i bed-sülûkûnu T.

gafil, ve civarlarında olan âdâ-yı dinin umurunda bî-vukuf ve cahil olmayub, hab-ı gafletden uyanalar. Zira bu melâin, selefde ehl-i İslam elinden gafletle niçe memleket aldılar ve bilâd-ı İslamiyeyi dar-ı küfr kıldılar. Pes bu defteri terceme itdüğüm Frengî Atlas Minor ve gayrıdan nakl tarikiyle cem, ve bir mukaddime ve niçe fusûl üzere tertib idüb ismine İrşadü'l Hayâra ilâ Tarihü'l Yunan ve'r Rum ve'n Nasara didüm. Ve bu tahrir miladın bin altı yüz elli dört sal-i Kanun-i Sani'sinin on dördünde, şehir-i Kostantiniyye'de Ebu'l Feth Sultan Mehmed Han Camii Şerifi¹⁸¹ ile Sultan Selim Camii vasatında vaki menzil ve kitabhanede şur'u idüb sitem-i zarifân-ı rüzgâra rağm ve ihvan-ı müverrihine yadigâr kıldım, memûldür ki kusurunu tekmil ve hallini ıslah ile bu eseri ihya ideler. Zira kütüb-i tevarihden bî-vech¹⁸² bu hususda mesdud, ve bunda zikr olunan umur-ı Türki ve Arabi ve Farisi kitablarda gayr-ı mevcuddur.

Mukaddime

İki kısımdır, kısm-ı evvel ol bed-âyinlerin usûl-i dini, ve kısm-ı sani ıstılahat, rüsum-ı mülük ve kavanini beyanındadır.

---

¹⁸¹ Camii Şerifi K: Camii T.

¹⁸² bî-vech K: bî eyyi T.

KISM-I EVVEL

Kavaid-i din-i Mesihyan beyanındadır, ale'l icmâl.

Zikr-i Ahval-i İncil

Fırk-ı Nasari'nin¹⁸³ icma itdikleri incil dört nüshadır ve anlara *beşaret* dirler.

Beşaret Matta Mezbur Matta Hazreti İsa'ya ref-i salında buluşub¹⁸⁴ sekiz sene sonra Filistin'de, bir rivayetde İskenderiye'de İncil'i tedvin itdi ve viladet ve siret-i Hazreti Mesihi bazı mertebe anda yazdı.

Beşaret Markos Mezbur Markos Hazreti Mesihi görmeyüb, refden sonra havariyyundan Betro yedinde tanassur itdi ve İncil'i andan¹⁸⁵ rivayet tarihiyle Roma şehrine ref-i Mesih'in on ikinci¹⁸⁶ yılında yazub, niçe mesailde üç İncil ashabına muhalefet itdi. **(1b)**

Beşaret Luka Mezbur dahi Hazreti Mesihe yetişmeyüb görmedi, bade'l ref Pavlos¹⁸⁷ İsrailî yedinde tanassur idüb, refden yigirmi iki sene sonra Makdonya şehrinde İncil'i Yunanî tahrir itdi.

Beşaret Yuhanna bin Zebedi¹⁸⁸ mezbur havariyyundan olub, Hazreti Mesih'in halası oğlu idi. refden otuz sene sonra Aksas¹⁸⁹ şehrindeki hala ana *Aya Suluk* dirler, İncilini¹⁹⁰ Yunani Betros¹⁹¹ tedvin itdi.

Ve bunlardan gayrı İncil namına niçe kitap yazılmışdı; lakin cumhur kabul itmeyüb papa bunları imza ve bakiyesini ibtal ü red ile ifta itdi. Ve bunlarda vaki olan ihtilaf ve tenakus¹⁹² tatbik ve tevfikden bezl-i mukaddir eyleyüb telifat terzikatı ile kilisaları doldurdular. Sair edyan ashabı redd ü ibtal

¹⁸³ Nasari'nin K: Nasari T.

¹⁸⁴ ref-i salında buluşub K: ref-i risaletde bulub T.

¹⁸⁵ İncil'i andan K: İncil'de T.

¹⁸⁶ on ikinci K: ikinci T.

¹⁸⁷ Pavlos K: Mavlos T.

¹⁸⁸ Zebedi K: Zeydi T.

¹⁸⁹ Apasas yani Ephesus

¹⁹⁰ İncilini K: İncil'i T.

¹⁹¹ Betros K: - T.

¹⁹² tenakus K: tenakuz T.

ile mukayyid olub ulema-yı İslam'dan niceler İncil'in mütenakus¹⁹³ yerlerini teayyün ve din-i Nasari'nin butlan ve fesadını tebeyyinde kitablar tedvin itdiler. Canibinden muhavere bi'l-lisan müfid olmayub, bilahere evham-ı batıla-yı küffarı def ü ref, ve madde-i niza vü kat¹⁹⁴ umuru tığ idare-i havale kılındı.

Zıkr-i Kavaid-i Din-i Nasari

Tuhfetü'l Erib'de mestur olduğu üzere cumhur-ı Mesihyan[ın] icma eyledikleri ayin-i Nasariyye kaidesi¹⁹⁵ beş nesnedir ki, İncil'lerden nusus ile isbat iderler. Evvelki Tağtis, ikinci Teslis, üçüncü İltiham, dördüncü Kurban, beşinci ikrar-ı zünub.

Amma Tağtis Ana dirler ki tanassur iden kimse¹⁹⁶ mükellef ise¹⁹⁷ kilisaya varub kıssis önünde durur ve ayan-ı Nasara'dan birkaç nefer dahi hazır olurlar. Şehadet içün kıssis ana havz yanında durub kavaid-i mezkureyi bir bir takrir ider vesen bu ehl-i kilisa iman getürdükleri şeyin küllisine iman getürüb “*mümin olduk mu ?*” dir, mütenassır dahi “*Neam*” deyu cevap virdikde mezbur kıssis havzda olan sudan¹⁹⁸ alub başı üzre döker ve “*Ene teğatteseke bismü'l eb ve'l ibn ve ruhu'l kuds*” dir¹⁹⁹ ve bir mendil ile **(2a)** silinüb min bad din-i Nasariye²⁰⁰ ile dâhil oldu deyu hükm ider. Eğer sabi ise viladetin²⁰¹ sekizinci günü babası anası kilisaya ilâ gidüb kıssisin önüne kor, ve kıssis ol akaid-i batılayı takrir itdükde, valideyni sabi tarafından cevap virirler ve tanassur itdi deyu götürürler. Ve bu kaidenin delili Luka İncili'nde, Hazreti İsa aleyhisselam²⁰² demiş ki: “*Men teğattus dahli'l cenne ve men lem*

¹⁹³ mütenakus K: mütenakuz T.

¹⁹⁴ niza vü kat K: niza kat

¹⁹⁵ sacrementum

¹⁹⁶ kimse K: kimesne T.

¹⁹⁷ İse K: - T.

¹⁹⁸ havzda olan sudan K: havzdan T.

¹⁹⁹ Latince *Nomine Patris Ego te baptizo, et Filii, et Spiritus Sancti*

²⁰⁰ Nasariye: K Nasar T.

²⁰¹ viladetin: K viladetin T.

²⁰² aleyhisselam K: - T.

*teğattis felahu'l cehennem, hadiden muhalleden fiha ebeden*²⁰³ pes bundan itikad iderler ki duhul-i cennet mümkün olmaya illa tağtis ile.

Amma Teslis En- Nasihatü'l İmaniyye fi Fazihati'n-Nasraniyye nam kitabda mestur olduğu üzre ekanim-i selase isbatıdır. Cumhur-ı Nasari dirler ki Allah Teâlâ cevher-i vahid ve üç uknumdur²⁰⁴ uknum-ı eb, uknum-ı ibn, uknum-ı ruhul kuds. Ve üç uknum-ı cevherden bir amma muhtelifetü'l ekanimdir, ve bundan sonra ihtilaf idüb bazıları bu ekanim havassdır ve bazıları eşhas u zevatdır ve bazıları sıfatdır didiğimi tafsil idüb uknum-ı eb zat, uknum-ı ibn kelimedir. Ve bu kelime ilmdür ki ebden²⁰⁵ tenasül tarikiyle mütevellid oldu²⁰⁶ belki ziya-ı şems-i afitâbdan zuhur²⁰⁷ itdüğü gibi zuhur itmişdir. Ve uknum-ı ruhul kuds hayatdır, ve bu hayat eb ile ibn arasında rabita vü faizedir didi. Ve bu teslisme üç mezheb meşur olub: Yakubiyye, Melkuteyye, Nesturiyye fırkaları zuhur eyledi.

Yakubiyye Ekser Ermenilerdir, bu güruh-ı mekruh dahi fırk-ı kesire olub cümlesi dirler ki: “ Mesih aleyhisselam iki tabiatdan müellif, tabiat-ı vahidedir. O iki tabiatın biri tabiat-ı lahut ve biri tabiat-ı nasut, bu iki tabiat nefsin bedenle terkibi gibi terekkeb idüb insan-ı vahid ve cevher-i vahid ve ilah-ı vahid oldu. Bazılar bu terekkeb-i mümazece manasına der, bir vechle mümazece ki andan **(2b)** şey-yi salis hâsıl ola. Mesela nâr ile kömür imtizaç idüb ikisinden bir kor hâsıl olduğu gibi dirler. Ve bunlar *Hazreti Mesih iki cevherden bir cevher, ve iki uknumdan mürekkeb bir uknumdur, mütecessid iken sulb u defn olundu, üç günden sonra semaya suud itdi* deyu sair fırk sözün söyleyüb cümlesi buna kail olurlar.

Melkite ki mezheb-i Rum'dur. Bunlar dirler ki ibn-i ezeli ki kelimelidir, bu kelime şol muaniyi²⁰⁸ ki mufasssale ve musavveredir ki teâkkâl anınla olur,

²⁰³ *Her kim ki tağtis oldu ol cennete girdi ve her kim ki tağtis olmadı ol kimesne haşa azabda ebedi kalurmuş...* **Terceme-i Tuhfetu'l-Erîb** 06 Mil Yz A 9022, 29b

²⁰⁴ hypostasis yani Hz. İsa'nın tanrısal kişiliğinin ilkeleri

²⁰⁵ ebden K: andan T.

²⁰⁶ oldu K: olmadığı T.

²⁰⁷ zuhur K: sudur T.

²⁰⁸ muaniyi K: muani T.

ve ol kelime savtîyye ve harfiyye olmayub, Meryem'de mütecessid-i kâmil ile tecessüd eylemişdir, sair ecsad-ı nas gibi. Ve bu cesed akl ve marifete ve ilm ile kâmil-i nefis terkib olundu. Ve cehver-i nasutdan olan cesed ve nefis ile insan oldu ve cevher-i lâhût ile²⁰⁹ ebi gibi ilah oldu. Pes nasut canibine sair²¹⁰ enbiya gibi insan-ı vahiddir; lakin iki tabiat sahibidir, her bir tabiatın andan meşîyyet-i kâmileleri vardır. Tabiat-ı lahutîyye, anda meşîyyet-i eb²¹¹ ve meşîyyet-i ruh vardır, tabiat-ı nasutiyye ile meşîyyet-i İbrahim, Davud vardır. Ve Hazreti Meryem ilahı doğurub cevher-i nasutiyye ile sulb olundu oldu, ve üç günden sonra suud itdi. Pes Mesih lahut ve nasuta ıtlak olunur isimdir deyu cezm eylediler, Teâlâllah an zalik. Ve bu mezhebi Kostantin asrında, rüesa-yı Nasari etrafdan Kostantiniyye'ye gelüb üç yüz on sekiz nefer kimesne²¹² ictihad ile isbat ve tahrir itdiler. Ve bu tesbiheyi ol zaman yazub Kostantin emriyle halkı ana davet ve sair mezahib-i itikâddan men itmekle buraya mezheb mülkü didiler ve ol tesbihe budur: “ *Nu min bâ-illallahu'l eb maliki külli şeyin asani ma yûra vema la yûra ve bi'r-Rabbü'l vahidin Yesue'l Mesih ibnullah bikru'l haliku külleha ve leyse asabnu ilahe hakk min (3a) cevheri ebihu ellezi biyeduhu eykante'l avalim ve hakiku külli şeyin min eclina ma'seru'n-nas ve min ecli halasina nezzele mine's-sema ve mütecessede min ruhu'l kuds ve saru insana ve celle bihu ve vülid min Meryemü'l Betül ve talemü ve sulibe fi eyyam nebtus ve se salatus ve defn fi yevmi's- salis kemahüma kütüb saide ile's-sema ve celes an yemini ebihu ve hüve müstaidü'l meca tarehu ahri ilkadai beyne'l emvat ve'l ahya ve nu min bi-ruhu'l kudsü'l vahid ruhu'l hakk ellezi yuhricu min ebihu ruh muhabbetehu ve bi ma'muriyye vahidehu'l gufranü'l hataya ve bi cema'a vahidetu kudsiyyetu sebihiyyetu caselikıyyetu ve bi-kıyametu ebade inna ve'l hayat ed-daime ilâ ebedü'l ebedin*”²¹³ cümle fırk-ı Nasari'nin hala ittifak üzere akaidi budur ki

²⁰⁹ lahut ile K: lahutla T.

²¹⁰ sair K: - T.

²¹¹ anda meşîyyet-i eb K: tabiat-ı meşîyyet-i eb T.

²¹² kimesne K: kimse T.

²¹³ Havarilerin (Elçilerin) İman Açıklaması ya da Havarilerin Amentüsü şeklinde çevirebileceğimiz bu duanın farklı versiyonlarında olmakla beraber Latincesi “*Credo in Deum Patrem omnipotentem, Creatorem caeli et terrae, et in Iesum Christum, Filium Eius unicum, Dominum nostrum, qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex Maria Virgine, passus sub Pontio Pilato, crucifixus,*

üzerine kırılıb canların bezl iderler, bunun bir kelimesini inkâra razı olmazlar; zira *bunları ruhu'l kuds intak eyledi bu hakdan gayrı olmak caiz değildir* deyu küfürlerinde²¹⁴ ısrar iderler.

Nesturiyye ise bundan sonra zuhur idüb bir fırka oldular, bunların zahir kelamı budur ki ittihad-ı mesakine manasına olub kelime-yi mahlûkla, kelime-yi ittihadı idr'a eyleye. Ol ecliden dirler Mesih iki cevher²¹⁵ iki uknumdur, ve bazıları dirler ki ittihadın kelimeye vuku'u şemden nakş-ı hatem gibidir, ve ayniyyede suret-i vech gibidir, ne nakş-ı fasddan ne suret-i vechden münfekke olur. Ve bazıları ittihad kelime kelimenin zuhuru ve izhar-ı muaccizat itmesidir didi. Ve Mesih şahsen ve tabiatendir ki ikisinin meşîyyet-i vahidesi vardır, ve Mesih'in tabiat-ı lahuti, gayrı tabiat-ı nasutidir. Ve tabiat-ı lahut, nasut ile ve kelime ile müttehida olub iki tabiat cihet-i vahide ve iradat-ı vahide oldu; **(3b)** lahut ise ziyade ve noksan kabul eylemez, ve bir şey ile mümtezic olmaz, nasut ziyade ve noksan kabul ider. Pes Mesih bununla ilah oldu ve insan oldu. Ziyade ve noksan kabul iden cevher-i nasut ile Mesih ilahdır dinilmekle Nasturinya,²¹⁶ icma-ı sabıka muhalefet idüb içlerinde lain olundu, Lanetullahı aleyhim ecmain.²¹⁷

Amma İltiham Uknumu'l ibn fi batn-ı Meryem. Bu güruh-ı hasirin itikad iderler ki²¹⁸ Allah Teâlâ Adem'i ve zürriyeti hatie-yi Adem eclinden

---

mortuus, et sepultus, descendit ad inferos, tertia die resurrexit a mortuis, ascendit ad caelos, sedet ad dexteram Patris omnipotentis, inde venturus est iudicare vivos et mortuos. Credo in Spiritum Sanctum, sanctam Ecclesiam catholicam, sanctorum communionem, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam aeternam.” ayrıca Türkçe versiyonu “İnanıyorum; Göğün ve yerin Yaratanı, her şeye gücü yeten Baba,Tanrı'ya; ve Kutsal Ruh 'tan gebe kalan Bakire Meryem'den doğan,Pontiyus Pilatus zamanında acı çekerek çarmıha gerilen, ölüp gömülerek ölümler diyarına inen, üçüncü gün ölümler arasından dirilen, göğe çıkıp, her şeye gücü yeten Baba Tanrı'nın sağında oturan, oradan dirileri ve ölümleri yargılamak için tekrar gelecek olan O'nun biricik oğlu Rabbimiz Mesih İsa'ya. İnanıyorum; Kutsal Ruh'a, kutsal evrensel kiliseye, azizlerin paydaşlığına, günahların affına, ölümlerin dirilişine ve sonsuz yaşama.”

²¹⁴ küfürlerinde K: küfründe T.

²¹⁵ cevher K: hun T.

²¹⁶ Nasturinya K: Nasturus T.

²¹⁷ Hristiyan mezhepleri *Fi Mezahebü'n-Nasari ve İtikadehüm* faslıyla *En-Nasihatu'l İmaniyye fi Fazihati'n-Nasraniyye*'de yer almaktadır. bkz. Nasr bin Yahya bin İsa bin Said el-Mutetabbib, **En-Nasihatu'l İmaniyye Fi Fazihati'l Milleti'n-Nasraniyye**, takdim, tahkik ve ta'lik: Muhammed Abdullah el- Şarkavi, Kahire, 1986 s. 56-62

²¹⁸ ki K: kim T.

cehennem ile muakkib eyledi. Bade anlara şefkat ve rahmet²¹⁹ ve nardan huruc ile imtihan kılmak dileyüb ve veledin²²⁰ baas eyledi, ve batn-ı Meryem'de²²¹ cesedi ile iltiham idüb ümmü cevher ile insan ve ebî cevher ile²²² ilah oldu. Bade Adem zürriyeti[ni] nardan huruc mümkün olmadı, illa anın mevtiyle pes katle²²³ vefat idüb üç günden sonra girü dirildi, ve cehenneme nüzul idüb Adem ve zürriyetini²²⁴ cehennemden çıkardı ve cümle halkı yed-i şeytan ve cehennemden halasa anın mevti feda oldu dirler.

Amma Kurban Budur ki itikad-ı fasidleri muktezasınca bir hubz-ı fatire üzerine kıssis kelimat-ı mahudeyi okudukda, fatire ol saat cesed-i İsa olur ve bir kadeh şaraba okusa ol hinde dem-i İsa'ya döner, ve adet-i kadime üzere ruzmerre ibadetleri budur ki her kilisanın kıssis-i kebiri her gün bir küçük fatire yani hamırsız çörek ve bir şişe şarab ile kilsaya gelüb nakus darb ider, güruh-ı Nasari gelüb saf saf dururlar. Kıssis önlerinde durub gümüşden kadehe biraz şarab döker ve fatire çöreğini bir pak mendil döşeyüb üzerine kor, müşrika-yı **(4a)** istikbal idüb fatireyi eline alur ve bu elfaz-ı rakıkeyi okur: *“İlahna Yesua'l Mesih leyltuha ehaztuha ileyhu ehaz el-hubz bi yedihi'l mübarek ve ref'a ayniyye ile's-sema ile'l kadru âlâ külli şey bade'l temecsidü'l vacib feksürha ve etame'l havariyyun kesreten kesreten ve kale lahmü külü ehzu ecsedi.”*²²⁵

²¹⁹ rahmet K: merhamet T.

²²⁰ veledin K: veledi T.

²²¹ Meryem'de K: Meryem T.

²²² cevher ile K: cevheriyle T.

²²³ katle K: katl ile T.

²²⁴ zürriyeti K: zürriyetini T.

²²⁵ ..İş bu kaide Matta İncili'nde yigirminci fasl'da vardır ki yani tahkik İsa havariyyunu haşa katl olunmazdan evvel cem idüb ve bir hubzu alub ve anı kesüb her insana pare pare virüb ve anlara “Siz bunu yiyiniz ki bu benim cesed ü cismimdir” ve yemiş olub bade yine bir dane kase hamrı anlara virüb ve “Güzellik siz bunu için ki bu benim kanımdır deyüb...” **Terceme-i Tuhfetü'l Erîb** vr. 38b , ayrıca bkz. İsa Mesih Yahudilerin kendisini yakaladıkları gece mübarek eline ekmek alıp, gözlerini semaya ve her şeye kadir olan Cenab-ı Allah'a kaldırarak, lazım gelen duayı yaptıktan sonra, ekmeği kırıp havarilere parça parça verdi, onlara: “Yiyin bu benim cesedimdir” dedi. Abdullah et-Tercüman, **Tuhfetü'l- Erîb fi'r- Reddi 'ala Ehli's- Salib**, çev. Hacı Mehmet Zihni Efendi, Bedir Yayınları, İstanbul, 1995 s. 85

bu kelamı kıssis tamam itdükde kendü fatireye hubz-ı İsa²²⁶ olduğunu tahkik için secde idüb secdesinde çöreğe dir ki *“Ente İsa ilahu’s-semavat ve ila arz ve ente ibnullahu’l mevlud kable’l avalim külleha ente min ecl inneke tehallesna min yedü’ş-şeytan tecessedetu fi batnı Meryem entellezi fetahtellezine aminu babu’l cenne ba’d mağlubetü’ş-şeytan entehu calisun âlâ yemini ebike fi’s-sema min eselüke en tağfirli ve’l ümmetike âlâ hallestuha bezlûke.”*²²⁷ bade çöreği sufuf-ı Nasariye gösterir ki cümle secde iderler çöreğe yüzleri üzerine yıkılırlar. Bade hamrı eline alub der ki *“İlahna’l Mesih kabli mevtuha ahz kâsaen bi’ş-şarab ve atahu’l havariyyun ve kale lehüm eşribu ehzuhu demi.”*²²⁸ sonra şaraba dahi secde idüb küffara gösterdikde anlar dahi şaraba secde iderler. Bade kıssis mezbur çöreği yiyüb şarabı içer ve İncil’den biraz okuyub dua ider dağılırlar. İşte kilisaya varub ibadet itmeleri ve kurbanları bu yüzdendir, ve bunlar şeytan masharası ahmak taife olduğuna bu madde şahiddir.

Amma İkrar-ı Zünubu’l Kıssis Taife-i Nasari za’m iderler ki her sal kıssise günahlarını dimeyince bir kimse cennete girmek mümkün olmaya, **(4b)** ve eğer bir zünubunu ketm idüb söylemiyorsa ikrarı nafi ve müfid olmaz. itikad idüb her sene oruçları hengâmında kilisaya varub bir yıllık günahını kıssise takrir ider. Kezalik bir kâfir murız olub ya hayatdan yas gelse o halde girü kıssise ikrar ve istiğfar idüb kıssisin mağfiretiyle zünubu²²⁹ indallah mağfur oldu sanur. Zihi tasavvur-ı batıl ve zihî²³⁰ hayal-ı muhal ve bu husus için papa berat virüb efrimal olur ve sair Nasari kıssislerden cennet vacib

²²⁶ hubz-ı İsa K: hasebe-i İsa T.

²²⁷ *Sen İsa’sın yerlerin ve göklerin ilahısın, sen ol ibnullahsın ki cümle avalimden evvel mevludsun sen olsun ki senin incilinde yani sen bizi şeytanın elinden kurtaransın ve sen olsun ki batn-ı Meryem’de cesed bağladın ve sen olsun ki iman getürenler için cennet kapuların açdın şundan sonra eyiddi kim yani şeyatin anların üzerlerine galebe itmiş idi sen olsun kim semada babanın sağ tarafında oturursun ve biz senden isteriz ki bize mağfiret idesin ol ümmeti sen kanın ile halas itmiş idin...* **Terceme-i Tuhfetü’l Erîb** vr. 40a ayrıca bkz. Abdullah et-Tercüman **a.g.e.** s.85 Sen, yerlerin ve göklerin ilahı olan İsa’sın, Sen meryem’in karnında cesedlenen zatsın, Sen bütün âlemlerden evvel doğan Allah’ın oğlusun, sen bizi kendin için şeytanın elinden kurtaracaksın, Sen semada babanın sağ tarafında oturansın, Sana dua ederiz ki bana ve kendi kanınla kurtardığın ümmetine mağfiret edesin

²²⁸ Abdullah et-Tercüman **a.g.e.** s.85 Rabbimiz İsa ölümünden evvel bir kase şarap alıp onu havarilere vermiş, ve için bu benim kanımdır demişti.

²²⁹ zünubu K: zünub T.

²³⁰ zihî K: - T.

olub nardan necat bulmak²³¹ hüccetini akçeler virüb alırlar, ve ol hücceti kefene koyub bile böylece²³² defn iderler. Bu ikrar maddesi İncil'de mensusa olmayub ancak celb-i mal için peyda itdükleri Tuhfetü'l Erib fi Reddi âlâ Ehl-i Salib nam kitabda mesturdur.²³³ Ve kavaid-i mezkureden gayrı muamelat ahkâmını Benî İsrail kitaplarından ahz idüb Tevrat²³⁴ ve Zebur'u okurlar; lakin *İncil ile bunlar mensuh oldu ve Hazreti Mesih ve İncil ile kitab-ı mukaddimin ve umur-ı din tekmil olunub kemalin buldu* deyu hatemü'l enbiya Hazreti Muhammed aleyhissalâtu vesselâmin nübüvveti ve Kur'an-ı Azimü's-şan'ı inkârda bir mertebe ısrar iderler ki öldürsen dutmazlar.

Bu zikr olunan kaideleri kat'i deliller ile²³⁵ nakz olunub delilleri tezyif kılınmış ve mahsus bu bahislerde niçe kitablara yazılmışdır. Biz bu makamda redd ü itirazla mukayyed olmayub, sadedimizden huruc lazım gelmemek için ancak bu defterde zikr olunan tevaif-i habisenin **(5a)** usul-i dinine olduğun beyan ile iktifa eyledik.

---

²³¹ bulmak K: - T.

²³² böylece K: - T.

²³³ Abdullah et-Tercüman **a.g.e.** s.86-87 ...İsa'nın yeryüzünde halifesi bulunan papa dilediğine günahlarını mağfiret, cehennemden kurtarmak ve cennete sokmak beratını vermekte, bunun karşılığı olarak da bir çok para ve mal almaktadır. Papa'nın diğer memleketlerdeki kaymakamı bulunan papazlar da böyle mağfiret, cehennemden çıkarma, cennete sokma beratları verirler, o beratları da yanlarında saklarlar, öldükleri vakit o beratı kefenlerine koyarlar, o beratla muhakkak cennete gireceklerine inanırlar bu da papazların mal toplamak için yaptıkları hiledendir. Onlara denilse ki : bunu neden yapıyorsunuz, size İsa aleyhisselam böyle bir şey emretmemiş. Onun havarileri ona asla günahlarını itiraf etmemişlerdir; hâlbuki kendi inancınızda Allah ve Allah'ın oğlu günahları bağışlamaya daha ehil ve haklıdır. Bir de şüphe yok ki günah çıkaran papaz da sizin gibi bir insandır, belki onun sizden daha çok günahı vardır...

²³⁴ Tevrat K: Tevrit T.

²³⁵ ile K: - T.

KISM-I SANİ

Mesihyan'ın devletleri rüsumunun ıstılahatındadır, bunda dahi iki nev irad olunur.

Nev-i Evvel

Riyaset-i dünyeviyye ve menasib-ı ammeye ıstılahları ve rütbeleri beyanındadır.

Temhid

Evvela malum ola ki manasib-ı dünyeviyyenin âlâsı olan umur-ı saltanatta cumhur-ı hükema akvali üç hakim-i azimü's-şanın rey vü mezheblerine raci olunur.

Evvel Mezheb-i Eflatun'dur. Ol demişdir ki halk bir akil ve adil padişaha biat ü itaat idüb tabi olmak gerek, bu makûle-i saltanata *Monarhya* dirler. Ekser selatin-i ruy-i zemin bu rey üzere vaki olmuştur, ve bunda nisbet-i²³⁶ muteberdir.

Sani Aristatas'dır²³⁷ Ol demişdir ki saltanat tedbiri ayan-ı devlet elinde olmak gerek, içlerinde[n] biri reis-i ihtiyar olunub gayrıları tedbir-i meşveretde müşterek kılına. Ta ki bir kimse hasb ü neseb ile ta'ziz idüb müstakil olmağla kanun-ı adlden udûl itmek mahzuru lazım gelmeye. Bu ne'v devlete *Aristokrasiya* dirler, krasya²³⁸ hükümet manasınadır, amme-yi tedbir-i ayan dirler, Venedik Devleti bu kaide üzeredir.

Salis kavı²³⁹ *Dimokratis*'dir. Ol demişdir ki saltanat tedbiri reayanın olmak gerek, ta ki kendülerden zulmü def'e kadir olalar ve tarik-i tedbir-i ihtiyardır. Mesela her karye halkı içlerinden bir ikişer akîl, müdebbir zannetdikleri ademi intihab u ihtiyar idüb mahall-i hükümet olub divan kurulan

²³⁶ nisbet K: nisb T.

²³⁷ Aristatas K: Aristatalis T.

²³⁸ Yunanca kratos

²³⁹ kavı K: - T.

yere göndereler, anlardan²⁴⁰ on karye halkı ve muhtarları dahi içlerinden birer ademi intihab u ihtiyar ide, dâra vara cümleinin muhtarı ol adem ola, cümlesi bu on şahsın tedbirini kabulde ittifak itmiş²⁴¹ olur. **(5b)** Ol on kimse bir sene divanda oturub, hall ü akd umurunu göreler. Sene-yi atîde uslûb-ı sabık üzere on kimse dahi ihtiyar olunub sabıkda hükümet iden mazullerin muhasebesini göreler gadri zuhur idenin hakkından geline, bu uslûb üzere olan devlete *Dimokrasya* dirler yani Dimokratis'e mensub hükümetdir, amme-yi tedbir-i muhtarın dirler, hala Flemenk ve Engilis Devleti bu kaide üzeredir.

Bu zikr olunan kavaid-i selase, sair milel ü edyan mülûkunda umum üzere cereyan ider. Amma mülûk-ı Nasari'ye mahsus olan meratib ü merasim bunlardır ki zikr olunur:

İmparator lafz-ı Latinî'dir, emir idici manasınadır²⁴² *imperari* masdar[ı] emr eylemekdir. Istilahda cümle mülûk-i Nasari'nin başı melikü'l mülûk ve sultanü's selatin manasına istimal ü itlâk iderler. Zira sair fırk-ı Nasara'nın kralları ve dükaları serfûrû idüb inkıyâd ü mütebâat gösterirler.

Kayser Muarreb-i *Çasar*'dır yahud *Sezar-ı* muarrebîdir. Bu iki lafz bir manaya gelür, Latin devletinde kesmek manasına olan *severe* lafzından müştakdır, Sezar ka't dimekdir, impatarora Sezar ve Çasar dahi dirler. Umur-ı memleketi, devleti kesüb biçüb hall u akd [ider]. Fırk-ı Nasari yedinde olduğu cihetden bu iki lafz evvel mertebe sahibinin has lakabıdır, gayrıya itlak olunmaz.

Kral Leh yahud Sırp²⁴³ lügatıdır, padişah manasına Latin'den²⁴⁴ *Reks*²⁴⁵, Fransız'da *Rua*²⁴⁶ Talyan'da *Re* Yunan'da *Vazileans*²⁴⁷ bu

²⁴⁰ anlardan K: - T.

²⁴¹ itmiş K: eylemiş T.

²⁴² manasınadır K: manasına T.

²⁴³ Sırp

²⁴⁴ Latin'den K: Latin'de T.

²⁴⁵ rex

²⁴⁶ roi

²⁴⁷ Vasiliás

manayadır. Ve bu lakab sahibi ikinci mertebede olur, imparatorun mahkûmudur, bunun dahi taht-ı hükümetinde niçe dükalar olur.

Düka Talyan lügatıdır, kâid-i ceyş ve serasker manasına, Latin'de dükales.²⁴⁸ **(6a)** Bu taife ıstılahatında bir memleketde müstakil emr ü nehy ve sikke sahibi olup imparatorlardan gayrıya tabi olmayan sultan-i sagir manasına bir bege itlak iderler ve memleketine Dukatosi²⁴⁹ dirler, bir nev'i saltanatdır. Hala bu taifede sahib-i sikke dükalar vardır, bazısı bir vilayet mahsulün temlik itmişlerdir, ez düka namı ile²⁵⁰ geçinirler; lakin sikkeleri yoktur Fransa dükaları gibi. Amma Nemçe ve imparator dükaları ve Talyan dükaları müstakil sahib-i sikkedir, selefde Fransa dükaları dahi anlar gibi idi, sonra bazı ahval-i bais olup anlardan istiklal gitdi.²⁵¹ Ve papa dahi bir düka makamındadır; lakin taht-ı hükümetinde üç düka vardır, ve Moskov Beyi dahi bir dükadır, kral payesine nail olmakdan²⁵² mahrumdur.

Komes²⁵³ Düka'dan bir paye aşağı dükânın mahkûmu asker ve sancak sahibine dirler. *Amirallo* makamındadır. Bunun memleketine *Komitatos*²⁵⁴ dirler, bunlarda sikke yoktur.

Baron,²⁵⁵ **Kansillaryos Cenaral, Şiar-ı Mülûk**

Yani kralların tac ve bayrak ve sikkeleri. Hafi değildir ki cümle fırk-ı Nasari'nin sancak ve sikke ve libaslarında şiar şekl-i salibidir ki²⁵⁶ ana *Haç* dirler ve bir eski Avrupa padişahları tanassurdan evvel abde-yi esnam vassalı iken, sarık sarınub depesinde bir sivri mil üzere, bir küçük altundan tac giyinürlerdi. Sonra²⁵⁷ depesi kubbeli mücevher tac giyer oldular, imparatorlar bu tac üzere bir altun tob kodular. Tanassur itdikden sonra ol güruh üzerine

²⁴⁸ dükales K: dükakis T. aslen *ducatus*

²⁴⁹ Dukatosi K: Dukanos T. aslen *Dukedom*

²⁵⁰ ez düka namı ile K: düka namıyla T.

²⁵¹ gitdi K: kesdi T.

²⁵² olmakdan K: olmadan T.

²⁵³ Komes K: Kos T. orijinal hali *Comes*

²⁵⁴ Komitatos K: Kompanos T. aslen *Comitatus*

²⁵⁵ Baron K: Baridre T.

²⁵⁶ şekl-i salibidir ki K: budur ki T.

²⁵⁷ giyinürlerdi sonra K: götürürlerdi T.

şekl-i salib va'z olundu, aşağı pervazı zanbak çiçeği şekli ile müzeyyen ve muhatdır, ve hala imparator olanlar ve Fransa ve İspanya kralları bunu giyer, ve elinde kazib-i saltanatı²⁵⁸ **(6b)** götürür. Dükalar ve komesler ve baronların payelerine göre taçları muhtelif olur, kimi üstü açık ve kenarı bedenli musavver tac giyer ve kimi gayrı gûne giyer, ve Fransa ak bayrak çeker.

Amma Sikke

İmparator ki hala Nemçe'dir eski Roma²⁵⁹ padişahları sikkesi olan iki başlı bir şahindir, ve bir tarafında imparator sureti nakş olunur. Ve sikke-i Fransa bir tarafında kral sureti ve etrafında ismi ve tarihi ve bir tarafında arması ki üç zanbak çiçeğidir, ve arma etrafında bu terkiib yazılmışdır: "*Sit Nomen Domini Benedikdum*" yani evvela ism-i Rabb-i mübarek. Altunda ve guruşda bu²⁶⁰ sikke darb olunur, ve bazısında arma yerine şekl-i salibi ve etrafında terkiib mesturdur. Ve Royal-i İspanya'nın *esedî*, Flemenk'in *frengi*, altun Venedik'indir.²⁶¹ Bir tarafı suret-i Meryem ve bir tarafı Se Marş²⁶² dirler bir post giyer şahs ki velî itikad iderler ve önünde bir rahib ve etrafında *memleket bunların himayetinde ola* deyu dua yazılmıştır, ikişerlik[e] benzer²⁶³ birü Venedik'in aynı ile Venedik altunu gibidir. Sair guruşlar ve babkalarda olan sikkeler sair dükaların ve krallarındır; hatta Talya'da bir dükânın sikkesi aher düka vilayetinde geçmez, her dükânın sikkesi kendü vilayetinde geçer ve anınla kalb olmaz. Emr-i sikkede gayet dikkat ve ihtimam iderler.

Nev-i Sani

Riyâset-i diniyye merâtibi ve ashabı beyanındadır.

Nev-i evvele *İstatus Politikus*²⁶⁴ dirler, siyaset-i medeniyyedir. Ol nev'in tedbiri avam elindedir ve anlara *laikus*²⁶⁵ dirler, *gerek âlim ve gerek cahil ol*

²⁵⁸ sceptre

²⁵⁹ Roma K: -T.

²⁶⁰ bu K: bir T.

²⁶¹ Venedik'indir K: Venedikgiller T.

²⁶² Se Marş K: Şe Marş T. Bu tabir Saint Marco ya da Marcis isminin Venedik sikkelerindeki kısaltılması olan St. Marcis'in yazımının bozulmuş şeklidir.

²⁶³ benzer K: benzedir T.

²⁶⁴ status politicus

avam tedbirine dâhil olmak caizdir deyu²⁶⁶ nev'i sanîye *İstatus Eklizyaastikus*²⁶⁷ dirler, siyaset-i diniyyedir. Bu nevin tedbiri havas elindedir, anlara klerikus²⁶⁸ dirler Tanrı'dan nasıblü manasına. Ve bu fırka âlim olmak lazımdır, umum üzere bunlara ehl-i eklizya itlak iderler ve bunlar arasında dahi merâtib vardır.

Evvela ehl-i eklizya iki kısma taksim olunur. Biri ruhban ki anların menasib-ı diniyyede alâkaları yokdur, ve bu gûruh zaviyedar ve ehl-i cihet makamında temsil ü tanassur olunur. Ve bir kısmı menasib-ı diniyye erbabıdır, kaza ve fetva erbabı gibi. Bu makamda bir²⁶⁹ kısm-i sani erbabı zikr ve tarif olunub kısm-ı evveliden keff-i lisan kılınur.

Papa Lafz-ı Yunanidir, papa²⁷⁰ ve baş ve mukteda manasına. Havariyyundan Roma şehrine gelüb Hazreti Mesih'in resulü olan Betros ki Şimon es-Safa²⁷¹ demekle mevsufdur. Sonra anın yerine geçüb halifesi olana bu lafz itlak olunur, lakab u unvandır, cümle Nasari ve küffarın papası²⁷² makamında din ulusudur, umur-ı diniyyede buna müracaat iderler. İmparator ve gayrıya berat virüb taklid-i saltanat ider ve imparatorun tahtı olan Roma şehrinde oturub, Roma etrafında biraz nevahiye hükümet ider. İmparator buna ta'zimen Roma'da oturmayub bir gayrı memleketde oturur ve papa yanında imparator mukaddemdir, mülûk-ı Nasari elçileri Roma'da cem olsa imparator elçisi tasaddur ider. Andan sonra Fransa, sonra İspanya, sonra Portakal, sonra İleh sonra, Kongo Habeş'dir²⁷³ Engilis, Danya, İsvet²⁷⁴ papadan i'râz idüb teberraî olmuşlardır, anlara itibar **(7b)** olunmaz.

---

²⁶⁵ laicus

²⁶⁶ deyu K: ve bu T.

²⁶⁷ status ecclesiasticus

²⁶⁸ clericus

²⁶⁹ bir K: - T.

²⁷⁰ papa K: baba T.

²⁷¹ Shimon Cephas ya da Siemon Kepha

²⁷² papası K: babası T.

²⁷³ Kongo Habeş'dir K: Kongo yani Habeş'dir T.

²⁷⁴ İsvet K: Svet T.

Patriyarka Papanın halifesi olup bilâd-i İslamiyye'de oturana dirler. Cümle Nasarinin ipiskoposları buna müracaat iderler ve anlar[ın] dinlediği²⁷⁵ dava patriyarka önünde girü istima olunur. Ve patriyarka dördtür:

Evvelki İstanbul'da oturur, Rus, Mosko, Rumili ve Anadolu küffarı anın hükmünde olur.

İkinci Antakiyye'de oturur, Şam ve Cezire ve Gürcistan anındır.

Üçüncü İskenderiyye'de oturur, Mısır ve Habeş küffarı bunundur.

Dördüncü Kudüs'de oturur, Bağdad ve Acem ve Hind küffarı buna müracaat iderler. Bu dördü papa kaymakamıdır.

Arkyaeπισκοπος²⁷⁶ Arki epis²⁷⁷ manasınadır ve *pikopos*²⁷⁸ lafz-ı Yunanî'dir. Nazır ve gözedici ve dideban manasına, kendü memleketi papasları umuruna nazır ve hâkim. Ve artya episkopos²⁷⁹ birkaç vilayet piskoposları bu arkyanın hükmünde olur. Evvel tabi olan başpiskoposlara *Sufragonos*²⁸⁰ dirler, her birinin bir vilayet zabtıdır. Kayd-ı hayat ile mutasarrıf olup, mahsulün alurlar ve bunlar gibi hükümet iderler. Ve bunların hükümetlerine *pikopanos* dirler. Bunların mansıbı mevleviyyet gibidir; lakin azl kabul eylemez ve akçe ile işîrâ olunur. Ve bu Episkoposlar *papaslara* hükümet ider, papaslar dahi *parakoslara*²⁸¹ hükümet ider. Fransız dilinde Epikopos'a *Evek*²⁸² dirler

Metropolya aslında *metros polita*'dır²⁸³ *metros* vezn ü kıyas ve *polita*²⁸⁴ şehir manasına. Lafz-ı mezbur birkaç şehirde hükmü cari olan şahsın

²⁷⁵ dinlediği K: dinledüğü T.

²⁷⁶ Archiepiscopus yani Baş piskopos

²⁷⁷ Arki epis K: Arki depis T.

²⁷⁸ episkopos Yunanca ἐπί eki ve σκοπος isminden meydana gelen gözetleyen denetleyen manasında kelimedir.

²⁷⁹ artya episkopos K: arki episkopos T.

²⁸⁰ suffragan yani yardımcı piskopos

²⁸¹ preacher yani vaiz

²⁸² évêque

²⁸³ metros polita K: metos polya T.

²⁸⁴ polita K: polya T.

oturduğu yerde itlak olunur. Güya ki ol şehrin hükümeti ve²⁸⁵ ahvali anda vezn ü kıyas ve bu lafzı anda **(8a)** oturan papas hâkimine dahi itlâk iderler ve ana *Metropolitas* dirler.

Diyemetris²⁸⁶ Bir nev'i papas hükümetidir.

Kardinal Papa vüzerasına dirler, yetmiş iki kimsedir, papa anlardan intihab olunur. Bu yetmiş iki nefer epikoposlar Hazreti İsa'nın yetmiş iki tilmizi ki anlara tilmiz manasına²⁸⁷ *disi bilores*²⁸⁸ dirler. Ol makamda itibar olunmuşdur ve²⁸⁹ on ikisi havariyyuna nazır kılınmıştır. Havariyyun'a *Apostolos* dirler, resul manasına.

Mahkeme Ahvali

Her şehirde piskoposların mükellef divanları vardır mahkeme gibi, baş hâkimine *Prezez*²⁹⁰ dirler. Sadrda bir mürtefi sandele²⁹¹ üzerinde oturur, etrafında müzeyyen tahta bend üzerinde *senatörler* oturur bunlar mahkeme kâtibleri gibidir, bazı yerde altmış yetmiş olur yedi sekizden aşağı olmaz ve bunlarının her birinin mahsus libası vardır. Fransa'da prezez²⁹² Mısır cündîleri gibi zant giyer. Senatörler başına dört köşeli takye giyerler ve libasları uzundur ve bunlardan aşağı *Avodkatos*²⁹³ dirler bir taife dahi vardır, her mahkemede bunlar dahi kırk elli nefer olurlar. Ve bunlardan aşağı²⁹⁴ *Brokrator* dirler bir mertebe hüddam dahi vardır. İki davacı geldikde asan-ı hurde davaları bunlar görür, fasl ider bunlardan sonra muhızlıların kibarına *Hoyser*²⁹⁵ ve sığarına *Sercane*²⁹⁶ dirler, ve bunların manileri vardır. Ve

²⁸⁵ ve K: -T.

²⁸⁶ Diocese

²⁸⁷ manasına K: -T.

²⁸⁸ *disi bilores* K: *disi polores* T. *omnes discipuli* yani Hz. İsa'nın tüm öğrencileri manasında tabir

²⁸⁹ olunmuşdur ve K: ١٠٠٠ T.

²⁹⁰ prezez K: prezer T. aslen *Praeses*

²⁹¹ sandelye

²⁹² prezez K: preser T.

²⁹³ *avodkatos* K: *avokatos* T. aslen *advocatos*

²⁹⁴ aşağı: K aşağı T.

²⁹⁵ Hostiario

²⁹⁶ Criont

*Koris*²⁹⁷ dirler şahid ve siyakçı²⁹⁸ gibidir. Lakin davacı geldikde her biri brokratoru vekil tutub, davasını brokrator dahi yazub *Krafir* dirler mahkeme emirine varub bildirir, ol dahi **(8b)** prezeze²⁹⁹ ilam ider. Eğer görölmek lazım ise *avokatosları*³⁰⁰ *görüb eyleyeler* deyu hükm ider, anlar dahi niçe olmalı ise yazub gelürler, davacılar asla söylemeyüb diz çöker ve el kavuşub oturur. Avokatoslar³⁰¹ iki hasım tarafından iki fırka olub davayı arz iderler ve *böyle olmak gerek* dirler, prezez³⁰² dahi hükm ider. Ve bu Avokatosların³⁰³ beş altı altun aidesi vardır, davasına göre alurlar. Sair hüddam dahi alub vafir-i müntefi olurlar.

Lisan

Bu gürüh-ı mekruh vilayetlerinin lisanı selefden Yunanî idi. Yunan lûgatı, lûgat-ı hükema ve kudema bir vasi³⁰⁴ dil idi, halkı münkariz olduktan sonra Latin dili zuhur itdi, bu Latin lûgatı Yunanî'den mahuz bir muteber lisan oldu. Anın dahi ehli münkariz olub bu iki lûgat Avrupa uleması dilinde kaldı, ekser fûnun kitablari ol dilce yazıldı. Sonra her diyar-ı kavmin bir gûne lisanı zuhur idüb muhtelif diller şayi oldu. Engilis'de *Herniya*³⁰⁵ İnilleya³⁰⁶ *Skosya*³⁰⁷ üç lisan, ve İspanya'da ve Portakal'da dahi birkaç lisan, Fransa'da Akdeniz kenarında *Oskan* dili³⁰⁸ *Veyorde İnsal* dili³⁰⁹ ve muhîf kenarında *Bretorin*³¹⁰ ve *Breton*³¹¹ dili ve ortada Fransız dili ve Danya'da İsveç dili³¹² ve Nemçe'de Çeh ve Macar ve Nemçe dili ve Moskov, Flemenk dili ve Fransa ile Talya

²⁹⁷ crise veya crieur

²⁹⁸ siyakçı T: yasakçı K.

²⁹⁹ prezeze K: prezere T.

³⁰⁰ avokatosları K: avokanosları T.

³⁰¹ avokatoslar K: avokanoslar T.

³⁰² prezez K: preser T.

³⁰³ avokatosların K: avokanosların T.

³⁰⁴ vasi K: vaki T.

³⁰⁵ Hibernia, Eireann vs. olub İrlanda'da konuşulan dili tesmiye eder

³⁰⁶ İnilleya K: İnilya T. İngilizce kastedilmektedir.

³⁰⁷ İskoçça

³⁰⁸ Oscan

³⁰⁹ Verde İnsula

³¹⁰ Bretorin K: Beretorin T. Brythonic dil grubunu tesmiye etmektedir.

³¹¹ Breton K: Borton T.

³¹² İsveççe

ortasında Sevis dili³¹³ ve Talyan dili ki İtalya vilayetinde söylenür. Ve bu diyarda Yahudiler dahi bu dili söylerler ve ana Frank dili dirler, Venedik dahi bu dil ile tekellüm ider ve İskalon³¹⁴ dili ve Arnavud dili, Bosna ve Rum ve Bulgar ve Sırf dili³¹⁵ cümle bunlar müstakil birbirine muhalif lûgatlardır, ve her birinde dahi niçe dürlü ihtilaf vardır. Talyan'da Toskan dili fasihtir, Roma'da anı söyleşürler, Venedik kabih Sicilya akbehtir, Fransa diyarında fasiht Fransız dilidir; amma cümleden efsah Latin dilidir ki ekser krallar divanında nameler bu dilce yazılır ve uleması teberrüken bu lisanla tekellüm ider. Akadimyalarda³¹⁶ ve medreselerde talim **(9a)** ü teâllüm³¹⁷ bu lisan iledir. İslamiyanda Arabî dil nice ise Latin dili dahi bunlar arasında ol mesabededir.

Tenbih

Bundan sonra her fırkanın mahsus elkabı ve ıstılahı ve divanı ve kanunu kendü fasıllarında zikr olunur, bu makamda bu mikdar ile iktifa olunub hatmi-i kelâm kılındı.

Fasl-ı Der Ahval-i Papa

Bir papa oldukda kardinaller bir yere gelürler ve Kuluniler'in³¹⁸ ve Orsisler'in³¹⁹ ve gayrının ocağından bir papa intihab iderler. Bu iki ocak Roma'da cümlesinden muteber ve tüvangirdir, kardinaller kâh birine ve kâh birine tabi olurlar. İntihab itdikden sonra halka bildirirler, halk razı olursa papayı azimetle götü çıplak bir delikli tahtaya oturdurlar³²⁰ ve kardinallerin biri ardından geçüb bunun hayasını yoklar. Sebebi budur ki Talyanların ekseri³²¹ sakallarını traş itmekle, bazı dişiler erkekden seçilemez; hatta bir kere erkek

³¹³ Swedish

³¹⁴ Arnavutça bkz. .... İskalanya yani Arnavud... **Levâmi'u'n-Nûr fî Tercemeti Atlas Minur** 26 Hk 555 vr.22a

³¹⁵ Sırpça

³¹⁶ academia

³¹⁷ talim ü teallüm K: teallüm ü talim T.

³¹⁸ Cluny

³¹⁹ Orsislerin K: Orsislerin T.

³²⁰ sedes stercoraria

³²¹ ekseri K: ekser T.

sanub bir karıyı papalığa intihab itmişdirler.³²² Bu karı kendi hizmetkârı ile³²³ zina idüb gebe kaldı ve bir gün kilisada cümlelerin mahzarında doğurdu anın çün hadisesine yapışub *Bizim papamız dışı değil erkekdir* dirler³²⁴ ve ismini tebdil idüb bir aher isim ile tesmiye iderler. İtalya beyleri ve aher tevaif, papaya azim itibar iderler ve en büyük beylerin kendilerin³²⁵ bir oğlun papa yanında kardinal itmeye say iderler.

Kardinaller bazı papaslardır ki papa divanını kurarlar. Din umuru hususunda papa anlarla³²⁶ meşveret ider ve papa anlardan intihab olunur. Coakim Amasin Kalabriya'da³²⁷ kendü zamanından sonra gelecek papaların menakıbını ismi ismi ile³²⁸ zamanlarını yazub tayin eylemiştir. Dirler ki anın yazdığı tehellüf itmeyüb altı yüz seneden berü tayin itdüğü üzere zuhur itdi.³²⁹ Lakin anın yazduğu **(9b)** aher olmağa karib oldu ve mezkûr Coakim İtalya'da bir manastırın³³⁰ bevvabı idi, gayet pelid ve kevned³³¹ olub tahsil istidadı yoğdu. Bir gün bağçeye girüb, bir gayet güzel adem gördü bunun elinde bir şişe şarab var idi, Coakim'e iltifat idüb *Al bundan iç* didi. Coakim şişeyi alub bundan içdi ve şişeyi girü sahibine verdi, ol eyitdi: *Ya Coakim bunu cümle içiden sana bir ilm hafî olmazdı* sonra ol şahs gaib oldu³³² Coakim andan sonra ehl-i ilm olub, asr ulemasına galib geldi ve umur-ı âtiyede niçe kitablara telif eyledi, ve andan gayrı İtalya'da vafir hârikâde işler işledi.

³²² itmişdirler K: itmişler idi T.

³²³ hizmetkârı ile K: hizmetkarlarıyla T.

³²⁴ testiculos habet et bene pendentes

³²⁵ kendilerin K. kendülerin T.

³²⁶ anlarla K. anlar ile T.

³²⁷ Joachim of Fiore yada Calabrialı Joachim

³²⁸ ismi ismi ile K. isim ismiyle T.

³²⁹ Bu rivayet için genellikle Aziz Malachy adı geçmektedir

³³⁰ manastırın T: mübaşirin K.

³³¹ kevned K: güne T.

³³² gaib oldu K: gayboldu T.

Hazreti İsa Aleyhisselam³³³ Devrinden Berü Roma Şehrinde Papa Olanlar Bu Tertib Üzeredir

1. **Petros Apostolos** yani resul-i havariyyundan Şimon es-Safa³³⁴ didikleridir. Miladın otuz üç salında gelüb yigirmi beş yıl yedi ay halife oldı ve bu müddet buna mahsustur. Bundan sonra gelenlere müyesser değildir dirler.
2. **Linus** miladın yetmişinde elli tokuzunda yerine geçdi³³⁵ on bir yıl üç ay on iki gün papa oldu.
3. **Kiletus** miladın yetmişinde seksen birinde³³⁶ yerine geçüb on bir yıl bir ay on bir gün papa oldu.
4. **Kilemenes**³³⁷ Miladın doksan ikisinde³³⁸ cülus idüb dokuz yıl iki ay on gün papa oldu.
5. **Anakiletus**³³⁹ Yüz bir tarihinde doksan ikisinde cülus idüb dokuz yıl iki ay on gün³⁴⁰ selefi kadar papa oldu.
6. **Evaritus** Yüz on tarihinde cülus idüb dokuz yıl on ay iki gün³⁴¹ papa oldu.
7. **Aleksandır** yüz on tarihinde cülus idüb dokuz yıl on ay iki gün³⁴² papa oldu.
8. **Sikstus** Yüz yigirmi dokuzda cülus idüb on yıl üç ay yigirmi bir gün papa oldu
9. **Teleforus** Yüz otuz dokuzda cülus idüb on bir yıl üç ay yigirmi iki gün papa oldu.

³³³ Aleyhisselam K: - T.

³³⁴ bkz. P.G. Maxwell-Stuart, **Chronicle of the Popes: The Reign-by-Reign Record of the Papacy From St. Peter to The Present**, Thames & Hudson, London, 1997 s.12...Peter leader of the Apostles,...Jesus saith to Simon Peter

³³⁵ geçdi K: geçüb T.

³³⁶ seksen birinde K: yetmişinde T.

³³⁷ Kilemenes K: Kilenes T.

³³⁸ doksan ikisinde K: seksen birinde T.

³³⁹ Anakiletus K: Anakilenus T.

³⁴⁰ dokuz yıl iki ay on gün K: -T

³⁴¹ dokuz yıl on ay iki gün K: dokuz yıl on iki ay T.

³⁴² dokuz yıl on ay iki gün K: yüz yigirmi dokuzda cülus idüb on yıl yedi ay iki gün T.

- 10. İcinus**³⁴³ Yüz kırk üçde cülus idüb dört yıl üç ay dört gün papa oldu.
(10a)
- 11. Pius** Yüz kırk yedide cülus idüb kâmil on iki yıl dokuz ay beş gün papa oldu.
- 12. Anisetus**³⁴⁴ Yüz elli dokuzda cülus idüb dokuz yıl dört ay üç gün papa oldu.
- 13. Soter**³⁴⁵ Yüz altmış sekizde cülus idüb dokuz yıl üç ay yigirmi bir gün papa oldu.
- 14. Eluteryus**³⁴⁶ Yüz yetmiş yedide cülus idüb yigirmi bir yıl altı ay beş gün papa oldu.
- 15. Viktor** Yüz doksan sekizde cülus idüb on yıl üç ay on gün papa oldu.
- 16. Zeferinus**³⁴⁷ İki yüz sekizde cülus idüb kâmil dokuz yıl papa oldu.
- 17. Kalistus** İki yüz on yedide cülus idüb sekiz yıl iki ay on iki gün papa oldu.
- 18. Urbanus**³⁴⁸ İki yüz yigirmi ikide cülus idüb sekiz yıl iki ay on iki gün papa oldu.
- 19. Ponisiyanus**³⁴⁹ İki yüz otuzda cülus idüb dokuz yıl beş ay iki gün papa oldu.
- 20. Anterus** İki yüz otuz dokuzda cülus idüb üç yıl bir ay yigirmi bir gün papa oldu.
- 21. Kaypanos**³⁵⁰ İki yüz kırk ikide cülus idüb on üç yıl on bir ay on bir gün papa oldu.
- 22. Kornilyos**³⁵¹ İki yüz elli beşde papa olub üç sene on gün sürdü.
- 23. Lusyus**³⁵² İki yüz elli sekizde papa olub üç yıl iki ay on gün sürdü.

³⁴³ P.G. Maxwell-Stuart **a.g.e.** s. 18 Hyginus

³⁴⁴ Anisetus T: Afisetus K.

³⁴⁵ Soter T: Soteryoz K.

³⁴⁶ Eluteryus K: Eliterbus T.

³⁴⁷ Zeferinus T: Zefezinus K.

³⁴⁸ Urbanus K: Uryanus T.

³⁴⁹ Ponisiyanus K: Ponisbanus T.

³⁵⁰ Kaypanos K: Kabyanos T. bkz. P.G. Maxwell-Stuart **a.g.e.** s. 24 Fabianus

³⁵¹ Kornilyos K: Korniloyos T.

³⁵² Lusyus K: Yusyus T.

- 24. İstefanos** İki yüz altmış birde cülus idüb iki yıl dokuz ay üç gün papa oldu.
- 25. Sikotus**³⁵³ İki yüz altmış dörtde papa olub üç yıl üç ay bir gün sürdü.
- 26. Diyonizsiyus** İki yüz altmış altıda papa olub altı yıl iki ay dört gün sürdü.
- 27. Feliks**³⁵⁴ İki yüz yetmiş ikide³⁵⁵ papa olub dört sene üç ay on beş gün sürdü.
- 28. Utinkiyanus** İki yüz yetmiş altıda papa olub sekiz yıl on ay dört gün sürdü.
- 29. Kayus** İki yüz seksen dörtde cülus idüb on bir yıl dört ay sürdü **(10b)**
- 30. Marselinus** İki yüz doksan beşde papa olub dokuz yıl dört ay sürdü.
- 31. Marselus** Üç yüz dörtde cülus ve beş idüb beş yıl altı ay yigirmi bir gün oldu
- 32. Ozbiyus**³⁵⁶ Üç yüz dokuzda papa olub iki yıl altı ay yigirmi bir gün sürdü.
- 33. Malkiyades** Üç yüz on birde papa olub dört yıl yedi ay dokuz gün sürdü.
- 34. Silvester**³⁵⁷ Üç yüz on beşde papa olub³⁵⁸ kâmil yigirmi bir yıl papa oldu.
- 35. Markos** Üç yüz otuz altıda papa olub iki yıl dokuz ay sürdü.
- 36. Culyus**³⁵⁹ Üç yüz otuz sekizde papa olub on altı yıl dört ay sürdü.
- 37. Liberyos**³⁶⁰ Üç yüz elli dörtde³⁶¹ cülus idüb on altı yıl yedi ay sürdü.
- 38. Feliks Sani**³⁶² Üç yüz yetmişde papa olub bir yıl dört ay iki gün sürdü.

---

³⁵³ Sixtus II

³⁵⁴ Feliks T: Felikis K.

³⁵⁵ İki yüz yetmiş ikide K: Yüz yetmiş ikide T.

³⁵⁶ bkz. P.G. Maxwell-Stuart **a.g.e.** s. 26 Eusebius

³⁵⁷ Silvester T: Siloster K.

³⁵⁸ papa olub K: cülus idüb T.

³⁵⁹ Culyus K: Çulyus T.

³⁶⁰ Liberyos K: Yesberyos T.

³⁶¹ Üç yüz elli dörtde K: Üç yüz otuz dörtde T.

³⁶² Feliks Sani T: Felkis Sani K.

- 39. Damazuz³⁶³ Damazez** Üç yüz yetmiş birde cülus idüb on sekiz yıl iki ay on gün sürdü.³⁶⁴
- 40. Sirlibiyos³⁶⁵** Üç yüz yetmiş dokuzda cülus ile³⁶⁶ 15 sene 11 ay 25 gün papa oldu.
- 41. Anastaziyus³⁶⁷** Dört yüz dörtde papa olub üç yıl on gün sürdü.
- 42. İnosneyus³⁶⁸** Dört yüz sekizde papa olub³⁶⁹ on beş yıl iki ay on gün sürdü.
- 43. Zosimus** Dört yüz yigirmi dörtde papa olub bir yıl sekiz ay yigirmi beş gün
- 44. Bonifasyus³⁷⁰** Dört yüz yigirmi beşde papa olub³⁷¹ üç yıl dört ay yedi gün sürdü.
- 45. Seletinus³⁷²** Dört yüz yigirmi sekizde cülus idüb sekiz yıl papa oldu.
- 46. Sikstus Salis³⁷³** Dört yüz otuz altıda papa olub sekiz sene dokuz gün sürdü.
- 47. Leyo** Dört yüz kırk dörtde papa olub yigirmi bir yıl bir ay on beş gün sürdü.
- 48. Hilaryus³⁷⁴** Dört yüz altmış beşde cülus idüb K: altı sene üç ay on gün sürdü.³⁷⁵ (11a)
- 49. Simployos³⁷⁶** Dört yüz yetmiş birde papa olub on beş sene bir ay yedi gün sürdü.
- 50. Feliks Salis** Dört yüz seksen altıda papa olub³⁷⁷ sekiz yıl on bir ay yedi gün.

---

³⁶³ Damazuz K: Damezez T.

³⁶⁴ sürdü K: oldu T.

³⁶⁵ Siricius

³⁶⁶ cülus ile 15 sene 11 ay 25 gün K: cülus idüb beş yıl on bir gün T.

³⁶⁷ Anastaziyus K: Anastazyus T.

³⁶⁸ İnosneyus K: İnosberus T. aslen İnnocent

³⁶⁹ papa olub K: cülus idüb T.

³⁷⁰ Bonifasyus T. Bonifasiyus K.

³⁷¹ papa olub K: cülus idüb T.

³⁷² Seletinus K: Selyus T. aslen Coelestinus

³⁷³ Sikstus Salis T: Sikestus Salis K.

³⁷⁴ Hilaryus T. Helaryos K.

³⁷⁵ Dört yüz yetmiş birde papa olub on beş sene bir ay yedi gün sürdü. K: Dört yüz yetmiş birde papa olub on beş yıl bir ay yedi gün T.

³⁷⁶ Simployos K: Şamliyos T.

- 51. Celariyos**³⁷⁸ Dört yüz doksan dörtde papa olub dört yıl sekiz ay on yedi gün sürdü.³⁷⁹
- 52. Anastazyus Sani**³⁸⁰ Dört yüz doksan sekizde bir yıl on ay yigirmi dört gün papa [oldu.]
- 53. Simakos** Dört yüz doksan dokuzda on beş yıl altı ay (K.N. 6 mah) yigirmi iki gün oldu.
- 54. Hormida** Beş yüz on dörtde dokuz yıl on sekiz gün papa oldu.
- 55. Covanas Sani** Beş yüz yigirmi üçde cülus idüb iki yıl sekiz ay papa oldu.
- 56. Feliks Rabi** Beş yüz yigirmi beşde papa olub dört yıl iki ay üç gün sürdü.
- 57. Bonifasyos Sani** Beş yüz yigirmi altıda cülus idüb iki yıl yigirmi altı gün.
- 58. Covanas Sani** Beş yüz otuz birde cülus idüb iki yıl dört ay papa oldu.
- 59. Apitus**³⁸¹ Beş yüz otuz üçde cülus idüb bir sene papalık sürdü³⁸²
- 60. Silveryus**³⁸³ Beş yüz otuz dörtde papa olub bir yıl beş ay on iki gün.
- 61. Vicbilyos**³⁸⁴ Beş yüz otuz beşde papa olub on yedi sene altı ay yigirmi altı gün sürdü³⁸⁵
- 62. Pelacyos** Beş yüz elli ikide cülus idüb on bir yıl on dokuz gün oldu.
- 63. Covanos Salis** Beş yüz altmış üçde papa olub on üç yıl sürdü.
- 64. Benediktus** Beş yüz yetmiş altıda cülus idüb dört yıl bir ay³⁸⁶ yigirmi sekiz gün.
- 65. Pelacyos** Beş yüz seksen dörtde cülus idüb on yıl iki ay on gün papa oldu.

³⁷⁷ papa olub K: cülus idüb T.

³⁷⁸ Celariyos K: Celaryos T. aslen Gelasius

³⁷⁹ Dört yüz doksan dörtde papa olub dört yıl sekiz ay on yedi gün sürdü. K: Dört yüz doksan dörtde cülus idüb sekiz yıl on yedi gün oldu T.

³⁸⁰ Anastazyus Sani K: Anastaryus Sani T.

³⁸¹ Apitus K: Abenos T. aslen Agapitus

³⁸² bir sene papalık sürdü K: bir tam papa oldu T.

³⁸³ Silveryus T: Siloryus K.

³⁸⁴ Vicbilyos K: Rimcislos T. bkz. P.G. Maxwell-Stuart a.g.e. s.43 Vigilius

³⁸⁵ on yedi sene altı ay yigirmi altı gün sürdü K: bir yıl beş ay on iki gün sürdü T.

³⁸⁶ bir ay T: bir mah T.

- 66. Gregoryos** Beş yüz doksanda papa olub on üç yıl altı ay on gün sürdü.
- 67. Sabiyanos** Altı yüz üçde cülus idüb bir yıl beş ay dokuz gün papa oldu. (11b)
- 68. Bonifasyos Salis** Altı yüz beşde papa olub sekiz ay³⁸⁷ yigirmi sekiz gün sürdü.
- 69. Bonifasyos Rabi** Altı yüz altıda cülus idüb altı yıl sekiz ay on iki gün oldu.
- 70. Deoz Dedit** Yani Ataullah³⁸⁸ altı yüz on üçde papa olub dört yıl sürdü.
- 71. Bonifasyos Hamis** Altı yüz on yedide cülus idüb beş yıl on gün papa oldu.
- 72. Honoryus** Altı yüz yigirmi ikide papa olub on iki yıl on bir ay on yedi gün.
- 73. Severinos** Altı yüz otuz dörtde cülus idüb kâmil bir sene papa oldu.
- 74. Covanos Rabi** Altı yüz otuz beşde cülus idüb bir yıl dokuz ay on sekiz gün papalık eyledi³⁸⁹
- 75. Teyodorus**³⁹⁰ Altı yüz otuz altıda papa olub altı sene beş ay sekiz gün sürdü.
- 76. Martinus**³⁹¹ Altı yüz kırk üçde papa olub altı yıl bir ay yigirmi altı gün sürdü.
- 77. Öcenus**³⁹² Altı yüz ellide cülus idüb tamam üç sene sürdü³⁹³.
- 78. Vitalyanos** Altı yüz elli üçde cülus idüb on dört yıl altı ay oldu.
- 79. Adeyovatos** Altı yüz altmış yedide cülus idüb dört yıl yedi ay beş gün.
- 80. Donos** Altı yüz yetmiş ikide papa olub bir yıl iki ay beş gün papa oldu.

³⁸⁷ sekiz ay T: sekiz şehr K.

³⁸⁸ P.G. Maxwell-Stuart **a.g.e.** s.55 Adeodatus I the name means “given by God”

³⁸⁹ papalık eyledi K: -T.

³⁹⁰ Teyodorus K: Teyodus T.

³⁹¹ Martinus K: Martiyus T.

³⁹² P.G. Maxwell-Stuart, **a.g.e.** s. 58 Eugene

³⁹³ üç sene sürdü K: üç yıl papa oldu T.

- 81. Agaton** Altı yüz yetmiş üçde papa olub iki sene altı ay on beş gün oldu.
- 82. Leyo Sani** Altı yüz yetmiş altıda cülus idüb on ay on yedi gün papa oldu.
- 83. Benediktos** Altı yüz yetmiş yedide cülus idüb on ay iki gün sürdü.³⁹⁴
- 84. Covanos Hamis** Altı yüz yetmiş dokuzda cülus idüb bir sene on gün sürdü.
- 85. Konora**³⁹⁵ Altı yüz seksende cülus idüb on bir ay üç gün papa oldu.
- 86. Serciyos** Altı yüz seksen birde cülus idüb on dört yıl sekiz ay³⁹⁶ on dört gün. **(12a)**
- 87. Covanos Sadis** Altı yüz doksan beşde cülus idüb üç yıl iki ay sürdü.
- 88. Covanos Sabi** Fransız altı yüz doksan sekizde cülus idüb iki yıl yedi ay on sekiz gün sürdü.
- 89. Sizimus**³⁹⁷ Yedi yüz birde papa olub yigirmi gün sürdü.
- 90. Kostantinos** Yedi yüz birde cülus idüb yedi yıl on beş gün sürdü.
- 91. Gregoryos Sani** Yedi yüz sekizde iki sene dokuz ay on beş gün sürdü³⁹⁸
- 92. Gregoryos Salis** Yedi yüz yigirmi dokuzda cülus idüb on sene sekiz ay yigirmi dört gün sürdü.³⁹⁹
- 93. Zakaryas** Yedi yüz kırkda papa olub on yıl iki ay on beş gün sürdü.
- 94. İstefanos Sani** Yedi yüz ellide cülus idüb beş sene bir ay bir gün papa oldu.
- 95. Pavlos** Yedi yüz altmışda cülus idüb on yıl on ay beş gün papa oldu.
- 96. Kostantinos Sani** Yedi yüz yetmişde cülus idüb bir sene ve bir ay papa oldu.

³⁹⁴ on ay iki gün sürdü K: on ay on yedi gün papa oldu T.

³⁹⁵ Konora K:Konon T.

³⁹⁶ sekiz ay T. sekiz mah K.

³⁹⁷ Sizimus K: Sizilimus T. aslen Sisinnius

³⁹⁸ Yedi yüz sekizde iki sene dokuz ay on beş gün sürdü K: Yedi yüz yigirmi dokuzda on yıl sekiz ay yigirmi dört gün T.

³⁹⁹ Yedi yüz yigirmi dokuzda cülus idüb on sene sekiz ay yigirmi dört gün sürdü. K: Yedi yüz sekizde iki yıl dokuz ay on beş gün sürdü T.

- 97. İstefanos Salis** Yedi yüz yetmişde⁴⁰⁰ cülus idüb üç yıl beş ay yigirmi sekiz gün.
- 98. Hadriyanos** Yedi yüz yetmiş dördte papa olub yigirmi üç yıl on ay on sekiz gün
- 99. Leyo Salis** Yedi yüz doksan sekizde yigirmi beş sene beş ay dokuz gün papa oldu.
- 100. İstefanos Rabi** Sekiz yüz on dokuzda cülus idüb üç yıl yedi ay sürdü.
- 101. Paskalyos** Sekiz yüz yigirmi ikide cülus idüb yedi sene üç ay on yedi gün sürdü⁴⁰¹
- 102. Öcinos Sani**⁴⁰² Sekiz yüz yigirmi dokuzda cülus idüb kâmil dört yıl papa oldu.
- 103. Valenitonus**⁴⁰³ Sekiz yüz otuz üçde cülus idüb kırk gün papa oldu.
- 104. Gregoryos Rabi** Sekiz yüz otuz üçde papa olub on altı yıl sürdü.
- 105. Serciyos Sani** Sekiz yüz kırk dokuzda cülus idüb iki yıl üç ay papa oldu.
- 106. Leyo Rabi** Sekiz yüz elli birde papa olub sekiz sene üç ay altı gün sürdü. (12b)
- 107. Benediktos Salis** Sekiz yüz altmışda iki yıl beş ay dokuz gün papa oldu.
- 108. Nikolaris** Sekiz yüz altmış ikide cülus idüb dokuz yıl iki ay yigirmi gün papa oldu.
- 109. Hadriyanos Sani** Sekiz yüz yetmiş birde cülus idüb beş yıl dokuz ay on iki gün.
- 110. Covanos Samin** Sekiz yüz yetmiş yedide cülus idüb on yıl iki gün papa oldu.
- 111. Martinus Sani** Sekiz yüz seksen yedide papa olub bir yıl beş ay sürdü.

⁴⁰⁰ Yedi yüz yetmişde K: Yedi yüz yetmiş birde T.

⁴⁰¹ Sekiz yüz yigirmi ikide cülus idüb yedi sene üç ay on yedi gün sürdü K: Sekiz yüz yigirmi dokuzda papa olub tamam dört sene sürdü T.

⁴⁰² Öcinos Sani K: Oceyos T.

⁴⁰³ Valenitonus K: Valenitos T.

112. Hadriyanus Salis Sekiz yüz seksen sekizde papa olub bir yıl üç ay oldu.

113. İstefanos Hamis Sekiz yüz doksanda cülus idüb altı yıl dokuz gün oldu.

114. Formozoz⁴⁰⁴ Sekiz yüz doksan altıda⁴⁰⁵ papa olub beş yıl altı ay sürdü.

115. Bonifasyos Sadis Dokuz yüz birde cülus idüb on beş gün papa oldu.

116. Stefanos Sadis⁴⁰⁶ Dokuz yüz birde cülus idüb bir yıl üç ay papa oldu.

117. Romanos Dokuz yüz ikide papa olub üç ay yigirmi gün sürdü.

118. Teyodoros Sani⁴⁰⁷ Dokuz yüz ikide cülus idüb yigirmi gün⁴⁰⁸ papa oldu.

119. Covanos Tasi Dokuz yüz ikide cülus idüb iki sene papa oldu.

120. Benediktos Rabi Dokuz yüz dörtde cülus idüb üç yıl dört ay oldu.

121. Leyo Hamis Dokuz yüz yedide cülus idüb tamam kırk gün papa oldu.

122. Kıristolarus⁴⁰⁹ Dokuz yüz yedide cülus idüb yedi ay papa oldu.

123. Serciyos Salis Dokuz yüz yedide cülus idüb yedi yıl üç ay on beş gün sürdü.⁴¹⁰

124. Anastaziyos Salis⁴¹¹ Dokuz yüz on dörtde cülus idüb iki yıl iki ay papa oldu.

125. Lando Dokuz yüz on altıda cülus idüb tamam altı ay papa oldu.

126. Covanos Aşir Dokuz yüz on yedide papa olub on üç sene iki ay üç gün. (13a)

127. Leyo Sadis Dokuz yüz otuzda papa olub altı ay on beş gün sürdü.

⁴⁰⁴ Formozoz K: Foryoroz T.

⁴⁰⁵ Sekiz yüz doksan altıda K: Sekiz yüz doksan ikide T.

⁴⁰⁶ Stefanos Sadis K: İstefanos T.

⁴⁰⁷ Teyodoros Sani K: Teyordos-ı Sani T.

⁴⁰⁸ yigirmi gün K: yigirmi dokuz gün T.

⁴⁰⁹ Kıristolarus K: Kırstofroz T.

⁴¹⁰ sürdü K: - T

⁴¹¹ Anastaziyos Salis K: Anastadiyos Salis T.

128. İstefanos Sabi Dokuz yüz otuzda cülus idüb iki yıl bir ay on gün sürdü.

129. Covanos Hadi Aşer Dokuz yüz otuz üçde papa olub dört yıl on ay on beş gün sürdü.

130. Leyo Sabi Dokuz yüz otuz yedide üç yıl altı ay on gün papa oldu.

131. İstefanos Samin Dokuz yüz kırk birde papa olub üç yıl dört ay on beş gün sürdü.

132. Martinos Salis Dokuz yüz kırk dörtde cülus idüb üç yıl altı ay on dört gün papa oldu.

133. Agapetyos Sani⁴¹² Dokuz yüz kırk sekizde dokuz yıl yedi ay on gün papa oldu.

134. Covanos Saniye Aşer⁴¹³ Dokuz yüz elli sekizde cülus idüb dört yıl on beş gün papa oldu

135. Benediktos Hamis Dokuz yüz altmış ikide papa olub iki ay beş gün sürdü.

136. Leyo Samin Dokuz yüz altmış ikide cülus idüb dört ay sürdü.

137. Covanos-ı Salis Aşer Dokuz yüz altmış üçde papa olub altı yıl on bir ay beş gün sürdü.

138. Benediktos Sadis Dokuz yüz altmış dokuzda cülus idüb bir yıl altı ay papa oldu.

139. Donos Sani Dokuz yüz yetmiş birde cülus idüb bir yıl altı ay papa oldu.

140. Bonifasyos Sabi Dokuz yüz yetmiş ikide papa olub altı ay yigirmi iki gün sürdü.

141. Benediktos Sabi Dokuz yüz yetmiş üçde cülus idüb sekiz yıl beş ay sürdü.

142. Covanos Rabia Aşer⁴¹⁴ Dokuz yüz seksen birde papa olub sekiz ay sürdü

---

⁴¹² Agapetyos Sani K: Apetyos-ı Sani T.

⁴¹³ + T: - K.

⁴¹⁴ Covanos Rabia Aşer K: Covanos Hamise Aşer T. Buradan sonra nüshalardaki sıralama birbirini bir basamak geriden takip etmekte; T 157. numarayı atlayarak 158 e geçerek K ile dengeyi sağlamıştır.

143. Covanos Hamise Aşer Dokuz yüz seksen ikide papa olub dört ay sürdü.

144. Covanos Sadise Aşer Dokuz yüz seksen ikide cülus 10 sene 6 ay 10 gün sürdü.

145. Giregoryos Hamis 992'de papa olub iki yıl beş ay sürdü. **(13b)**

146. Covanos Sabia Aşer Dokuz yüz doksan dörtde papa olub on ay sürdü.

147. Covanos Samine Aşer Dokuz yüz doksan altıda papa olub beş ay sürdü.

148. Covanos Tasia Aşer Binde cülus idüb dört yıl dört ay papa oldu.

149. Serciyos Salis Bin dörtde papa olub iki yıl dört ay papalık sürdü.

150. Benediktos Samin Bin altıda papa olub on bir yıl on bir ay papa oldu.

151. Covanos İşrun Bin on sekizde papa olub dokuz yıl dokuz gün papa oldu.

152. Benediktos Tasi Bin yigirmi yedide papa olub on yıl on dört ay⁴¹⁵ dokuz gün.

153. Silvester Salis⁴¹⁶ Bin otuz sekizde cülus idüb on altı gün papa oldu.

154. Giregoryos Sadis Bin otuz sekizde papa olub iki yıl üç ay sürdü.

155. Kilemens Sani Bin kırkda cülus idüb kâmil dokuz ay papa oldu.

156. Damazuz Sani Bin kırkda papa olub yigirmi üç gün sürdü.

157. Leyo Tasi Bin kırkda cülus idüb on üç yıl iki ay altı gün sürdü.

158. Viktor Sani⁴¹⁷ 1053'de papa olub 2 yıl 3 ay 14 gün sürdü.

159. İstefanos Tasi Bin elli beşde cülus idüb dört ay papa oldu.

160. Benediktos Aşir Bin elli beşde cülus idüb sekiz ay on gün oldu.

161. Nikolaos Sani⁴¹⁸ Bin elli yedide cülus idüb üç yıl altı ay yigirmi altı gün.

162. Aleksadır Sani Bin altmış birde cülus idüb on bir yıl altı ay papa oldu.

⁴¹⁵ on dört ay K: dört ay T.

⁴¹⁶ Silvester Salis K: İsilvester Salis T.

⁴¹⁷ Viktor Sani K: Viktor Salis T.

⁴¹⁸ Nilolaoş Sani K: Nikolorus Sani T.

163. Gıregoryus Sabi Bin yetmiş üçde cülus idüb on iki yıl bir ay dört gün. (14a)

164. Viktor Salis Bin seksen beşde cülus idüb bir yıl dört ay papa oldu.

165. Urbanos Sani⁴¹⁹ Bin seksen altıda papa olub on üç yıl dört ay sürdü.

166. Paskalis Sani Bin yüzde cülus idüb on sekiz yıl beş ay yedi gün.

167. Calazyos Sani⁴²⁰ Bin yüz on sekizde papa olub bir yıl beş ay altı gün sürdü.

168. Kalistos Sani Bin yüz yigirmide cülus idüb beş yıl on papa oldu.

169. Honoryos Sani Bin yüz yigirmi altıda papa olub beş yıl beş ay üç gün.

170. İnossiyos Sani Bin yüz otuz birde on dört yıl sekiz ay sekiz gün oldu.

171. Selestinos Sani⁴²¹ Bin yüz kırk beşde papa olub kâmil beş sene sürdü.

172. Lusyus Sani Bin yüz kırk altıda cülus idüb on bir ay dört gün sürdü.

173. Öcinos Salis⁴²² Bin yüz kırk yedide papa olub sekiz yıl yedi ay yigirmi gün sürdü.

174. Anastaryos Rabi Bin yüz elli beşde iki yıl dört ay yigirmi dört gün sürdü.

175. Hadriyanos Rabi Bin yüz eli sekizde cülus idüb dört yıl on ay sürdü.

176. Aleksandır Salis Bin yüz altmış birde papa olub yigirmi bir yıl on dokuz gün oldu.

177. Lusyus Salis⁴²³ Bin yüz seksen ikide⁴²⁴ papa olub dört yıl iki ay sürdü.

178. Urpanus Salis Bin yüz seksen beşde papa olub bir yıl on bir ay sürdü.

⁴¹⁹ Urbanos Sani K: Deryanoş Sani T.

⁴²⁰ Calazyos Sani K: Calaryos Sani T.

⁴²¹ Selestinos Sani T: Seletinos K.

⁴²² Öcinos Salis K: Öcinos T.

⁴²³ Lusyus Salis K: Busyus Salis T.

⁴²⁴ bin yüz seksen ikide K: bin yüz seksen beşde T.

179. Gregoryos Samin Bin yüz seksen altıda papa olub yigirmi beş gün sürdü.

180. Kilemens Salis Bin yüz seksen altıda cülus idüb iki yıl on altı gün sürdü.

181. Selestinos Salis Bin yüz seksen sekizde papa olub altı yıl yedi ay on bir gün.

182. İnosinyos Salis Bin yüz doksan beşde on sekiz yıl dört ay yigirmi dört gün (14b)

183. Honorsiyos Salis Bin iki yüz on dörtde on yıl yedi ay on üç gün.

184. Gıregoryos Tasi Bin iki yüz yigirmi beşde papa olub on dört yıl üç ay.

185. Selestinos Rabi⁴²⁵ Bin iki yüz kırkda cülus idüb iki yıl on sekiz gün papa oldu.

186. İnyosyus Rabi⁴²⁶ Bin iki yüz kırk ikide papa olub on bir yıl altı ay altı gün.

187. Aleksandır Rabi Bin iki yüz elli dörtde cülus idüb altı yıl altı ay sürdü.

188. Urbanus Rabi⁴²⁷ Bin iki yüz altmış ikide papa olub üç yıl bir ay dört gün.

189. Kilemens Rabi Bin iki yüz altmış beşde cülus idüb üç yıl dokuz ay yigirmi bir gün.

190. Gıregoryos Aşir Bin iki yüz yetmiş birde cülus idüb bir yıl iki ay on gün papa oldu.

191. İnosyos Hamis Bin iki yüz yetmiş üçde papa olub beş ay iki gün oldu.

192. Urbanus Hamis Bin iki yüz yetmiş üçde papa olub kırk gün sürdü.

193. Covanas Hadi İşrun Bin iki yüz yetmiş üçde cülus idüb sekiz ay papa oldu.

194. Nikolaus Salis⁴²⁸ Bin iki yüz yetmiş altıda papa olub üç yıl sekiz ay sürdü.

⁴²⁵ Selestinos Rabi K: Seletinos Rabi T.

⁴²⁶ İnosyus Rabi K: İtostus Rabi T.

⁴²⁷ Urbanus Rabi K: Uryanus Rabi T.

195. Martinos Rabi Bin iki yüz seksende cülus idüb dört yıl bir ay sürdü.

196. Honoryos Rabi Bin iki yüz seksen dörtde cülus idüb iki yıl bir ay oldu.

197. Nikolaus Rabi⁴²⁹ Bin iki yüz seksen altıda papa olub dört yıl bir ay papa oldu.

198. Selestinos Hamis Bin iki yüz doksanda papa olub beş ay bir gün sürdü.

199. Bonifasyos Samin Bin iki yüz doksana birde papa olub sekiz yıl dokuz ay on yedi gün sürdü.

200. Benediktus Hadi Aşer Bin üç yüzde cülus idüb dokuz ay papa oldu.

201. Selestinos Hamis⁴³⁰ Bin üç yüz ikide cülus idüb sekiz yıl on ay beş gün sürdü. (15a)

202. Covanos Saniye İşrun Bin üç yüz on yedide cülus idüb on dokuz yıl üç ay yigirmi yedi gün sürdü.⁴³¹

203. Benediktus Saniye Aşer Bin üç yüz otuz altıda yedi yıl üç ay on yedi gün.

204. Kilemens Sadis Bin üç yüz kırk üçde on yıl altı ay sekiz gün papa oldu.

205. İnosenyos Sadis Bin üç yüz elli üçde papa olub kâmil on yıl sürdü.

206. Urbanos Hamis⁴³² Bin üç yüz altmış ikide sekiz yıl beş ay papa oldu.

207. Gregoryos Sadis Bin üç yüz yetmiş birde kâmil sekiz sene papa oldu.

208. Uryanos Sadis⁴³³ Bin üç yüz yetmiş dokuzda papa olub on bir yıl sekiz ay.

209. Bonifasyos Tasi Bin üç yüz doksanda on dört yıl dokuz ay papa oldu

---

⁴²⁸ Nikolaus Salis K: Nikolaris Salis T.

⁴²⁹ Nikolaus Rabi K: Nikolaris Rabi T.

⁴³⁰ Selestinos Hamis K: Selitos Hamis T.

⁴³¹ yigirmi yedi gün sürdü K: -T

⁴³² Urbanus Hamis K: Uryanus Hamis T.

⁴³³ Uryanus Sadis T: Urbanus K.

210. Selestinos Sadis Bin dört yüz beşde papa olub on beş yıl sürdü.

211. Benediktus Salis Aşer Bin dört yüz yigirmide papa olub yigirmi bir yıl sürdü.

212. İnosinyos Sabi⁴³⁴ Bin dört yüz kırkda cülus idüb iki yıl papa oldu.

213. Giregoryas Salis Aşer Bin dört yüz kırk yedide iki yıl yedi ay papa oldu.

214. Aleksandır Hamis Bin dört yüz kırk dokuzda cülus idüb sekiz gün papa oldu.

215. Covanas Salisü İşrun Bin dört yüz onda papa olub dört yıl on ay sürdü.

216. Martiyos Hamis Bin dört yüz on beşde cülus idüb on dört yıl üç ay sürdü.

217. Ocinos Rabi Bin dört yüzde papa olub kâmil on beş sene sürdü.

218. Felkis Hamis Bin dört yüz otuz sekizde cülus idüb dokuz yıl papa oldu.

219. Nikolaus Hamis⁴³⁵ Bin dört yüz kırk yedide cülus idüb sekiz yıl oldu.

220. Kaliskos Salis Bin dört yüz elli beşde cülus idüb üç yıl üç ay oldu.
(15b)

221. Piyus Sani Bin dört yüz elli sekizde cülus idüb beş yıl on bir ay yigirmi gün

222. Pavlus Sani Bin dört yüz altmış dörtde papa olub altı yıl on ay sürdü.

223. Sektus Rabi Bin dört yüz yetmiş birde⁴³⁶ cülus idüb on üç yıl papa oldu.

224. İnosyos Samin Bin dört yüz seksen dörtde papa olub beş yıl on bir ay.

225. Aleksandır Sadis Bin dört yüz doksan iki de cülus idüb on bir yıl sekiz gün.

226. Piyus Salis Bin beş yüz üçde papa olub yigirmi yedi gün sürdü.

⁴³⁴ İnosinyos Sabi K: İnositos Sabi T.

⁴³⁵ Nikolaus Hamis K: Nikolaris Hamis T.

⁴³⁶ yetmiş birde K: altmış birde T.

227. Culyos Sani Bin beş yüz üçde papa olub dokuz yıl dört ay sürdü.

228. Leyo Aşir Bin beş yüz üçde papa olub dokuz yıl üç ay sürdü.

229. Uryanus Sadis Bin beş yüz yigirmi ikide cülus idüb bir yıl yedi ay⁴³⁷ sürdü.

230. Klemens Sabi Bin beş yüz yigirmi üçde cülus idüb on bir yıl papa oldu.

231. Pavlos Salis Bin beş yüz otuz beşde papa oldu.

---

⁴³⁷ yedi ay K: bir ay T.

Fasl-ı Der Ahval-i Kayasire-i Rum Yani İmparatoran

1. **Romulus**⁴³⁸ Beş yüz yetmiş bir mukaddem-i miladda cülus idüb otuz yedi yıl sürdü.
2. **Numa Pompilyos**⁴³⁹ Yedi yüz on dörtde cülus idüb kırk bir yıl sürdü.
3. **Tullo Hostilyos**⁴⁴⁰ Altı yüz yetmiş üçde cülus idüb otuz üç yıl sürdü.
4. **Ankus Maryos**⁴⁴¹ Altı yüz kırk birde cülus idüb yigirmi üç sene sürdü.
5. **Tarkotinos Priskos**⁴⁴² Yani Atik, altı yüz on sekizde cülus idüb otuz beş yıl.
6. **Servyos Tulyos**⁴⁴³ Beş yüz seksen üçde cülus idüb otuz dört yıl sürdü.
7. **Tarkotinos Süperyos**⁴⁴⁴ Beş yüz kırk dokuzda cülus idüb otuz beş yıl sürdü. (16a)
1. **Karyus Culyos Sezar** Kırk altı yıl-ı mukaddemde cülus idüb dört yıl yedi ay.
2. **Oktavyanos Ogüstos** Kırk bir yıl-ı mukaddemde cülus idüb elli altı ay sürdü⁴⁴⁵
3. **Tiberyos Sezar** On beş tarih-i miladda cülus idüb yigirmi üç yıl sürdü.
4. **Kayos Kaligula** Otuz sekizde cülus idüb üç yıl on ay sekiz gün.
5. **Kılavdiyos** Kırk ikide cülus idüb on üç yıl sekiz ay yigirmi gün sürdü.
6. **Sektos Nero**⁴⁴⁶ Elli altıda cülus idüb on dört yıl yedi ay sekiz gün sürdü.
7. **Galba**⁴⁴⁷ Yetmiş bir senesinde cülus idüb kâmil yedi ay sürdü.
8. **Otto** Yetmiş bir tarihinde cülus idüb tamam üç ay sürdü.
9. **Vetillyos**⁴⁴⁸ Yetmiş birde cülus idüb kâmil yedi ay sürdü.

⁴³⁸ Romulus K: Rotulus T.

⁴³⁹ Numa Pompilyos K: Luka Bosilyos T. ayrıca bkz. Johannes Carion, **Chronicon Carionis....**, Sumptibus S. Crispini, 1617 s. 66 *Numa Annos*

⁴⁴⁰ Tullo Hostilyos K: Tullo Hostiyos T. Johannes Carion **a.g.e.** s. 66 *Tullus Hostilius*

⁴⁴¹ Ancus Martius ,Johannes Carion **a.g.e.** s. 66

⁴⁴² Tarquinius Priscus Johannes Carion **a.g.e.** s. 66

⁴⁴³ Seruius Tullius Johannes Carion **a.g.e.** s. 66

⁴⁴⁴ Tarkotinos Süperyos K: Tarkatinos Süperlos T. Tarquinius Priscus Johannes Carion **a.g.e.** s. 66

⁴⁴⁵ elli altı ay sürdü K: elli altı yıl altı ay sürdü T

⁴⁴⁶ Sektos Nero K: Sektoszez T.

⁴⁴⁷ Galba K: Alya T.

10. **Vespazyanos**⁴⁴⁹ Yetmiş ikide cülus idüb on sene sürdü.
11. **Titos** Seksen birde cülus idüb iki yıl iki ay yigirmi gün sürdü.
12. **Domisyanos**⁴⁵⁰ Seksen ikide cülus idüb on beş sene beş ay sürdü.
13. **Nerva**⁴⁵¹ Doksan dokuzda cülus idüb bir sene dört ay sürdü.
14. **Trayanos** Yüz'de cülus idüb ve on dokuz yıl ve altı ay sürdü.
15. **Hadriyanos** Yüz on dokuzda cülus idüb yigirmi bir yıl sürdü.
16. **Antonyos Piyus**⁴⁵² Yüz kırkda cülus idüb yigirmi üç yıl üç ay sürdü.
17. **Markos Antonyos** Yüz altmış üçde cülus idüb on dokuz yıl bir ay sürdü.
18. **Komodos**⁴⁵³ Yüz seksen ikide cülus idüb on üç sene sürdü.
19. **Helyos Birtinakes**⁴⁵⁴ Yüz doksan beşde cülus idüb tamam altı ay kayser oldu. (16b)
20. **Severus**⁴⁵⁵ Yüz doksan beşde kayser olub on sekiz yıl sürdü.
21. **Basyanus** İki yüz on ikide kayser olub altı sene sürdü.
22. **Makrinos**⁴⁵⁶ İki yüz on dokuzda kayser olub dört sene sürdü⁴⁵⁷
23. **Markos Orilyos Antonyos** İki yüz yigirmide cülus idüb dört yıl.
24. **Aleksandır** İki yüz yigirmi dörtde kayser olub on üç yıl sürdü.
25. **Maksiminos**⁴⁵⁸ İki yüz otuz yedide cülus idüb üç yıl kayser oldu.
26. **Gordiyanos** İki yüz kırkda cülus idüb altı sene kayser oldu.
27. **Felbos** İki yüz kırk altıda cülus idüb yedi yıl kayser oldu. Mezbur Arab aslı idi, evvel tanassur itdi sonra katl itdiler.
28. **Despos** İki yüz elli üçde cülus idüb bir yıl üç ay kayser oldu.
29. **Galos Hristelyos** İki yüz elli dörtde cülus idüb bir yıl üç ay.
30. **Valeryanos** İki yüz eli altıda cülus idüb on beş sene sürdü.

---

⁴⁴⁸ Vetillyos K: Vetilltos T.

⁴⁴⁹ Vespazyanos K: Vesbazyanos T.

⁴⁵⁰ Domisyanos T: Dormisyanos K. *Domitiani* Johannes Carion **a.g.e.** s. 213

⁴⁵¹ Nerva K: Terva T.

⁴⁵² Antonyos Piyus K: Antonyos Binus T.

⁴⁵³ Komodos K: Kotodos T.

⁴⁵⁴ Helyos Birtinakes K: Helyos Birtinaş T.

⁴⁵⁵ Severus K: Mavrus T.

⁴⁵⁶ Makrinos T: Makrinyos K.

⁴⁵⁷ dört sene sürdü K: bir sene sürdü T.

⁴⁵⁸ Maksiminos K: Maksitimyos T.

- 31. Kılavdiyos** İki yüz yetmişde cülus idüb bir yıl dokuz ay sürdü.
- 32. Orilyanos**⁴⁵⁹ İki yüz yetmiş üçde cülus idüb beş yıl altı ay sürdü.
- 33. Puropos** İki yüz yetmiş sekizde otuz yedinci kayser, cülus idüb altı yıl dört ay sürdü⁴⁶⁰
- 34. Karus** İki yüz seksen dörtde cülus idüb iki sene kayser oldu.
- 35. Diyokaliyanos**⁴⁶¹ İki yüz seksen altıda cülus idüb yigirmi yıl kayser oldu.
- 36. Galeryos**⁴⁶² Üç yüz yedide cülus idüb kâmil iki sene kayser oldu. (17a)
- 37. Kostantinyos**⁴⁶³ Üç yüz dokuzda cülus idüb otuz yıl oldu.
- 38. Kostantinyos Sani** Üç yüz otuz dokuzda yigirmi dört yıl beş ay⁴⁶⁴ on iki gün.
- 39. Culyanos Mürted**⁴⁶⁵ Üç yüz altmış üçde cülus idüb iki yıl kayser oldu.
- 40. Covinyanos**⁴⁶⁶ Üç yüz altmış beşde kayser olub sekiz ay kadar sürdü.
- 41. Valentinyanos**⁴⁶⁷ Üç yüz altmış yedide cülus idüb on iki yıl beş ay oldu.
- 42. Valens** Üç yüz yetmiş sekizde cülus idüb dört yıl kayser oldu.
- 43. Grasyanos** Üç yüz seksen ikide⁴⁶⁸ cülus idüb altı sene kayser oldu.
- 44. Teyodosyos**⁴⁶⁹ Üç yüz seksen sekizde kayser olub on bir sene sürdü.
- 45. Arkadyos** Dört yüz yedide cülus idüb üç sene kayser oldu.
- 46. Honoryos** Dört yüz on birde cülus idüb beş sene kayser oldu.

---

⁴⁵⁹ Orilyanos K: Olyanos T.

⁴⁶⁰ dört ay sürdü K:altı ay T.

⁴⁶¹ Diyokaliyanos K: Diyomalistanos T.

⁴⁶² Galeryos K:Galezys T.

⁴⁶³ Kostantinyos K: Kostantinyos Sani T.

⁴⁶⁴ beş ay T: 5 mah K.

⁴⁶⁵ Julianus Apostata Johannes Carion **a.g.e.** s. 277

⁴⁶⁶ Covinyanos K: Codinyanos T.

⁴⁶⁷ Valentinyanos K: Valentireyanos T.

⁴⁶⁸ Üç yüz seksen ikide K: üç yüz yetmiş sekizde T.

⁴⁶⁹ Teyodosyos K: Petrodysyos T.

- 47. Teyodosyos Sani**⁴⁷⁰ Dört yüz yigirmi yedide kayser olub yigirmi altı yıl sürdü.
- 48. Marsiyanos** Dört yüz elli üçde kayser olub yedi yıl sürdü.
- 49. Zeno**⁴⁷¹ Dört yüz yetmiş dörtde cülus idüb on yedi yıl kayser oldu.
- 50. Anastasyos**⁴⁷² Dört yüz doksanda kayser olub otuz altı yıl sürdü.
- 51. Custinos**⁴⁷³ Beş yüz on dokuzda cülus idüb sekiz sene kayser oldu.
- 52. Custinyanos** Beş yüz yigirmi beşde kayser olub otuz sekiz sene.
- 53. Custinos Sani**⁴⁷⁴ Beş yüz altmış dörtde cülus idüb on bir yıl kayser oldu.
- 54. Tiberyos Sani** Beş yüz yetmiş yedide cülus idüb yedi sene kayser oldu.
- 55. Marsiyos** Beş yüz seksen üçde kayser olub yigirmi yıl sürdü. **(17b)**
- 56. Foka**⁴⁷⁵ Altı yüz üçde cülus idüb sekiz yıl kayser oldu.
- 57. Herakliyos** Altı yüz on birde cülus idüb yigirmi yedi yıl oldu
- 58. Herakleyon**⁴⁷⁶ Altı yüz otuz sekizde kayser olub iki sene sürdü.
- 59. Kostantinyos Salis** Altı yüz kırkda cülus idüb yigirmi yedi yıl sürdü.
- 60. Martisyos**⁴⁷⁷ Altı yüz altmış dokuzda cülus idüb altı sene kayser oldu.
- 61. Konstanyos**⁴⁷⁸ Altı yüz yetmişde kayser olub on yedi sene sürdü.
- 62. Custinyanos Sani** Altı yüz seksen altıda kayser olub on yıl sürdü.
- 63. Leyonsiyos** Altı yüz doksan altıda cülus idüb üç yıl kayser oldu.
- 64. Tiberyos Salis**⁴⁷⁹ Altı yüz doksan dokuzda kayser olub yedi ay sürdü.
- 65. Felbos**⁴⁸⁰ Yedi yüz on ikide cülus idüb üç ay kayser oldu.
- 66. Anastazyos**⁴⁸¹ Yedi yüz on üçde kayser olub bir yıl altı ay kayser oldu.

⁴⁷⁰ Teyodosyos Sani K: Petrodisyos Sani T.

⁴⁷¹ Zeno K: زونو T.

⁴⁷² Anastasyos K: Anarsitazyos T.

⁴⁷³ Custinos K: Custinyos T.

⁴⁷⁴ Custinos Sani K: Custinyanos Sani T.

⁴⁷⁵ Foka K: Kofa T

⁴⁷⁶ Herakleyon K: Herakliyos T.

⁴⁷⁷ aslen Martinam Heraclionas'ın annesidir imparator değildir Johannes Carion **a.g.e.** s. 366

⁴⁷⁸ Konstanyos K: Konstatinos T.

⁴⁷⁹ Tiberyos Salis K: Betroyos Salis T.

⁴⁸⁰ Felbos K: Felyos T.

⁴⁸¹ Anastazyos K: Anastaryos T.

- 67. Teyodozyos⁴⁸²** Yedi yüz on yedide cülus idüb bir sene kayser oldu.
- 68. Leyo Salis** yedi yüz on sekizde cülus idüb yigirmi dört sene
- 69. Kostantinyos Rabi⁴⁸³** Yedi yüz kırk ikide kayser olub otuz beş sene sürdü ve sadretleri kırdı⁴⁸⁴
- 70. Leyo Rabi** Yedi yüz yetmiş altıda cülus idüb tamam beş sene kayser oldu.
- 71. Kostantinyos Hamis** Yedi yüz seksen birde kayser olub on sene sürdü⁴⁸⁵
- 72. Niseforos⁴⁸⁶** Yedi yüz doksan ikide cülus idüb dokuz yıl kayser oldu.
- 73. Karolos Magnos⁴⁸⁷** Fransa padişahı idi Roma ve Nemçe'yi feth idüb imparator oldu sekiz yüz birde on dört yıl kayser oldu.(18a)
- 74. Lordovikos⁴⁸⁸** Sekiz yüz on beşde kayser olub yigirmi beş yıl sürdü.
- 75. Lotaryos** Sekiz kır birde cülus idüb on beş yıl kayser oldu.
- 76. Lordovikos Sani** Sekiz yüz elli beşde cülus idüb on bir yıl oldu.
- 77. Karolos Sani** Sekiz yüz yetmiş altıda cülus idüb altı yıl kayser oldu.
- 78. Karolos Salis** Sekiz yüz seksen ikide kayser olub on iki yıl sürdü.
- 79. Arnolfos⁴⁸⁹** Sekiz yüz doksan dörtde kayser olub on iki yıl sürdü.
- 80. Lordovikos Salis** Dokuz yüz altıda cülus idüb altı yıl kayser oldu.
- 81. Bernifaryos⁴⁹⁰** Dokuz yüz on üçde kayser olub dört yıl sürdü.
- 82. Bernifaryos Sani** Dokuz yüz on yedide cülus idüb dört sene
- 83. Ogo⁴⁹¹** Dokuz yüz yigirmi birde cülus idüb on yıl kayser oldu.
- 84. Lotaryos⁴⁹²** Dokuz yüz otuz üçde kayser olub iki yıl oldu.
- 85. Bernifaryos Salis** Dokuz yüz otuz beşde kayser olub on bir yıl
- 86. Otto Sani⁴⁹³** Dokuz yüz altmış ikide⁴⁹⁴ kayser olub on iki sene.

⁴⁸² Teyodozyos K: Betrozyos Salis T.

⁴⁸³ Kostantinyos Rabi K: Kostantinyos Sadis T.

⁴⁸⁴ sürdü ve sadretleri kırdı : K –T.

⁴⁸⁵ on sene sürdü K: on bir yıl oldu T.

⁴⁸⁶ Niseforos K: Nisefordos T.

⁴⁸⁷ Charles ya da Karl

⁴⁸⁸ Aslen Louis ya da Ludovicus şeklindedir

⁴⁸⁹ Arnolfos K: Onolfos T.

⁴⁹⁰ Berengar

⁴⁹¹ Otto

⁴⁹² Lotaryos Sani K: Lornayos T.

⁴⁹³ Otto Sani K: Otto Salis T.

- 87. Otto Salis**⁴⁹⁵ Dokuz yüz yetmiş beşde on yedi yıl kayser oldu.
- 88. Otto Rabi** Dokuz yüz seksen yedide kayser olub on sekiz sene.
- 89. Harikos**⁴⁹⁶ Bin dördte cülus idüb on dokuz yıl kayser oldu.
- 90. Konkrados**⁴⁹⁷ Bin yigirmi dördte kayser olub on beş yıl sürdü.
- 91. Harikos Sani** Bin otuz dokuzda cülus idüb on yedi yıl sürdü.
- 92. Harikos Salis** Bin elli yedide kayser olub kırk sekiz yıl sürdü. **(18b)**
- 93. Harikos Rabi** Bin yüzde cülus idüb yigirmi yıl kayser oldu.
- 94. Lotaryos Salis** Bin yüz yigirmi sekizde kayser olub on bir yıl
- 95. Konkrados Sani**⁴⁹⁸ Bin yüz otuz dokuzda cülus idüb on beş yıl oldu.
- 96. Feriderikos Evvel** Bin yüz elli üçde kayser olub otuz yedi yıl sürdü.
- 97. Harikos Hamis** Bin yüz doksanda cülus idüb on sene oldu.
- 98. Otto Hamis** Bin iki yüz dokuzda kayser olub üç yıl sürdü.
- 99. Feriderikos Sani** Bin iki yüz on ikide otuz üç yıl kayser oldu.
- 100. Rodolfos Evvel**⁴⁹⁹ 1278'de⁵⁰⁰ on dokuz yıl kayser olub Osturya ocağında olan imparatorların evvelidir, bir sakallı koca idi dirler⁵⁰¹
- 101. Rodolfos Sani**⁵⁰² Bin iki yüz doksan ikide kayser olub altı sene sürdü.
- 102. Albertos** Bin iki yüz doksan sekizde cülus idüb on yıl kayser oldu. Rodolfos oğludur, bir dogan burunlu sakalsız yiğit idi.
- 103. Harikos Sadis** Bin üç yüz dokuzda kayser olub beş yıl sekiz ay.
- 104. Lorodikos Rabi**⁵⁰³ Bin üç yüz on beşde cülus idüb otuz iki yıl.
- 105. Karolos Rabi** Bin üç yüz kırk yedide kayser olub otuz iki yıl.
- 106. Anselaves**⁵⁰⁴ Bin üç yüz yetmiş dokuzda cülus idüb on dokuz yıl.
- 107. Robertos** Bin dört yüz birde cülus idüb on dokuz yıl kayser oldu.

⁴⁹⁴ Dokuz yüz altmış ikide K: Dokuz yüz seksen ikide T.

⁴⁹⁵ Otto Salis K: Otto Sani T.

⁴⁹⁶ Harikos K: Marikos T. aslen Henry

⁴⁹⁷ Konkrados K: Kongrados T. aslen Conrad

⁴⁹⁸ Konkrados Sani K: Kongrados Sani T.

⁴⁹⁹ Rodolfos Evvel K: Dodolfos Evvel T.

⁵⁰⁰ 1278'de K: Bin iki yüz yetmiş ikide T.

⁵⁰¹ dirler K: -T.

⁵⁰² Rodolfos Sani K: Dordolfos T.

⁵⁰³ Lorodikos Rabi K: Kordoyikos Rabi T.

⁵⁰⁴ Aslen Wenceslaus

108. Simsimondos⁵⁰⁵ Bin dört yüz on birde cülus idüb yigirmi yedi yıl oldu.

109. Albertos Sani Bin dört yüz otuz sekizde cülus idüb iki sene sürdü. Bir bıyıklı sakalı tıraş idi, Cermanya tarikinde bunun alameti altun kelbdır, boynunda götürür idi. **(19a)**

110. Feridorikos Salis Bin dört yüz kırkda otuz üç yıl kayser oldu.

111. Maksimilyanos Bin dört yüz yetmiş üçde otuz üç yıl. Bir burnaz şahs idi.

112. Korolos Hamis Bin beş yüz on dokuz tarihinde cülus idüb yüzü arık, çekme burunlu, kaşı açık, kısa sakallı bir şahs idi. Cermanya tarikinde altun kuzu alametini boynunda götürür idi.

113. Ferdonyaros Evvel Karolos'un karındaşıdır bir doğan burunlu taze yigittir⁵⁰⁶

114. Maksimilyanos Sani ibn Ferniyandos Evvel Gözleri küçük, kaba bıyıklı, çatuk kaşlı ve sakalı az şahs idi, boynunda altun kuzu götürürdü.

115. Rodolfos Sani ibn Maksimilyanos Sani bu Alın yumru kıvrak sakallı bir şahsdı altun kuzu bu dahi götürürdü.

116. Matiyas bin Rodolfos Sani kaşları dik, sakalı az, vecih yiğit idi. Bu dahi altun kuzu götürürdü.

117. Ferdinyandos Sani Matyas Uzun burunlu, sakalı bıyığı kırkık, hilal kaşlı, vecih kimse idi. Boynunda altun kuzu götürürdü.

118. Ferdinyandos Salis ibn Ferdinyandos Sani Hala imparatordur, çekme burunlu, açık kaşlı sakalı kırkık çenesinde beni var saçlı şahs. Mezbur Ferdinyandos nam oğlunu veliahdı idüb tac giydirmişdi, 1655'de mezbur oğlu mürd oldu güzel dilber idi, bu dahi altun kuzu götürür idi.

⁵⁰⁵ Aslen Sigismund

⁵⁰⁶ Buradan itibaren T nüshası listenin sonuna kadar K nüshasını bir sıra geriden takip etmektedir.

Fasl-ı Der Ahval-i Kralan-ı Fransa Fırka-yı Kudema ve Tabaka Evveli İm-mülük-i Fransa (19b)

1. **Ocicyos Gallos** ki Canos Vanoh demek ile maruf ve malumdur, şehir-i Roma bina olunduğu yerde oturub dünyaya hükm iderdi.
2. **Analos** yahud **Attalos Gallos** ki Pabatos yani Yafes demek ile⁵⁰⁷ marufdur⁵⁰⁸ sair-i Avrupa'ya ve Afrika-yı garbiye hükm iderdi.
3. **Gomerdos Gallos**⁵⁰⁹ Pabatos'un büyük oğludur, İtalya ile Galya'ya hükm iderdi.
4. **Samotasdeyus**⁵¹⁰ Culyos Sezar⁵¹¹ Galya Tarihi'nde evvelki kitabda bunu yazar.⁵¹²
5. **Magos Gallos** ki kesret hükümetinden Magos demekle maruf oldu. Bunlar cümle Kaldeyi neslinden idiler ve ol taife-i mevsul etrafından olurdu.
6. **Saron** ki Saronide taifesi bunundur. Hazreti Süleyman peygamber aleyhisselam kasaidinin⁵¹³ ikinci babında bunları zikr ider Yunanilerden bin üç yüz yıl mukaddem idi. Yunani hurufu bu vaz itdi ve ibtida-yı medrese bina eyledi.
7. **Hames Sani** Ademormis⁵¹⁴ nam taife bundan peyda oldu, bunun ismi ile name sani tesmiye olundu.
8. **Daryus** Darus demekle maruf olan şehir ve hükema ve Dorondar nam buna mensubdur.
9. **Bardos** hükema ve şuaradan barvi nam bir kafil taife buna mensubdur.

---

⁵⁰⁷ Yafeth ya da Lapetus

⁵⁰⁸ marufdur K: meşhurdur T.

⁵⁰⁹ Gomerdos Gallos K: Gokros Gallos T.

⁵¹⁰ Samotasdeyus K: Mamatsiviyos T.

⁵¹¹ Culyos Sezar T: Culyon Sezar K.

⁵¹² Kâtip Çelebi'nin bahsettiği kişi Ariovistus olabilir bkz. ... *Ariovistus rex Germanorum*... ifadesi yer almakta **Commentarii De Bello Gallico**, by Friedrich Kraner, Berlin: Weidmann, 1898 s. 95 ayrıca bkz. *Ariovistus... barbar, kızgın, kurdeşen döken bir adam...Sezar... tüm Gallia'yı onun fenalıklarından koruyabilirsın Gallia Savaşı*, çev. Hamit Dereli, Maarif Matbaası, Ankara, 1942 s. 29-30

⁵¹³ kasaidinin K: tasavirinin T.

⁵¹⁴ Ademormis K: Armorisi T.

- 10. Longo Longonas** yahud Lenbogonas ve avam lisanında Langos demekle maruf taife buna nisbet olunur ve Langor şehri anın ismiyle tesmiye olundu Fransa'dadır.
- 11. Mardus Cünyur (20a)**
- 12. Largos** ki Larkontom yahud avam dilince Loson şehir ahalisi buna mensubdur.
- 13. Seltes** ki Galyalıların bir taifesi bundan Selte demekle maruf olunur.
- 14. Galtes** Galatya demekle meşhur bir muteber cariyeden doğmuş amma dirler ki bu cariyeye Herküles nam sanem heykelinde hizmetinde iken mezbur vücuda gelmiş ve Galata ismi bundan oldu.
- 15. Narbon** ki Narbonis Galya bundan tesmiye olundu.
- 16. Lukdos** ki Lukdonnis Galya ve Lukdo nam şehri buna mensubdur.
- 17. Belicyos** ki Belcika Galya ve gayet şeci olan Belcekomi bundan zuhur itdi.
- 18. Cazyos** Caniciname'nin babası olan Canos'un ilmini İtalya'da tecdid itdi.
- 19. Allobrokis** Allobroces taifesi ve Alansayodi demekle maruf taife mensubdur.
- 20. Romus** Romandi taifesi buna mensubdur K: mensub olmuştur T.
- 21. Paris⁵¹⁵** şehri ki dar-ı mülkü Fransa'dır. Bunun ismi ile tesmiye olunmuştur.
- 22. Lanos** hala Lozane demekle maruf Lanos kolu buna mensubtur.
- 23. Olbiyos** mecr-i muhit kenarında Olbiya nam şehir-i kadim bunun ismiyle tesmiye olunudu.
- 24. Galates Cunyor** ki Galya taifesinin Asya'ya evvelki hücumunda mezbur Galate şehrini bina idüb Gelibolu'ya gelüb ol etrafa birkaç şehir-i zihi yaptı.
- 25. Nemnes⁵¹⁶** yahud Obrayaos

---

⁵¹⁵ Paris K: Parpis T.

⁵¹⁶ Nemnes K: Temnes T.

26. Romus Renc demekle maruf olan zihi şehri buna mensubdur, Fransa padişahları cülus itdiğeçe varub zumlarınca gökden inmiş yağ ile yağlanurlar. **(20b)**

27. Frankos Hektor oğlu ki Frenk ismi bundan mahuzdur.

Tabaka-yı Saniye Mülük-i Fransa

Frankos padişahları milad-ı Hazreti İsa'dan dört yüz kırk yıl evvel şarkdan garb cenubuna harekete ibtidar itdiler ve bu tabaka ibtidası Marko Petros'dur⁵¹⁷

1. **Marko Yeros** yigirmi sekiz yıl sürdü
2. **Antefor** otuz yıl sürdü
3. **Pernanos** yigirmi altı yıl sürdü
4. **Helenos** on dokuz yıl sürdü
5. **Diyokles** otuz dokuz yıl sürdü
6. **Helenos Sani** on dört yıl sürdü
7. **Basanos** ki Gotiler anı mabud ittihaz itdiler 26 sene sürdü Got Mabudu dirler.
8. **Koloronoros** on sekiz sene sürdü
9. **Nikanor** otuz dört yıl sürdü
10. **Marko Yeros Sani** yigirmi sekiz yıl sürdü
11. **Koloryos** on bir yıl sürdü
12. **Antenor Sani** on altı yıl sürdü
13. **Kolorondoris Sani** yigirmi yıl sürdü
14. **Marorakos Sani** yigirmi yıl sürdü
15. **Kasander** yigirmi sekiz yıl sürdü **(21a)**
16. **Antoryos** otuz beş yıl sürdü
17. **Frankos** yigirmi sekiz yıl sürdü
18. **Klojyo**⁵¹⁸ otuz yıl sürdü
19. **Herimiros** on iki yıl sürdü

⁵¹⁷ Marko Petros'dur T: Marko Metroş'dur K.

⁵¹⁸ Klojyo K: Kloryo T.

20. **Marko Yeros Salis** on sekiz yıl sürdü
21. **Koloroyos Sani** on iki yıl sürdü
22. **Antonor Salis** altı yıl sürdü
23. **Rateros**⁵¹⁹ yigirmi bir yıl sürdü
24. **Rikimeros**⁵²⁰ yigirmi üç yıl sürdü
25. **Avremaros** on dört yıl sürdü
26. **Marko Maros Rabi** yigirmi bir yıl sürdü
27. **Koloromaros Salis** on yedi yıl sürdü
28. **Frabertos** yigirmi sene sürdü
29. **Sono** mezbur yigirmi sekiz yıl sürdü
30. **Halderikos** kırk sene sürdü
31. **Partedos**⁵²¹ on sekiz sene sürdü
32. **Koloryos Sani** yigirmi yedi sene sürdü
33. **Alteros sekiz** sene sürdü
34. **Ragortos** on bir sene sürdü
35. **Klorciyo Sani** iki sene sürdü
36. **Koloromiros Rabi**⁵²² on sekiz sene sürdü **(21b)**

Tabaka-yı Salise-i Mülük-i Fransa

Miladın üç yüz on yedinci salında Frenkler Nemçe'den Ren Irmağı ağzından kalkub garb semtine irtihal eylediler ve Galya'yı aldılar, Galya padişahları ibtida bu tabakadandır.

37. **Rikimiros Sani** on üç sene sürdü
38. **Teyodeyeos** on sene sürdü
39. **Flarciyos Salis** on sekiz sene sürdü
40. **Marko Miros Hamis** on beş sene sürdü
41. **Dagobertos Sani** beş sene sürdü
42. **Canebaldos** yigirmi bir sene sürdü
43. **Faramondos** Paris'de evvel cülus iden budur yedi sene sürdü

⁵¹⁹ Rateros K: Randeros T.

⁵²⁰ Rikimeros K: Rikiros T.

⁵²¹ Partedos K: Parendos T.

⁵²² Koloromiros Rabi K: Kolordiros Rabi T.

- 44. **Kloryos Salis** yigirmi sene sürdü
- 45. **Merodeos** on iki sene sürdü
- 46. **Halderikos Sani** yigirmi altı sene sürdü

Fırka-yı Saniye ve Tabaka-yı Rabia Mülük-i Fransa

Bu tabakanın ibtidası Kolodovaus'dur⁵²³ ki evvel bu tanassur itmiştir ve tabaka-yı salise aherine gelince padişahlar intihab ve tayin halk ile olurlar idi mezbur saltanat-ı evladına mevrus eyledi bundan sonra gelenler nesebledir ve cümle Nasaridir. **(22a)**

- 47. **Klododaus** otuz sene sürdü.
- 48. **Lotaryos Sani** elli sene sürdü.
- 49. **Hilderikos Salis** yigirmi dört sene sürdü.
- 50. **Lotaryos Sani** kırk dört sene sürdü.
- 51. **Dagobert Salis** on dört sene sürdü.
- 52. **Klodoraos Sani** on yedi yıl sürdü.
- 53. **Lotaryos Salis** dört sene sürdü.
- 54. **Teyodorikos** bir sene sürdü.
- 55. **Hilderikos Salis** on iki yıl sürdü.
- 56. **Klodereos Salis** dört sene sürdü.
- 57. **Hildebertos** on sekiz sene sürdü.
- 58. **Klodoreos Rabi** beş sene sürdü.
- 59. **Lotaryos Rabi** yedi sene sürdü.
- 60. **Teyodorikos Sani** dört sene sürdü.
- 61. **Hilderikos Rabi** dört sene sürdü.
- 62. **Teyodorikos** ikinci defa on dokuz sene sürdü.
- 63. **Klodoreos Hamis** üç sene sürdü.
- 64. **Keltbertos** On beş sene sürdü Bazılar buna Kelderikos dirler hemec ve keferetsiz olduğu için hal u habs olub Klododaus nesli bunda münkariz münkati oldu. **(22b)**

⁵²³ Kolodovaus'dur K: Kolorddaus T.

Tabaka-yı Hamse Mülük-i Fransa⁵²⁴

Bu tabakanın ibtidası Martil⁵²⁵ oğlu Yepenbos'dandır, Zakarya Papa izniyle Kelder'in yerine cülus itdi ve sonra gelenler imparator oldu.

65. **Yepenbos** Martil oğlu idi ve Zekerya Papa saltanatı ana temlik eyleyüb on sekiz sene sürdü
66. **Karolos Magnos** imparator-ı evvel kırk altı sene sürdü
67. **Ludovikos Sani** imparator
68. **Karolos Kalavos** imparator otuz sekiz sene sürdü
69. **Ludovikos Balyos** imparator iki sene sürdü
70. **Ludovikos Salis** imparator beş sene sürdü
71. **Karolos Salis** imparator beş sene sürdü
72. **Karolos Similkos** yani bun bunda. Bütün⁵²⁶ imparatorluk rütbesi aher oldı Odru⁵²⁷ nam şeriki ile dokuz yıl padişah olub sonra kendü yalnız⁵²⁸ yigirmi dokuz yıl sürdü
73. **Rodolgos** bu Rodongos mezkûr iki sene sürdü, gasbdar.
74. **Ludovikos Rabi** dokuz yüz elli senesinde cülus idüb yigirmi yedi sene sürdü Otobon'a yardım idüb tahtında mütemekkin kaldı.
75. **Lotadiyos** otuz bir sene sürdü
76. **Ludovikos Hamis** on bir sene sürdü
77. **Robertos** Hogr oğludur yigirmi dört sene saltanat sürdü
78. **Hadikos** otuz yedi sene sürdü
79. **Felibos** kırk yedi sene sürdü (23a)
80. **Lorodikos Arussos** yani Senmor Galinat otuz sene sürdü.
81. **Lorodikos Cünyor**⁵²⁹ yani küçük kırk dört sene sürdü.
82. **Felbos Agustos** mezbur dahi kırk üç sene sürdü.
83. **Lorodikos Veli** Lorodikos'un pederidir, dört sene sürdü.

⁵²⁴ Fransa K: Franse T.

⁵²⁵ Martil K: Martli T.

⁵²⁶ Bütün K: -T.

⁵²⁷ Odru K: Odur T.

⁵²⁸ yalnız K: -T.

⁵²⁹ Cünyor K: Cünyo T.

- 84. Lorodikos** kırk üç sene saltanat sürdü, Mısır'a varub Roma'ya daldı, Dimyat'a varub esir olandan sonra Tenos muhasarasında iç ağrısından gebermiştir. Buna azim itibar ve mahsus bu gün iken çün⁵³⁰ bir gün bayram iderler.
- 85. Felbos Salis** on beş sene sürdü.
- 86. Felbos Rabi Bulger**⁵³¹ yani cemil lakabı ile mulakkibdir, yigirmi sekiz sene sürdü Roma Beglerinden Sarakolomna'dan ötürü iki sene mahrum oldu.
- 87. Lorodikos** Hotinos yani Muannid iki sene sürdü Hoten inadcı dimekdir Fransız dilidir.
- 88. Felbos Lungos** yani Taviil altı sene sürdü
- 89. Karolos Bulger** cemil. Beş sene saltanat sürdü.
- 90. Felyos Valziyos** yigirmi dört sene sürdü
- 91. Covanas** on beş sene sürdü
- 92. Karolos Hamis** on altı sene sürdü
- 93. Karolos Sadis** kırk iki sene sürdü
- 94. Karolos Sabi** otuz dokuz sene sürdü
- 95. Lorodikos Hadi Aşer** yigirmi üç yıl sürdü **(23b)**
- 96. Karolos Samin** on bir sene sürdü
- 97. Lorodikos Sani Aşer** on sekiz sene sürdü
- 98. Fransiskos** otuz iki sene sürdü
- 99. Harikos**

---

⁵³⁰ iken çün K: çün T.

⁵³¹ Pulchellus

Rivayet-i Aher

Bu mahalle gelince Honibaldos⁵³² ve Tertimos⁵³³ ve Pavlos Abilyos⁵³⁴ bir de ve Frencyos⁵³⁵ nam musannifler ve müverrihlerden nakl olunub; lakin Graganyos⁵³⁶ nam müverrih rivayeti bunlara mugayir olmağın bundan sonra irad olundu.

44. Karamondos

45. Kalodyove

46. Morovas

47. Kolordeos

48. Hildebertos

49. Lalotaryos

50. İribertos yahud Teribertos

51. Kelyokos

52. Kalotaryos

53. Ragobertos

54. Klododeos yahud Lorodikos

55. Klotaryos

56. Betroderikos

57. Kelderikos

58. Betroderikos

---

⁵³² Hunibaldus

⁵³³ Tritemius

⁵³⁴ Abilyos K: Amilyoş T. aslen Paulus Aelius Aemilius

⁵³⁵ Freigius

⁵³⁶ Gaguinus

59. Klododeos
60. Keldebertos
61. Ragobertos
62. Kelberikos
63. Teyodorikos
64. Pipinos
65. Karolos Magnos
66. Lodorikos
67. Piyos yani Müttaki
68. Karolos Kalos yani Esla
69. Ludodikos Balbos yani Peltek
70. Ludodikos ve Karlonos şirket üzere memleketi taksim itdiler
71. Ludodikos Nihisli yani Hiç ve Ahmak ve Mütelaşı
72. Karolos Simpilikos yani Bön ve Sade-dil
73. Radolgos
74. Ludodikos
75. Lutaryos (24a)
76. Ludodikos Opiskoros yani Deni, Kara gönüllü
77. Karolos Boniho vilayetinden tard idüb yerine cülus itdi
78. Hugo Kapet yani Yaşlı, dokuz sene saltanat sürdü
79. Robertos babası yerine geçüb otuz dört sene sürdü

80. Harikos babası yerine geçüb otuz bir yıl sürdü ikinci senede karındaşı Robertos üzerine asker çekdi galib oldui, dördüncü senede Burgondiya diyarına düka eyledi

81. Felibos Babası yerine geçüb kırk altı yıl sürdü. Culus itdikte sabi idi otuz beşinci sene asker cem idüb otuz altıda Hugo nam karındaşını donanma ile İskenderun'a gönderdi Hugo otuz yedide İskenderun'u ahz eyledi otuz sekizde Kudüs'e müstevli oldu kırk birinci senede Fransızlar isyan itdiler oğlunu tayin ve re'f itdiler

82. Lorodikos Grosos⁵³⁷ yani Semiz kişi babası yerine geçüb otuz sene sürdü üçüncü senede Fransa begleri Engilis tahrikiyle isyan itdiler cümlesine galib gelüb tedib itdi dokuzuncu senede Calazyos Papa Roma'dan kaçub buna iltica eyledi on birinci senede Alman kralı Harikos bunun üzerine leşker ile gelüb⁵³⁸ mülkünden ihraç itdi⁵³⁹ on üçüncü senede sulh oldular on sekizinci sene mülküne yine Flemenk⁵⁴⁰ galebe itdi

83. Lorodikos Cunyor yani Asgar babası yerine geçüb kırk üç sene sürdü on birinci sene Şam'a müstevli olub ikamete kadir olmadı

84. Felbos Agustos Babası yerine geçüb kırk üç sene yıl sürdü on birinci senede **(24b)** donanma ile Şam'a geldi aralarına taun düşüb ekseri helak olmağla perişan oldular on altıncı senede Engilis kralı ile mükerrer cenkler itdi yigirmi birinci senede sulh oldular yigirmi dördüncü senede Normanya'dan⁵⁴¹ Engilis dükasın ihraç ve zabt itdi yigirmi sekizinci senede donanma ile Engilis üzerine varub cenk itdi otuz dördüncü sene Engilis kralı Flemenk ile ittifak idüb bunun üzerine geldiler oğlu Lododikos⁵⁴² serasker itdi anlara galebe geldi

85. Lododikos babası yerine geçüb üç sene sürdü

⁵³⁷ Grosos K: Grostos T.

⁵³⁸ gelüb K: - T.

⁵³⁹ itdi K: eyledi T.

⁵⁴⁰ Flemenk K: -T.

⁵⁴¹ Normanya'dan K: Normanyan T.

⁵⁴² Lododikos K: Bododikos T.

86. Lododikos Veli⁵⁴³ babası yerine geçüb sabi iken kral oldu kırk dört sene itidal üzere sürdü hüsn-i siyaset ile şöhrat bulub yigirmi üçüncü senede Mısır'a donanma çekdi, Dimyat'ı aldı ve karındaşı Robertos Mısırîler cenginde maktul oldu ve hastalık düşüb kırıldılar. Bilahere Müslümanlara vafir mal virüb vilayetlerine gitmeğe ruhsat aldılar, kırk dördüncü senede Tunus üzerine geldi galebe sadedinde iken maraz-ı ishal ile mürd oldu. Müslümanlara mal-ı ferevan virüb nefislerin helakdan kurtardılar

87. Felbos⁵⁴⁴ babası mürd oldukda yanında hazır idi yerine geçüb on beş yıl sürdü

88. Felbos⁵⁴⁵ **Pulker** yani cemil. Babası yerine geçüb yigirmi sekiz yıl sürdü yedinci senede Engilis kralı ile cenk itdi üç yıla karib mümtedd olub sonra mütareke itdiler, üçüncü senede Flemenk ile cenk idüb ve beri seneden⁵⁴⁶ sonra galebe itdi on yedinci sene dahi galebe idüb Flemenk'e azim kesr⁵⁴⁷ viridi (25a)

89. Lorodikos Hotenbos babası yerine geçüb iki sene sürdü

90. Covanas Oktodyos yani sekiz günlük hâkim. Zira ol kadar olmuşdur

91. Felbos Longos yani uzun, Ludodikos biraderidir beş sene kadar sürdü

92. Karolos Pulker yani cemil. Karındaşı yerine geçüb yedi sene kadar sürdü.

93. Felbos Valezyos Selefinin ammisi⁵⁴⁸ oğludur yerine geçüb yigirmi iki sene sürdü. Dokuzuncu senede Engilis kralı ile azim muharebe itdi, on dokuzuncu senede Engilis yürüyüb Fransa memleketini ihrak u garet itdi, yigirminci sene Fransa dükaları Engilis ile ittifak itdiler, yigirmi birinci senede taun düşmekle temşiyete kadir olmadılar.

---

⁵⁴³ Veli K: Deli T.

⁵⁴⁴ Felbos K: Felyos T.

⁵⁴⁵ Felbos K: Felyos T.

⁵⁴⁶ idüb ve beri seneden T: viriliden K.

⁵⁴⁷ azim kesr K: siper T.

⁵⁴⁸ ammisi K: ammusi T.

94. Covanos babası yerine geçüb on dört sene sürdü yedinci senede Engilis galebe gelüb, cenkde bunu dutub esir itdi. Onuncu seneye varınca ellerinde ma'sur olmağla Fransa memleketini Engiliz⁵⁴⁹ yağma ve garet ve ihrak itdiler on birinci senede mezburu itlak ve müsadere eylediler.

95. Karolos Kotinbos⁵⁵⁰ Hamis Babası yerine geçüb on altı yıl sürdü ikinci senede karada⁵⁵¹ sefer itdi, üçüncü senede İspanya kralı Petros'un karındaşı Harikos gelüb buna iltica eyledi, leşker koşub İspanya üzerine gönderdi. Beşinci senede Engilis kralı ile muharebe eyledi iki sene kadar galebe Engilis tarafında idi. Sekizinci sene bahrde donanmaları cenk itdi Karolos donanması galebe geldi **(25b)**

96. Karolos Sektos Sadis, Babası yerine geçüb kırk iki yıl sürdü on birinci senede Tunus muhasarasına geldi bilahere yine rücü eyledi on ikinci sene karındaşı Motan'dan müteessir olub aklına hiffet geldi on beşinci senede Engilis ile otuz yıla dek sulh itdiler. Yigirmi üçüncü sene Cenova halkı ittifakıyla mülklerine Karolos'dan hâkim nasb itdirdiler yigirmi yedinci senede Lorgondyadoklos⁵⁵² Urusye üzerine⁵⁵³ dükasını katl itmekle ibtida birbirine kılınç koyub bir müddetden sonra Engilis'den dahi istimdad itmekle hark u katl aralarından çıkmadı

97. Karolos Sabi babası yerine geçüb otuz sekiz yıl sürdü. Yedinci senede Covan nam bir çobanın kızı gelüb bir kabirden⁵⁵⁴ bir kılıç çıkarub Orilya'yı muhasara iden Engilis askeri üzerine serasker olmak istedi Karolos müsaade eyledi, leşker ile Engilis üzerine varub hasımlarından⁵⁵⁵ darb-ı tığ ile cüda eyledi. Sekizinci senede Engilisler muharebesinde mecruhe ve esir oldu, dutup ihrak itdiler.⁵⁵⁶ Onuncu senede Engilis kralı Harikos daru'l mülkü Fransa Paris şehrini alub kronolerin ve sancakların zabt itdi dört sene kadar

⁵⁴⁹ Engiliz K: Engilis T.

⁵⁵⁰ Kotinbos K: Konsiyos T.

⁵⁵¹ karada K: navare T.

⁵⁵² Lorgondyadoklos K: Yorgondyadoklos T.

⁵⁵³ üzerine K: -T.

⁵⁵⁴ kabirden T: karden K.

⁵⁵⁵ hasımlarından K: hasudun T.

⁵⁵⁶ Burada Jeanne d'Arc bahsi anlatılmıştır.

anda oturdu. On ikinci senede Karolos galebe idüb Paris'den Engiliz'i ihraç ve on üçüncü senede Kales⁵⁵⁷ nam şehirden dahi tard itdi. On sekizinci senede oğlu Ludorsimos isyan; bade itaat itdi. On dokuzuncu senede Engiliz kralı ile mükerrer cenk itdi bilahere galib geldi. Yigirminci senede mütareke itdiler, **(26a)** yigirmi yedinci sene yine cenk pazarı kurulub altı sene mümtedd oldu. Otuz üçüncü senede Fransa memleketinden Engiliz'i bi'l-külliyeye ihraç itdiler otuz dördüncü senede yine oğlu Ludorikos⁵⁵⁸ isyan itdi dört sene beyenlerine muharene mümtedd oldu daima oğlu galebe iderdi.

98. Lorodikos Hadi Aşer Vehhamir⁵⁵⁹ Babası ile niza ve husumetde iken mürd olub yerine geçdi, yigirmi üç yıl sürdü. Üçüncü senede begler buna asi oldular iki sene kadar serkeşlik üzere sabit olub altıncı senede Burgondya dükası Fransa'da bir kal'a aldı ahval-i memleket⁵⁶⁰ muhtal olmağla fürce bulmuşdu. Beyler mütenebbih olub itaat itdiler. Otuz yedide Burgondya⁵⁶¹ dükası Loranya⁵⁶² ile cenkde maktul olduğun işidüb Burgondya'yı aldı.

99. Karolos Samin babası yerine geçüb⁵⁶³

100. Lorodikos Sani

101. Fransiskos

102. Harikos Sani

103. Fransiskos Sani

104. Karolos Tasi

105. Harikos Salis⁵⁶⁴

106. Harikos Rabi⁵⁶⁵

---

⁵⁵⁷ Calais

⁵⁵⁸ Ludorikos K: Bodorikos T.

⁵⁵⁹ Vehhamir K: Vehham T.

⁵⁶⁰ memleket K: mülk T.

⁵⁶¹ Burgundy

⁵⁶² Luis

⁵⁶³ her iki nüshada da yarım bırakılmıştır

⁵⁶⁴ Harikos Salis T: Markiyos-ı Salis K.

107. Lodorikos Salis Aşer⁵⁶⁶

108. Lodorikos-I Rabi Aşer⁵⁶⁷

---

⁵⁶⁵ Harikos Rabi T: Markiyos-ı Rabi K.

⁵⁶⁶ Lodorikos Salis Aşer T: Lorodikos-ı Salis Aşer K.

⁵⁶⁷ Lodorikos-I Rabi Aşer T: Lorodikos-ı Rabi Aşer K.

Fasl-ı Der Ahval-i Devlet-i İspanya⁵⁶⁸

Lafz-ı İspanya Espanos⁵⁶⁹ bir kadim padişah isminden mahuz ola ki bahr-i muhit-i garbi kenarında Avrupa'nın⁵⁷⁰ bir ülkesi bu isim ile tesmiye olunub, bade anda sakin olan Nasari taifesine bu asırda âlem olmuştur. Bazılar Endülüs'ün meşhur şehri olan Sevilya⁵⁷¹ ki Arabi kitablarda Eşbilya⁵⁷² yazılır. **(26b)** Anın ism-i kadimi Espalis idi, bütün memleket ve taife anın ismiyle tesmiye olundu dirler. Ve bazı müdekkik müverrihlerden Avraham Ortelyos⁵⁷³ tahriri üzre *panya* lafzı selefde İspan'ın ismidir [der.] Panis nam kimse, ol diyara vali olub sonra Panya kavminden bir taife bu diyara geçüb gelmekle, İspanya diyerek anların ismiyle tesmiye olundu.

Hudud

Bu memleketin daru'l mülkü bir cezire gibi doluşaraktan garba otuz menzil ve arzı cenubdan şimale on beş menzil mesafe ortasındadır ve ol şehre hala *Mavri*⁵⁷⁴ dirler ve Arabi kitablarda bu kıta *Cezire-i Endülüs* yazılır. Endülüs, ol kıta garb ve cenub tarafından bir mahsus ülkenin ismidir ve bu kıtanın şimal ve garb haddi bahr-ı okyanus ve cenubu Akdeniz didikleri bahr-ı Rum sevhili ve şarkı Fransa diyarı ile hemsınur olub, araların Perneyi⁵⁷⁵ Dağları dirler bir denizden bir denize çekilmiş katar-ı kühistan fasl ider, ve cümle etrafı İspanye mili ile altı yüz mildir. Bu kıtanın şeklini eski musannifler yere yayılmış bir sığır derisi şekline teşbih itdiler ki boynu tarafı ol dağlar ola, ve bu kıta dördüncü iklimin vustundan, altıncı iklimin bir mikdarına dek varır. Havası latif mahsuldar muteber memleketdir.

⁵⁶⁸ İspanya K: ıspanye T.

⁵⁶⁹ Espanos K: Espalos T.

⁵⁷⁰ Avrupa'nın K: Avoropa'nın T.

⁵⁷¹ Sevilya K: Sevilba T.

⁵⁷² Eşbilya K: Eşbilye T.

⁵⁷³ Avraham Ortelyos K: Avraham Orselyos T.

⁵⁷⁴ La Cala del Moral

⁵⁷⁵ Perneyi K: Perpi T.

Taksim

Bu memleket birkaç vechle kısmet olunub Romaniler zamanında anlar hükmi ile mahkum iken iki⁵⁷⁶ kısım addidüb, Roma şehri semtinde olan nısf-ı şarkıye İç İspanya, ve nısf-ı garbiye Dış⁵⁷⁷ İspanya dirler idi. Zira Roma'dan ol canib baid idi sonra **(27a)** altı kısım kaldılar: Trakonya, Kartacanya, Loztıyanya, Galisya, Batika, Tonitanya, Tehitana⁵⁷⁸ bu kısım-ı aher Sebte yakasında idi. Bade ehl-i İslam feth idüb memalik-i müteaddide kıldılar, mülük-i tevaif zabt eyledi, sonra girü küffar gelüb⁵⁷⁹ alub müteahhir beş memlekete taksim itdiler. Kastilya, Aragonya, Portogolya, Gırnata, Navra anlardır. Kastilya'da Biskaya Leyon Asturya Galisya⁵⁸⁰ Estermadura Endülüsyia Gırnata ve iki Kastilya⁵⁸¹ ve Kanarya ki cezair-i halledatdır. Ve Bortogolya'da nefsi Bortogolya'dan gayrı Algerbiya vilayetleri vardır. Espalis yani Eşbilya ve Madrit ve Tarko⁵⁸² ve Lizbone ve Granata ve Panilona⁵⁸³ ve Valensiya ve Brezlona ve Leyon ve Sanlokar ve Kurtuba⁵⁸⁴ ve Tolnam⁵⁸⁵ ve Salamankya ve Komilonom ve Beniya⁵⁸⁶ ve Saragosanam⁵⁸⁷ muazzam şehirleri ve gayrı kıl'â ve bilâdî müştemildir.⁵⁸⁸

Tevabi

Bunlardan gayrı hala İspanya'nın hükmünde ana tabi yerler⁵⁸⁹ bunlardır: Alaman tarafında Flandre ve Belciyo⁵⁹⁰ yani diyar-ı Filemenk ve

⁵⁷⁶ iki K: - T.

⁵⁷⁷ Dış K: Taş T.

⁵⁷⁸ Hispaniam in sex fuisse distributam provincias legimus *Tarraconensem, Carthaginensem, Lusitaniam, Galiciam, Beticam* & trans fretum in regione Africae *Tingitanam* Gerardi Mercatoris, **Atlas Minor....** Amsterdami 1610 s.141

⁵⁷⁹ gelüb K: -T.

⁵⁸⁰ Galisya K: Galya T.

⁵⁸¹ Utraque Castilia

⁵⁸² Tarko T: Tarkonya K.

⁵⁸³ Panilona K: Panirna T.

⁵⁸⁴ Kurtuba K: Kurtuya T.

⁵⁸⁵ Tolnam K: Tolibnom T.

⁵⁸⁶ Beniya T: Benisya K.

⁵⁸⁷ Saragosanam T: Saragonam K.

⁵⁸⁸ Gerardi Mercatoris, **a.g.e.** s.142 Urbium nomina: *Hispalis, Madritum, Tarraco, Lisbona, Granata, Pampilonia, Valentia, Barcino*, vulgo *Barzelona....Leon, S.Lucar, Corduba, Nebrissa, Compostella, Toletum, Salamantica, Complutum, Pintia...* *Saragossa, Astrica Augusta...*

⁵⁸⁹ yerler K: dirler T.

İtalya'da Milan ve Kolorya ve İnapolya vilayetleri ve Sicilya⁵⁹¹ ve Sardunya nam cezireler ve Yeni Dünya'dan Rodo nemestinan⁵⁹² nam vilayetler ki Amerika'nın yani Yeni Dünya'nın ekseri İspanya'ya tabidir.

Saltanat-ı Kadime

İspanya'nın eski padişahları kütüb-i kadimede mesturdur. Tubal, İberus Tagus gibi ve dahi ve Lidiler ve Trases ve Rodini ve Frices ve Sepreni ve Fines ve Ecbesi ve Milezi ve Kares ve Lebni⁵⁹³ ve Kaldeni gibi padişahları gelüb niçe şehirler **(27b)** yaptılar dirler.⁵⁹⁴ Cümlesi ahbar-ı zaife ve hikayat-i ehyedir ancak tevatire-i karib rivayetler budur ki bir zaman bu diyarlara Tunuslular müstevli olub hükm eyledi, anlardan Romaniler alub niçe eyyam-ı Roma hükümleri tevabinin tasarrufunda oldu. Hayli zaman sonra Gotî ve Vandalî ve Alan ve Suri⁵⁹⁵ ve Hunî tevaifi tertib üzre zuhur idüb malik oldılar. Sonra Arab askeri gelüb bir zaman anlar müstevli oldı. Gotîler bir kenara çekilmiş idi giderek İslamiyan'a zaif gelüb perişan oldılar ve Gotîler galebe iderek bi'l külliye vilayeti aldılar, hala İspanya mülkü ol taifedendir. Selatin-i küffar ve havakin-i füccar Mesiha şiarın zişan tacdarı olub, zumunca sahib kıran-ı alem ve cümleden mukaddem geçinür, mecid askere ve hazineye ve memalike malikdir.

Zikr-i Ayin-i Saltanat-ı İspanya

Evvel İspanya padişahı irs ile ve neseb ile olub intihab u tayin-i halk ile değildir. Lakin cülusunda girü halkla bir meretebe muahede akdin ider ki güya onların mahkûmu olur. Eski kanunlarına ve şariatlarına muhalif iş

⁵⁹⁰ Belciyo K: Pelçilya T.

⁵⁹¹ Sicilya K: Çiçilya T.

⁵⁹² Bahsedilen bu yer tam emin olmamakla beraber *Rhodiensium Ordinis* olabilir. Gerardi Mercatoris, **a.g.e.** s.146 ayrıca bu bölüm İspanya kralı II. Philip'in hükümdarlığında sahip olduğu memleketleri ihtiva etmekle beraber, onun madalyonunda yer alan *PHILIPP II HISP ET NOVI ORBIS REX* "İspanya ve Yeni Dünya'nın Kralı Philip II" bu faaliyetlerinin nişanesidir.

⁵⁹³ Lebni T: Mebni K.

⁵⁹⁴ *Tubal...Iberus, Iubalda, Brygus, Tagus,*

Betus....Lydi,Thraces,Rhodii,Phryges,Cyprii,Phoenices,AEgyptii,Milesii,Cares,Lesbii & Chaldaei.

Gerardi Mercatoris, **a.g.e.** s.140

⁵⁹⁵ *Suevi* Gerardi Mercatoris, **a.g.e.** s.140

itmeyeceğine yemin virüb biat iderler. Eğer zerre denlü hilaf iderse saltanattan sakıt olur ve halk dahi ana itaatde sabit kadem olmalarına yemin iderler. Ve dahi İspanya padişahının nikâhlı avretinden olan oğlu anlar arasında veled-i helal olur. Enfant⁵⁹⁶ dirler en büyüğü cümle ayan ve cümle şehir halkının ittifakıyla, babası hayatında biat olunub ana İspanya sultanı itlak iderler ve babasından sonra anı yerine geçirürler. Gerçi İspanya padişahının reayası üzerine istila **(28a)** ve tasallutu mukarrerdir. Lakin kendi reyinde müstakil olmayub cümle umur-ı cumhuru ayan-ı devlet ve vükela-yı cumhurdan on iki vekilin meşvereti ve reyi ile görüb başka bir iş itmez, ve itse hükmü nafiz değildir. Ve bu on iki vekil vezirlerdir, divan idüb divanlarında mesalih-i⁵⁹⁷ mühimmeyi müşavere ile görürler. İsrara müteallik umuru mahsus ve mahfi divanda görüb bu divanı padişah Vladon nam şehir beyi ve âm-ı divanın reisi ve on iki vekilin üçü bir yere gelüb kurarlar. İnd-i umuruna müteallik olan ahvali görmek için mahsus divan vardır, bu divanı on iki vezir ve bir baş vezir kurar. Cenge müteallik olan umur-ı cenk divanında görülür ve bu divan ehli zikr olunan on iki vezir Vladon Beyi ve Kastila Beyi ve gayrılardır, bunda çok kes hazır olur ve herkes tedbirini arz ider. Eğer iyi eğer kem istima idüb arzdan men itmezler ve *hoş geldin* dirler. Ve bu divanlardan gayrı İspanya'da üç şura divanı vardır ki anlara Odibenisya⁵⁹⁸ yahud Kıtalla⁵⁹⁹ dirler. Biri Kastilya'da biri Granada'da biri Glesya'da olub her birine bir reis ile on iki vezir müvekkildir. Eğer davacılar anlarda olan hükme razı olmazlarsa divan-ı sultanide tekrar istima itdirmek caizdir. Ve bunlardan gayrı bir defterdar divanı vardır ki dört müfettiş ile defterdar divanı kurub tahsil-i emvale müteallik olan umuru görürler, mal-ı miri anda kabz olunur ve muhasebeler görülür.

---

⁵⁹⁶ Infante ya da Infantis

⁵⁹⁷ mesalih K: salih T.

⁵⁹⁸ Odibenisya K: Odibenisyaya T.

⁵⁹⁹ Kıtalla K: Kınalla T.

Zikr-i Ayan-ı Devlet-i Der Ahval-i Portakal

Dar-ı mülkü İspanya garbisinde, okyanus kenarına⁶⁰⁰ karib işbu nam şehrdir. **(28b)** Evalde İspanya'nın öşri kadar memlekete ancak malik iken İspanya Yeni Dünya'ya zafer bulduktan sonra dokuz yüz hududunda Portakal dahi haric-i Sebte'den canib-i cenuba⁶⁰¹ harbe gidüb, İfrikiyye sevahil-i garbiyyesin keşf ü feth iderek Hürmüz'e vardılar. Giderek Hind ü Sind yalıların gezüb bazı benderleri aldılar. Mısır u Hicaz'a gelen behar u metar Hind'den çıkartmayub kendü gemileri Firengistan'a çeküb ticaret ile azim kuvvet buldılar, ol cezair ü sevahilde kaleler yaptılar.

Fasl-ı Der Ahval-i Danya Yani Danya Mark Danorciya

Havalduş Bokuri Komis yani güzel saçlı.⁶⁰² Norvecya beglerine serkeş oldukları çün sekiz yüz yetmiş dörtte İslandya Ovası'na⁶⁰³ nefy ve tard itdiler.

Secismondos⁶⁰⁴ Miladın bin beş yüz kırkında hâkim idi, Sultan Süleyman'a ilçi gönderüb inkıyad itdi.

Jigmon Bin altı yüz altıda kral idi, Sultan Ahmed ile musalaha eyledi.⁶⁰⁵

---

⁶⁰⁰ kenarına K: küffarına T.

⁶⁰¹ cenuba K: - T.

⁶⁰² Harald Bellachioma

⁶⁰³ Ovası'na T: Ovası'nda K.

⁶⁰⁴ Secismondos T: Secondos K.

⁶⁰⁵ Bu bölümde yazarın hatası gözlenmektedir ilk sırada yer alan Harald'dan sonra gelen isimler Danimarka kralı olmayıp Macar kralıdır bunları yazarın Osmanlı ile ilişkilendirmesinden anlamaktayız yazarın Secismondos olarak bahsettiği aslında John Sigismund Zápolya olmakla beraber Sultan Süleyman tarafından Macar tahtına geçirilmiştir. Jigmon olarak zikredilen isim ise Erdel Beyi Rakoçi olarak bilinen Sigismund Rákóczi'dir. Bu bölüm bir sonraki Erdel ve Macar bölümleriyle karıştırılmıştır.

Fasl-ı Der Ahval-i Erdel

Bu taife üç kavimdir: biri Erdel vilayeti halkı, biri Macar vilayetinden Erdel'e zammolunan memleket, biri Şeykeller⁶⁰⁶ taifesi.

Hudud

Bu memleketin şimalisi ve garbisi Hunkarya ve Bohemya ve cenubisi Nehr-i Tuna ve şarkisi Eflak ve Boğdan vilayetleridir. Bunların dar-ı mülkü Erdel Belgradı'dır, sal be sal on bin altun ile der-i devlete ilçi irsal itmek üzere musalahaya karar eylemiştir.

Fasl-ı Der Ahval-i Macar (29a)

Bunların memleketi Hunkarya'dır, Engürüs'ün dar-ı mülkü Budin şehridir ki ana Buda dirlendi. Sultan Süleyman Han bu diyarlara müstevli olub askerin istisal eyledi ve mezbur şehirde Hunkarya mülkü sarayında vaki kilisade, selatin-i Engürüs tasvirleri müzehheb ve mutalla nakş olunmuşdu. Ve bunlar *korona* dirler bir nev'i mücevher tac giyerlerdi, zi-kıymet lâl ve yakut ile murassa bir ikil-i celilü'l kadr idi, esna-yı fetihde dahl-i hazine-i amire olmuşdu, ana malik olmıyan memleketde hükümet idemeyüb kimse emrine ram olmazdı. Memleketi nevves krala virildikde arz-ı hal idüb bais-i mezkûru söyledi ve ol tac kendüye ihsan olunmak rica eyledi, ricası kabule karin olub Venedik beyi oğlu ile gönderildi.

Kör Sloven Deşt hâkimi Berke Han Tatar askeriyle bunun üzerine gelüb Mohac sahrasında cenk itdikde, Hungariler galib gelüb Tatar askeri bozuldu ana binaen ol makamı mübarek additdiler.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ Sekel, Székelyek, Szek, Székely denilen bir halk grubu

⁶⁰⁷ Yazarın burda bahsettiği kişi Macar Kralı değil kralın kardeşi Kálmán olduğu anlaşılmaktadır. 1241 senesinde Moğol/ Altınordu Devleti ile Mohaç meydanında yapılan savaştan bahsedilen pasajda Macar tahtında IV. Bela bulunuyordu, çetin geçen savaşta Macar ordusu ağır kayıp vererek yenilmiş, bu savaşın anısına anıt dikilerek Macarlar tarafından yad edilmiştir. Yazarın yukarıda bahsettiği kişi Sloven dükü Kalman savaşta birkaç hafta sonra ölmüştür. Yazarın *كور* şeklinde yazdığı isim bizce yanlış olmakla birlikte dük yazma niyetiyle mi yoksa savaşta ağır yaralar alan Kalman'ın durumunda ötürü mü böyle tesmiye ettiği bilinmemektedir. Kör yazımının da yanlış kaleme alındığı anlaşılmaktadır.

Venesos Laves⁶⁰⁸ Sultan Selim ile müdara idüb ilçiler gönderdi. Merhum daima tevbih ü tahrikden hali olmazdı. İlçileri defaatle habs olunub sonra li-maslahat akd-ı musaliha itlak olunmuşdu. Sultan Süleyman Han cülus itdikde itaatden iraz gösterir, gönderilen kasidi habs eyledi sonra Mohac vegasında bozulub helak oldu.⁶⁰⁹

Yanoş Bundan akdem Erdel banı iken Sultan Süleyman Han'a iltica ve arz-ı ubudiyyet itmekle Mohac cenginden sonra, **(29b)** Hungarya tahtına⁶¹⁰ kral nasb olunub, Nemçe imparatoru Feronandas bunun üzerine gelüb taarruzdan hali olmamağla Yanoş mukavemete kadir olmayub, Budun'dan el çekmiş ve içine Nemçe askeri girmişdi. Sultan Süleyman Han Beç seferine gider iken vardığı gün istimanla alub girü Yanoş'a virdi döndükde Ferdinyandos⁶¹¹ girü muhasara eyleyüb Yanoş kale mühimmatın görmüş ve bir tarafa gitmiş idi, serhad beyleri irişüb hisarı tahlis itdiler, bade Yanoş bin beş yüz otuz sekizde mürd olub Leh kralı kızı bunun avreti idi, İstefan nam bir küçücük oğlu kaldı. Bu kerre İspanya ve Nemçe askeriyle Ferdinyandos girü gelüb kaleyi muhasara itdikde Sultan Süleyman Han mukaddeman Rumili beylerbeyisi Mehmed Paşa'yı gönderüb ardınca kendü dahi yürüdü, asker-i İslam mukaddemesi vardıkda küffar firara yüz tutub münhezim oldu. Bu defa mezbur İstefan büyüdükdde babası yerine Engürüs kralı olmak üzere Erdel vilayetinde sancak virilüb dokuz yüz kırk sekiz cemaziye'l evvelisi'nin dördüncü günü beylerbeyi nasb oldu ve Budun eyaleti memalik-i mahruseye zamime kılındı.

⁶⁰⁸ Venesos Laves K: Vensos Laos T.

⁶⁰⁹ Yazarın Vensos olarak kaleme aldığı isim hanedanı tesmiye eden Jagelloni ya da Jogailos olmalıdır.

⁶¹⁰ Hungarya tahtına K:Hungar tahta T.

⁶¹¹ Ferdinyandos K: Ferdinyandoş T.

Fasl-ı Der Ahval-i Venedik

Bunlar berr ü bahrde asker sahibidir. Mukaddeman bunlara ol kadar itibar yoğiken sonra iştihar buldular, bir mertebe ki giderek sair küffar begleri Venedik ile iftihar ider oldılar. Bosna ve Hersek biladına mücavir yalılarda kaleleri ve dalyanları vardır. Bahrde rezmişinas ve hilesaz melâin olub ehl-i İslam'a zararları **(30a)** dostluk yüzünden idi, mecid mala ve yigitlere malikdir. On iki begler cümleye hükm iderler, içlerinden biri başdır, ana *Doj* dirler, mürd oldukda zar atub on ikiden kime düşerse yerine ol geçer, aralarında neseb itibarı yokdur.

1. **Pavlos Aranatos**⁶¹² Miladın yedi yüz dokuzunda nasb olunub beş sene bir ay beş gün düka oldu
2. **Marselos Takazya**⁶¹³ Yedi yüz on dörtde düka olub yedi yıl üç ay altı gün sürdü
3. **Orsos** Yedi yüz yigirmi birde düka olub dokuz yıl beş ay beş gün sürdü
4. **Oyoranos**⁶¹⁴ Yedi yüz otuzda⁶¹⁵ düka olub on bir yıl iki ay sürdü.
5. **Vayanos**⁶¹⁶ yedi yüz kırk ikide düka olub bir sene altı ay kadar sürdü
6. **Dominikos Monagorsos**⁶¹⁷ yedi yüz kırk üçde cülus idüb beş yıl sürdü
7. **Madrosyos Kazobos**⁶¹⁸ yedi yüz kırk sekizde cülus idüb altı yıl sürdü
8. **Covanos Galyos** yedi yüz altmış dörtde düka olub on dokuz sene sürdü
9. **Orbelarlos**⁶¹⁹ yedi yüz seksen dörtde düka olub⁶²⁰ iki sene sürdü

⁶¹² Pavlos Aranatos K: Ayalos Anatoros T. aslı *Paolo Anafesta* Thomas Okey, **The Story of Venice**, London 1905 s. 435

⁶¹³ Marselos Takazya K: Marlos Takazya T. aslen *Marcello Takaliano* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶¹⁴ Oyoranos K: Oyoranoş T. aslen *Orso Diodato* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶¹⁵ Yedi yüz otuzda K: yedi yüz yigirmi birde T.

⁶¹⁶ *Galla Gaulo* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶¹⁷ Dominikos Monagorsos K: Domesikos Mernagorsos T.

⁶¹⁸ Madrosyos Kazobos K: Madrosyos Karolos T. aslen *Maurizio Galbaio* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶¹⁹ Orbelarlos T: Orilaryos K. aslen *Obelario de' Antenori* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶²⁰ düka olub K: cülus idüb T.

10. **Prados Kansyanos**⁶²¹ yedi yüz seksen altıda düka olub üç yıl dört gün
11. **Ancelos Bazdoryos**⁶²² yedi yüz seksen dokuzda düka olub on sekiz yıl
12. **Custinyanos Badva** sekiz yüz sekizde düka olub iki yıl altı ay sürdü
13. **Covanos Badvaryos** sekiz yüz onda yigirmi üç yıl on dokuz gün sürdü
14. **Betros Gradinkos**⁶²³ sekiz yüz otuz üçde yigirmi dokuz yıl altı gün düka oldu
15. **Orsos Sekundos**⁶²⁴ Sani sekiz yüz altmış üçde düka ve yigirmi yedi yıl altı ay oldu
16. **Covanos** sekiz yüz seksen dokuzda⁶²⁵ cülus idüb altı sene düka oldu. (30b)
17. **Betros Kandiyanos** sekiz yüz doksan beşde düka olub bir sene sürdü
18. **Betros Tribanos** sekiz yüz doksan altıda düka olub on üç yıl yedi gün sürdü
19. **Orsos Salis** dokuz yüz on dokuzda düka olub altı sene sürdü
20. **Betros Kandiyanos Sani** dokuz yüz kırk yedide düka olub bir yıl sürdü
21. **Betros Orsos** dokuz yüz kırk birde cülus idüb altı yıl düka oldu
22. **Betros Kandiyanos Salis** dokuz yüz kırk yedide düka olub on yedi sene
23. **Betros Kandiyanos Rabi** dokuz yüz altmış dörtde düka olub dokuz sene
24. **Betros Orsosolos**⁶²⁶ dokuz yüz yetmiş üçde cülus idün bir yıl sürdü

⁶²¹ Prados Kansyanos K: Brados T. Kansyanos aslen *Pietro Candiano* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶²² *Angelo Participazio* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶²³ Betros Gradinkos K: İbetros Gradinkos T. aslen *Pietro Tradenico* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶²⁴ Sekundos K: Seferindos T.

⁶²⁵ sekiz yüz seksen dokuzda K: sekiz yüz dokuzda T.

⁶²⁶ Betros Orsosolos K: Betros Orsos T.

- 25. Vitalis Kandianos**⁶²⁷ dokuz yüz yetmiş beşde cülus idüb bir sene sürdü
- 26. Tirbiyonos Memos** dokuz yüz yetmiş altıda cülus idüb on dört sene
- 27. Betros Orselinos** dokuz yüz doksanda cülus idüb on sekiz yıl oldu
- 28. Otto Orselinos** bin sekizde cülus idüb dokuz yıl düka oldu
- 29. Betros Gradinikos**⁶²⁸ bin on yedide düka olub on dört sene
- 30. Orsos Krartos** bin otuz birde cülus idüb bir yıl düka oldu.
- 31. Domenikos Orsyolos** bin otuz birde cülus idüb dört gün
- 32. Dominikos Gradinikos**⁶²⁹ bin otuz ikide düka olub on yıl dört ay
- 33. Dominikos Kontarenos** bin kırk ikide yigirmi beş yıl on dokuz ay
- 34. Dominikos Silvyos** bin altmış sekizde cülus idüb on üç yıl beş ay
- 35. Danyalis Falaryos** bin seksen ikide düka olub on üç yıl dört ay **(31a)**
- 36. Vitalis Mikael**⁶³⁰ bin doksan beşde cülus idüb üç yıl beş ay sürdü
- 37. Orolanos Faleryos** bin doksan sekizde düka olub on dokuz yıl
- 38. Dominikos Mikael** bin yüz on yedide düka olub on bir yıl sürdü
- 39. Betros Botlanos** bin yüz yigirmi sekizde düka olub on sekiz yıl
- 40. Dominikos Morosenos** bin yüz kırk altıda yedi sene düka oldu.
- 41. Danyalis Mikael Sani** bin yüz elli üçde düka olub yigirmi sene sürdü.
- 42. Seyastiyanos Zeyanos** bin yüz yetmiş üçde düka olub beş yıl sürdü.
- 43. Ladros Malibetro**⁶³¹ bin yüz yetmiş sekizde düka olub on dört yıl
- 44. Harikos Dandalos**⁶³² bin yüz doksan ikide cülus idüb on iki yıl
- 45. Betros Ziyanos** bin iki yüz dörtde düka olub⁶³³ yigirmi iki yıl sürdü.
- 46. Cakoyos Hatoponos**⁶³⁴ bin iki yüz yigirmi altıda düka olub⁶³⁵ yigirmi yıl sekiz ay
- 47. Martiyos**⁶³⁶ bin iki yüz kırk yedide üç yıl yedi ay düka oldu.

⁶²⁷ Vitalis Kandianos K: Vanyalis Kandianos T.

⁶²⁸ *Pietro Barbo Centranigo* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶²⁹ *Domenico Flabanico* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶³⁰ Vitalis Mikael K: Danyalis Sikael T.

⁶³¹ Ladros Malibetro K: Ladros Malobetro T. aslen *Orio Malipiero* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶³² *Enrico Dandolo* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶³³ düka olub K: cülus idüb T.

⁶³⁴ Cakoyos Hatoponos K: Cakoyos Hanolos T. aslen *Giacomo Tiepolo* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶³⁵ düka olub K: cülus idüb T.

⁶³⁶ Martiyos Morosenos K: Marinos Morosenos T.

48. **Raynernos Zenos**⁶³⁷ bin iki yüz ellide düka olub on altı yıl sürdü.
49. **Lorenziyos Topolos**⁶³⁸ bin iki yüz altmış yedide⁶³⁹ düka yedi yıl sürdü.
50. **Cakobos Kontarenos**⁶⁴⁰ bin iki yüz yetmiş üçde düka olub sekiz yıl beş ay beş gün
51. **Covanos Dandolonos** bin iki yüz seksen birde dokuz yıl yedi ay düka oldu.
52. **Betros Gradenikos** bin iki yüz doksanda yigirmi iki yıl dört ay düka oldu.
53. **Marinos Cacorciyos** bin üç yüz on ikide düka olub on ay sürdü.
54. **Covanas Soransiyos** bin üç yüz on üçde on altı yıl beş ay düka oldu.
(31b)
55. **Fransiskos Danyolos** bin üç yüz yigirmi dokuzda on bir yıl bir ay yigirmi gün
56. **Bartolos**⁶⁴¹ bin üç yüz kırkda üç yıl iki ay yigirmi gün
57. **Andreyas Dandolos**⁶⁴² bin üç yüz kırk üçde on bir yıl sekiz ay oldu.
58. **Martinos Soletanos**⁶⁴³ bin üç yüz elli dörtde yedi ay dokuz gün sürdü.
59. **Covanas Gradenikos** bin üç yüz elli altıda düka olub bir yıl üç ay
60. **Covanas Delfinos** bin üç yüz elli altıda düka olub beş yıl üç ay
61. **Lorensyos Solos** bin üç yüz altmış birde düka olub dört yıl sürdü.
62. **Markos Kornaryos**⁶⁴⁴ bin üç yüz altmış beşde düka olub üç yıl sürdü
63. **Andryas Kontarenos** bin üç yüz altmış sekizde on beş yıl düka oldu.
64. **Mikael Morosenos** bin üç yüz seksen üçde düka olub dört ay
65. **Antonyos Veznos**⁶⁴⁵ bin üç yüz seksen üçde on sekiz yıl düka oldu.
66. **Mikael Esterenos** bin dört yüz birde düka olub on üç yıl üç ay

⁶³⁷ Raynernos Zenos K: Rayternos Zenos T.

⁶³⁸ Lorenziyos Topolos K: Görensiyos Tobolos T.

⁶³⁹ bin iki yüz altmış yedide T: 1266'da K.

⁶⁴⁰ Cakobos Kontarenos K: Cakoyos Kontarenos T.

⁶⁴¹ Bartolos K: Bavtolos T.

⁶⁴² Andreyas Dandolos K: Andrayos Vandolos T.

⁶⁴³ Martinos Soletanos K: Martiyos Soletanos aslen *Marin Faliero* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶⁴⁴ Markos Kornaryos K: Markos Kornayos T.

⁶⁴⁵ Antonyos Veznos K: Antonyos Veternos T.

67. **Tomas Mosenikos** bin dört yz⁶⁴⁶ on de on üç yıl üç ay sürdü.
68. **Fransiskos Foskaros**⁶⁴⁷ bin dört yüz yigirmi dörtde otuz dört yıl
69. **Paskalis Malibetre**⁶⁴⁸ bin dört yüz elli yedide dört yıl altı ay on gün
70. **Kristoforos Moros**⁶⁴⁹ bin dört yüz altmış ikide dokuz yıl altı ay yedi gün
71. **Nikolaos Trenos**⁶⁵⁰ bin dört yüz yetmiş birde düka olub bir yıl sekiz ay sürdü.
72. **Nikolaos Marselos** bin dört yüz yetmiş de bir yıl üç ay altı gün
73. **Betros Mosenikos** bin dört yüz yetmiş dörtde iki yıl iki ay düka oldu.
- (32a)
74. **Andryas Vendarami** bin dört yüz yetmiş altıda iki yıl dört ay düka oldu.
75. **Covanas Mosenikos** bin dört yüz yetmiş sekizde düka olub yedi sene
76. **Markos Barberikos**⁶⁵¹ 1485’de düka olub 4 yıl 9 ay 15 gün srd⁶⁵²
77. **Oristinos Bardedikos**⁶⁵³ 1489’da düka olub 11 sene 9 ay 13 gün srd⁶⁵⁴
78. **Leyonardos Lort**⁶⁵⁵ 1501’de olub 19 yıl 18 ay 20 gün sürdü.
79. **Antonyos**⁶⁵⁶ **Grimanos** 1531’de olub 2 yıl 10 ay 2 gün sürdü.
80. **Andryas Aritos**⁶⁵⁷ 1532’de olub 15 yıl 7 ay 7 gün sürdü.
81. **Betros Landos**⁶⁵⁸ 1538’de olub 6 yıl 9 ay 12 gün sürdü.
82. **Fransiskos Donatos** 1545’de düka olub
83. **Fransiskos Kontarin** bin altı yüz yigirmi de düka idi.

⁶⁴⁶ yüz K: -T.

⁶⁴⁷ Fransiskos Foskaros K: Fransiskos Koskaros T.

⁶⁴⁸ Paskalis Malibetre K: Baskalis Malipetre T.

⁶⁴⁹ Kristoforos Moros K: Kristokoros Moros T.

⁶⁵⁰ Nikolaos Trenos K: Nikoleos Trolos T.

⁶⁵¹ Markos Barberikos K:Markos Baryedikos T.

⁶⁵² 1485’de düka olub 4 yıl 9 ay 15 gün sürdü K: 1489’da olub 19 yıl 8 ay 20 gün T.

⁶⁵³ Oristinos Bardedikos T: Oristinos Baryedikos K. aslen *Agostino Barbarigo* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶⁵⁴ 1489’da düka olub 11 sene 9 ay 13 gün sürdü K: 1485’de olub 4 yıl 9 ay 15 gün T.

⁶⁵⁵ Leyonardos Lort T: Leyonardos Bort K. aslen *Leonardo Loredano* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶⁵⁶ Antonyos K: Antovinos T.

⁶⁵⁷ aslen *Andrea Gritti* Thomas Okey **a.g.e.** s.435

⁶⁵⁸ Betros Landos K: Betros Landros T.

Ve azim şevket ve şan tahsil eylediler bin yıl kadar anların talii kuvvetde olub kimse anlara ğalib olmadı ve şehirlerine zafer bulmadı. Bunun sebebi hüsn-i tedbirleridir.

Tedbirleri

Böyledir ki bu şehrin selefde tedbir-i hükümeti demokrasya demekle maruf olan hükümet idi. Zira evailinde cümle halk cem olub ittifak ile hâkim nasb eyleyüb cümle mesalih-i amme ittifakına mevkuf idi. Mürur-ı dehr ile halkın her hususda huzuru asir olub aralarından müteayyin âdemleri intihab idüb, tedbir-i umura tevkil itdiler. Bu tarik ile tedbir-i devlet-i demokrasyada[n] aristokrasya tedbil olundu ki tedbir-i ekâbirdir. Ol zamandan berü şehrin nizamı eyü olub azim kudrete vasıl oldular.

Divanları

Venedik'de **(32b)** birkaç divan olur. Evvela büyük divan ki sekiz günde bir kurulur ve anda müşavere ile aher şehirlerin hâkimleri ve Venedik'e mahsus hâkimler nasb olunur. Yigirmi dört yaşına baliğ olan beyzade ve *ehl-i divan oldu* deyu ana hazır olmağa mazunlardır. Aşağasına izin yokdur iki bin âdem bunda cem olur. Her birinin elinde ikişer dökme gibi toplar vardır biri beyaz biri siyah ana balota⁶⁵⁹ dirler. Müşavere olunduktan sonra ehl-i divanın biri bir koli⁶⁶⁰ alub divanda oturanların toplarını devşirir. Rıza virenler beyaz tob birağur, vormeyenler siyah tob birağur bade sayarlar beyaz çok ise olur siyah çok ise olmaz. Bu divanda Venedik dükası intihab olunur⁶⁶¹ bunun sairlerden farkı ol hususda dört tob istimal⁶⁶² itmekdir ikisi beyaz ikisi siyah keennehu iki adem yerinedir ve divanda tasaddur ider ehl-i divan ana tazim iderler. Bir saray-ı sultanide sakin olur ve şehir halkı hükkâmı bunun harcın görürler. Bunlardan ana altı vezir tayin olunur, bunlar altı ay kadar anın yanında otururlar ve altı aradan sonra yerlerine aher adem gelür. Bu büyük divandan ğayrı bir divan dahi vardır *Senatoralye Dukati* dirler üç yüz adem

⁶⁵⁹ balato K: palota T. *pellot*

⁶⁶⁰ koli K: kutu T.

⁶⁶¹ olunur K: olunub T.

⁶⁶² istimal K: istikmal T.

bunu kurarlar ve bu divanın ahalisi büyük divanda intihab u tayin olunur ve bu divanda cenke ve sulha ve elçiliğe müteallik olan masalih görülür cümle şehir bu divanın rey⁶⁶³ vü tedbirine mutidir, ana muhalefet olunmaz. Ve mücrimlerin⁶⁶⁴ hakkından gelinmek⁶⁶⁵ için **(33a)** on âdem başka divan kurarlar. Bunlar lazım geldikde dükayı bile habs ü katl iderler kimse *niçün idersin* diyemez bu on kimse bir âdemin katline hükm itdikden sonra kimse anı men'e kadir değildir. Elbette icra olunur ve aher masalih için mahsus hâkimler değildir. Gerek içerüden gerek taşrada⁶⁶⁶ hariç divandan ve bunların hükmünü temyiz itmek için bunlar üzerine *Kırk Kimse Divanı* vardır, anlara *Koranisya* dirler. Hurda hâkimlerin hükmü divanda teftiş olunur. Eğer hata itdiler ise anların haklarından gelinür ve şehrin nizamı için niçe aher hâkimler dikilür. Bazılar alış veriş ahvaline nazar için nasb olunub bazara nizam virirler ve aherler cizye üzerine nazır olurlar ve devletin mesalihin fasl için bir divan dahi vardır ki anda dört ihtiyar ve umur-ı dide ademler nasb olunmuşdur, harç u sarf u mühimmat görürler ve bunlara *San Marko Vükelası* dirler. Cümle hazine bunların elindedir ve bunlardan Venedik Dükası intihab olunur. Bunların vazifesi düka ile meşveret idüb gelen elçilerin sözün divana arz u nakl itmekdir, ve hakikatde cümle devletin hükümeti bunlar elindedir. Bu şehir-i İtalya'nın aher şehirlerine iki hususda galibdir: evlerinin ve binalarının azimeti ve mükellefliği ve şehirlerinin maldarlığı ile. Zira bu şehir ticarete muvaffak olmağla ahalisi azim mal tahsil iderler ve bu şehrin gemilerinin yatağı tersanesi gayetle mükellefdir. Anda vafir kadırgalar ve aher gemiler yatar⁶⁶⁷ ve yanında mükellef cebehanesi vardır ki her an içinde cenk ve gemiler mühimmatı tedarik olunur. Bu tersane beş istadyomdur **(33b)** etraf u eknaftan anda erbab-ı sanayi cem olub müdam gemiler ve aher mühimmat işlerler ve her sene tersane ve cebebane tedbiri için baş beylerden iki bey intihab u tayin olunmuşdur, anlara azim ihtimam ile tekayyid iderler. Ve bu şehirde at üzerine binmek yokdur ya piyade gezerler, yahud kayık ile gezerler

---

⁶⁶³ rey K: raine T.

⁶⁶⁴ mücrimlerin K:mücrimin T.

⁶⁶⁵ gelinmek K: gelmek T.

⁶⁶⁶ taşrada T: taşra K.

⁶⁶⁷ yatar K: yatur T.

zira sokakları sudur ve cümle şehirleri kiremid⁶⁶⁸ ile örtülüdür ve hisarı yoktur. İtalya ülkesinde ve aher yerlerde olan şehrin hâkimleri ekser büyük divan halkından intihab olunur ve bunların hükümetinin zamanı geçdikden sonra eger bir hata itdilerse anların hakkından gelinür. Kara sefirlerinin seraskeri Venedik taifesinden olmaz, bir aher taifeden getürüb serasker iderler. Zira havf iderler ki kendülerden olsa hükümete tama idüb askeri kendüye uydurur ve nizama hâlel virür. Lakin donanmanın seraskeri kendülerden olmak caizdir ve her sene *Yosium Vaceyum*⁶⁶⁹ denizine on müsella ve mükemmel kadirga gönderirler anların vazifesi deryayı korsanlardan hıfz itmektir. Bu on kadirga bir yıl taşrada kalub yerlerine on kadirga dahi gelmeyince dönmezler ve mahsus ticaret için yigirmi iki büyük kadirga tedarik olunur. Bezirgânlar beglikten bu kadirgaları icare ile alurlar ve her birinin kapudanlığı için bir beyzade tayin olunur ki bezirgânlar ana vafir ücret virirler. Venediklüler, Milan dükası ile cenk eyledikleri zamanda bir azim mahsul peyda iderler. Zira şehürlü herkesin malının öşrünü alurlar sonra bu öşrden ötürü her sene öşrün salisini *hamile* deyu mal sahiblerine virirler. Devletin kanun-ı nizamı muhkem olmağla **(34a)** kimse bunun ayin ü erkânın bozamadı ve kimse devlete tama ile fesad ü fitne idemedi. İlla ki bin iki yüz doksan yedi tarihinde Bimondos⁶⁷⁰ nam bir gayetle maldar yiğit mal kuvvetiyle halkı kendüye uydurub devletin halini bozmağa kasd itmiş idi. Lakin bir gün halkın kesretiyle saraya giderken ve halk ana dua vü tazim ider iken bir avrat damdan iri⁶⁷¹ bir taş birağub katl eyledi. Andan sonra böyle bir işe kimse cüret idemedi. Bade bu hususa begler azim ihtimam iderler ve maldarlıkda bir muayyen aded vardır, ziyade oldukda komayub alurlar.

⁶⁶⁸ kiremid K: kiramid T.

⁶⁶⁹ *Mare Nostrum Vocatum* tabiri Akdeniz'i tesmiye etmektedir

⁶⁷⁰ Piemonte, Piedmontese olabilir

⁶⁷¹ iri K: - T.

Fasl-ı Der Ahval-i Ümera-yı Boğdan

Bu taifeye Kara Boğdan dirler nasara-yı Moğoldur. Diyar-ı şarkdan gelüb temekkin itdiler taife-yi kesiredir. Vilayetlerinin hududu şarkdan Özi ve Kefe deşt-i Kıpçak uçları ve Karadeniz sevhili, şimalde Moskov ülkesinin kenarları ve Leh vilayeti uçları, garbda Eflak vilayeti cenubda Tuna Irmağı ve memalik-i mahruseden Tuna Yalısı vilayetleridir. Tûlan ve arzan on konak kadar mesafe on beş bin pare karyeyi müştemil bir memleketdir.

Feth

Selatin-i maziye-i Osmaniyye, Rumili biladını ve İstanbul'u feth itdikden sonra bu diyarlara dahi müstevli olub darb-ı seyf ile ehlini inkıyada getürdiler. Sene-i⁶⁷² Sultan Bayezid Han, Kili ve Akkirman'ı alub Boğdan'a voyvoda nasb eyledi ve kızıl börk ile altun üskûf ve tabl u nekare viridi.

Darü'l Mülk-i Boğdan

Boğdan voyvodaları Sıca⁶⁷³ nam şehrdir Yaş Bazarı dahi bazı evkatda Boğdan tahtı olmuş bir şehrdir. Ayyuka hemser sarayları ve muazzam kilisaları vardır.

Harac

Sal be sal sūdde-i saadete elli altı kere yüz bin akçe harac irsal idüb meblağ-ı mezburdan gayrı **(34b)** vüzeraya ve Rumili Beglerbegisine ve Tatar Hana ve sair erkân-ı devlete virgüleri vardır.

Ayan

Bu vilayetin boyarları ve likokları⁶⁷⁴ ve knezleri ve bellü başluları vardır ve der-i devletde kapu kethüdası olur, hazineden muayyen vazife alurlar.

⁶⁷² sene-i K: -T.

⁶⁷³ Sıca K: Şıcar T. aslen Suceava

⁶⁷⁴ vikont, viscount

Kanun-ı Siyaset⁶⁷⁵

Evvela nasb olundukda tuğ ve sancak virilür ve başına kırmızı keçeden çorbacı kukası kisve giydürilüb, vilayetlerinde ve alaylarda dahi anı giyer. Memalik-i mahruse halkından varub ol vilayetde ticaret ü kesb idenin mallarına ve canlarına kimse dahl itmez. Anda vefat idenlerin varisleri anda hazır bulunursa metrukâtın anlar alır. Varisleri anda olmayanların muhallefatin mumaileyha voyvoda bizzat defter idüb, *her ne ise âdemisi ile asitaneye göndermek üzere* deyu beratında şerh virilür.

Petros⁶⁷⁶

İsyân itmekle, Sultan Süleyman Han bunun üzerine sefer idüb halkını inkıyada getürdü. Azl itdi, Leh ile adaveti olmağın defaatle üzerine varub cenkler⁶⁷⁷ itdi ve sonra Sultan Süleyman Han vardukda ihtifa eyledi.

Cetilyanos ibni İstefanos⁶⁷⁸

Bin beş yüz otuz beşde nasb olundu Sultan Süleyman Han ümera-yı Boğdan'a aman virdikde Petro ihtifa idüb kadim-i hâkimlerinden İstefanos oğlunu voyvodalığa talib oldular dokuz yüz kırk beş Rebiü'l Ahir'inde dergâh-ı muâllâdan ulufeye mutasarrıf olmak üzere voyvodalık virildi. Bac u harac virmegi iltizam eylediler. Bundan akdem Kili ve Akkirman sınırları nizadan hali olmayub reayaya Boğdan küffarı taarruz iderdi, vasat-ı memleket-i Boğdan'dan bir mikdar arazi ifraz olunub Burut⁶⁷⁹ suyunun Akkirman canibinden Kalcin nam şehir mukabelesinde Torlu Suyu'na⁶⁸⁰ **(35a)** varınca tayin olundu, ve berü tarafında olan memalik-i mahruseye zamime kılındı ve ol hududda canibeynde iki alî hisar bina olunmak şartıyla, mezkûr voyvoda ve amme-i ayan-ı Boğdan min bad isyan itmeyüb ve iki senede bir haracı voyvoda kendü getürüb teslim eylemek şartıyla divanda ahd u İncil ü salibe

⁶⁷⁵ Kanun-ı Siyaset K. Kanun-ı Seyyan T.

⁶⁷⁶ Petru Rareş

⁶⁷⁷ cenkler itdi T: cenkler ve sonra sulh K.

⁶⁷⁸ Cetilyanos K: Cetinos T. aslen *Stefan Lacusta*

⁶⁷⁹ Prut

⁶⁸⁰ Torlu veya Turla, Dinyester Nehri'nin diğer adı

yemin idüb, adet-i kadime üzere üsküf ve hilat giydirildi, tabl u nekkâre ile Sucav'da iclas itdirildi.

Radol⁶⁸¹

Nasb olundu, bin yigirmi altıda İskender Paşa ile Kazak seferine mamur oldu.

Gaşper⁶⁸²

Bazı evza-ı nâhemvarı zuhur idüb, reayaya teaddi ve tecavüz üzere olmağla ref olundu.

Aleksandır⁶⁸³

Sabık Eflak voyvodası olub bade'l azl sūdde-i saadetde olmağla sahihü'n-neseb beyzade olub, yarar u şecaat-i şiar ve reayaya himayet ü hırsatde cer vü kaviyy olmağla beylik tevcih olundu. **(35b)**

Temmet⁶⁸⁴

---

⁶⁸¹ Radu Mihnea

⁶⁸² Gaşper T: Aşber K. aslen *Gaspar Graziani*

⁶⁸³ *Alexandru Coconul*

⁶⁸⁴ Temmet T: ғ K.

METİN II

TÜRKLERİN DİNİ VE ÖRFİ KAİDELERİ

I. BÖLÜM

Muhammedilerin İbadetleri

Muhammedilerin günde beş kez, Kuran'ın belirlediği saatlerde⁶⁸⁵ namaz kılmaları gerekir:

1. Türkçe 'de *Sabah Namazı* denen gün doğumundan bir saat evvel kılınan namaz.
2. Öğlen, güneşin tepeden inmeye başladığı muayyen bir saatte kılınan *Öyle namazı*⁶⁸⁶.
3. Öğlen sonu, ikindi⁶⁸⁷ diye adlandırılan vakitte kılınan *İkindi Namazı*.
4. Akşam, gün batımından sonraki muayyen bir saatte kılınan *Akşam Namazı*.
5. Gece yarısı, [ya da] yatmadan evvel, kılınan *Yatsı Namazı*.

Bu ibadetlerden önce *taharet*⁶⁸⁸ gerekir. Şöyle ki: yüzün yıkanması, ellerin dirseğe kadar yıkanması, ayakların bileğe dek yıkanması, *mazmaza* denilen ağzın ve *istinşak* denilen su çekilerek burnun yıkanması, ıslak ellerin [başa] temasıyla yapılan *meshü'r-res* [yani] başın silinmesi ve *meshü'r-*

⁶⁸⁵ Nisa/103: "...namaz, müminlere muayyen vakitlerde kılınmak üzere farz edilmiştir." , Rum/17-18: "Artık tenzih edin Allah'ı akşama girince ve sabaha erince. Ve Onadır hamd göklerde ve yeryüzünde ve tenzih edin Onu gündüzün sonlarında ve öğle vaktinde." , Taha /130: "...Rabbini hamd ederek gün doğmadan ve batmadan önce ve gecenin bir kısmıyla gün ortasında noksan sıfatlardan tenzih et de rızasına mazhar ol." , Bakara/238: "Koruyun namazları, hele orta namazına çok dikkat edin ve Allah'a itaat ederek namaz kılın." , İsra/ 78: "Ve namaz kıl güneşin zeval vaktinde, geceleyin karanlık basınca ve fecir çağında; şüphe yok ki sabah namazı, meleklerin tanık olduğu bir namazdır."

⁶⁸⁶ Oile Namazi İ: اوي له ذمازي L.

⁶⁸⁷ Her iki neşrde de ikindi vakti *vesper* diye geçmektedir.

⁶⁸⁸ Lustration İ: طهارة L. beden pisliliklerden arınmasını anlamına gelen *taharet* tabiri abdest yerine kullanılmıştır

rakabe [yani] boynun silinmesi. Kısa dualar eşliğinde yapılan bu seramonik arınmaların kelimelerle tam olarak açıklanması uzun izahat gerektirir; fakat görülerek kolayca kavranılır ve öğrenilir.

Gece kirlenmesi rüyada, cinsi münasebette veya herhangi şekilde vücuttan meni gelmesi *Cenabet* [olmak] diye adlandırılır ve bu sebeple kirlenmiş olanlara *Cünübler* denir. Böyleleri, tüm vücudun yıkanması manasına gelen *Gusl* alana dek ibadette veya gündelik işlerde bulunamazlar. Bunların arasında olmak, yüzlerine bakmak, bunlarla yemek yemek veya alışverişte bulunmak uğursuzluk sayılır. Bu sebeple de şöyle bir deyişleri vardır: "İşlerim rast gelmiyor; şayet bugün bir cünübün yüzüne bakdım." Bu arınma da seramoniktir ve kendi batıl inançlarıyla bezelidir. Kadınların *hayızlu* dönemlerinde, doğum sonrası *nüfesa* hallerinde de benzer durum söz konusudur.⁶⁸⁹

İki çeşit namazları vardır: ya *Sünnet'ten* ileri gelen ki Muhammed'in hususi beyanatından oluşan, âdet ve ananevi hükmü teşkil eder (ki bu Muhammed'in hususi sözlerinin yazılı olduğu kitaptır)⁶⁹⁰ ya da *Farz* olan yani Kur'an'da yazılı Allah'ın hükmünü teşkil eder. Bu iki tür namaz aralarında *ikamat*, düz durma; *rek'at*, başı ve vücudu yarım eğme; *sücdat* secde, *kuudat* oturma yapılır ki bu genellikle her iki secdede birdir.⁶⁹¹ Namazlara şunlar da eklenir: Kuran-ı Kerim'den okuma *kıraat*, *teşehhüd* şehadet etme ve *teslimat* kafalarını her iki omuza çevirerek koruyucu meleklerini selamlama işi.

Sabah namazının sünneti *iki rekâttır*, buna göre her bir rekâtta yüz üstü iki kere yere kapanarak secde edilir ve bir kere *kuud* edilir. Kesin hüküm olan farz da tıpkı [sünnet] gibidir. Sünnette alçak sesle dikkatlice Kur'an'dan kısa sureler okunur; lakin bu iş farzda yüksek sesledir. Böylece tamamı dört rekâttır. (Tamamı sekiz secde ve iki oturuştur, kısık veya yüksek sesle Kur'an

⁶⁸⁹ Et eodem modo se habent... L: - İ

⁶⁹⁰ Thomas Hyde esere düştüğü dipnotta bu eserin Buhari'ye ait olduğunu vurgulamıştır

⁶⁹¹ Her iki neşrede de namaz rükunleri çoğul halde yazılmıştır.

okunur, son oturuşla sabah namazları sona erer. Bu minvalde hem imamla beraber hem de münferit kılınan kısa namazdır.)

Öğle namazının sünneti dört rekât ve iki oturuştan ibarettir. Ondan sonra kılınan farz da dört rekât ve iki oturuştur. Bunun sonrasını da iki rekât bir [son] sünnet takip eder. Böylece tamamı on rekâttır (ve dört oturuş) ve hepsinde Kur'an sessiz okunur.

İkinci namazının sünneti dört rekât ve iki oturuştur. Rekât ve oturuşu dâhil olmak üzere bu farzı için de geçerlidir; lakin sünneti kılmak namaz kılının kararına bağlıdır; zira sünnet ve farzın ikisini de kılabilir ya da sünneti atlayabilir.⁶⁹² Bu namazda da Kur'an sessizce okunur

Akşam namazının farzı üç rekât ve iki oturuştur. İlk oturuştan sonra, ikinci rekât bitmiş olur ve akabinde son rekâta geçilir. İlk iki rekât arasında yüksek sesle, sonuncu rekâtta alçak sesle Kur'an okunur. Bundan sonra iki rekât ve tek oturuş olan sünnet, alçak sesle kılınır. Böylece tamamı beş rekâttır. (ve üç oturuştur)

Yatsı namazının sünneti dört rekât ve iki oturuşla, Kur'an'ın sessiz okunmasından oluşur; şayet zinde olunmasına rağmen, bu sünnet kılınmayabilir.⁶⁹³ Bunu dört rekât ve iki oturuş olan farz takip eder. İlk iki rekât arasında Kur'an açıktan okunurken, son iki rekâtta sakın bir sesle okunur. Sonra yeniden [son] sünnete gelindiğinde iki veya dört rekât, bir veya iki oturuşla [son sünneti] istedikleri gibi kılarlar. Bundan sonra birinci veya ikinci oturuştan sonra kıyam ettikleri, *Vitr namazı* diye adlandırılan münferit namazı kılarlar. Lakin bu namaz yatsı namazıyla aynı anda kılınmasa da olur. Eğer gece bitene kadar kılmayı ertelemenin iyi olacağını düşündülse, buna göre [vakti çıkmadan] kalkıp kılmak daha iyidir. Bunların tümü dingin bir sesle kılınır. Buna göre yatsı namazı on veya on iki rekât olarak bu gidişata göre kılınır. (beş veya yedi oturuşla ve münferit kılmak isterlerse) Böylece her gün

⁶⁹² Burada İkinci namazının sünnetinin sünnet-i gayr-i müekkede olduğunu vurgulanmıştır.

⁶⁹³ Aynı şekilde yatsı namazının sünnetinin de sünnet-i gayr-i müekkede olduğunu vurgulanmıştır.

mezkûr vakitlerde, ya da bu vakitlerden kısa zaman sonra, zikredilen beş namazı genellikle kılarlar.

Namaz vakti geldiğinde, mabedin girişinde, minarenin tepesinde ya da yerden yüksekçe bir yerde *müezzin* tarafından şu sözleri içeren bir çağrı yapılarak *Ezan okunur*. “Allah büyüktür, Allah büyüktür,⁶⁹⁴ şahitlik ederim ki Allah’tan gayrı ilah yoktur, şahitlik ederim ki Allah’tan gayrı ilah yoktur, şahitlik ederim ki Muhammed Allah’ın peygamberidir, şahitlik ederim ki Muhammed Allah’ın peygamberidir, koşun namaza, koşun iyi bir amele (ya da ibadete)⁶⁹⁵ Allah büyüktür, Allah büyüktür, Allah’tan gayrı ilah yoktur.” Ayrıca Sabah ezanı okunurken “*Namaz uykudan daha hayırlıdır*” [ibaresi] eklenir. Çağrı bittikten sonra *müezzin Fatiha Okuya*, diye seslenir. Bu, Fatiha okuyun ya da [Fatiha] suresini okuyun demektir (Kuran’ın ilk suresidir ve Kitap’ı açan veya başlatan odur) Hristiyanlar için Pater Noster ne ise Muhammediler için de, açan [manasındaki] Fatiha odur. Bu ezan [cemaat] mabede⁶⁹⁶ gelmeden yapılır. İnsanlar toplandığında, mabedin içinde başka bir çağrı daha yapılır.⁶⁹⁷ Şeklen diğeri ile aynı olmakla beraber, “*hayyalel felah*” [ibaresinin] ardına (insanları zihnen hazırlayarak, uyuşukluk ve gafletlerini kaldırarak) “*Şimdi namaz başlıyor, şimdi namaz başlıyor*” kısmı eklenir.⁶⁹⁸ Bu çağrıdan sonra bütün cemaat hep birden ayağa kalkar, bir hizadaki Hristiyan askerler gibi, başparmaklarını kulak memelerine koyarak *Allahu ekber* derler. Lakin öncesinde şu kelimeri tasarlar ya da bu kelimelerle namaza niyet ederek, (şayet sünnetin kılınması halinde) her biri başparmaklarını kulaklarına götürerek : “ Niyet ettim bu vaktin sünnetini kılmaya”⁶⁹⁹ (ya da kılınacak farz ise o zaman sünnetin yerine *farza* derler) “ Yüce Allah’ın [buyruğunu] yerine getirmek için” ya da “ Allah’a ne borçluysam ödeyebileyim diye” derler. Eğer farz imamla beraber kılınıyorsa “*Uydum imama*”⁷⁰⁰ ibaresi eklenir. Namaz,

⁶⁹⁴ Allahu ekber lafzı her iki neşrde de iki kere geçmektedir

⁶⁹⁵ Hayyalessalah ve Hayyalelfeleh her iki nüshada da birer defa geçmektedir.

⁶⁹⁶ *ecclesia* L: church İ. tabirlerinin karşılığı mabed şeklinde tercüme edilmiştir.

⁶⁹⁷ Kâmet getirmeden bahsedilmektedir.

⁶⁹⁸ L *Kad kametis salah Kad kametis salah* denilmekle birlikte اقامت şeklinde yazılmıştır.

⁶⁹⁹ *Neveytü en üsalliye sünnete hâzâ el-vakt edâllahu teâlâ* L s.256

⁷⁰⁰ L *muktediyen bi'l imami*

imamın olmaması durumunda tek başına kılınıyorsa, *imam* yerine *bi'l Kur'an* tabiri gelmelidir.⁷⁰¹ Yukarıda değinilenden başka ne sünnet ne de farz addedilen *münferit namaz* için “*Niyet ettim Allah [rızası] için Vitr Namazını kılmaya*”⁷⁰² denir. Sonra Allah'ı yüceltmek ya da O'nun ihtişamını dile getirmek için *Tekbir* [getirilir], ki [bundan maksat] evvelce zikredilen *Allah büyüktür* kelamı olup “*Merhamet eden ve bağışlayan Allah namına*”⁷⁰³ ifadesiyle namaza başlanır, [akabinde] bu dua okunur: “*Allah'ım şan ve övgü sanadır ve senin adın kutludur, azamet ve yücelik sana [mahsustur] medhüsenan fevkaladedir, zira senden gayrı ilah yokdur.*”⁷⁰⁴ Sonra Kur'an'ın ilk suresi *Fatiha*'ya başlarlar (elleri kavuşturulmuş, ayakları [nizami aralıkla sabit], gözleri yere odaklanmış ve elbiselerinin açılması [ihtimaline] karşı dikkatlidirler) [bu sure] hangi namaz kılınıyorsa usulüne göre yüksek ya da alçak sesle okunur. *Allahu ekber* denildiğinde baş ve vücutlarını [yere] paralel şekilde eğiler⁷⁰⁵ doğruluyorken “*Allah kendisine şükredenî iştir*”⁷⁰⁶ denir. Sonra dizleri üstüne eğilir ve “*Ya Rabbimiz hamdüsena sanadır*”⁷⁰⁷ bunu demeden önce eğilmekle beraber aynı zamanda yüzü yere [bakmaktadır] üç, beş veya tercihen yedi defa “*Yüce Allah'ım ihtişam [sahibi]sin*”⁷⁰⁸ denir, bundan sonra yüzünü iki eli arasına almakla beraber yere kapaklanılır, iki kere “*Rabbim en yücesin*”⁷⁰⁹ denir.⁷¹⁰ Tekrar kalkılmasının akabinde *Fatiha* okunur ve bunu Kur'an'dan başka bir [sure] takip eder, daha sonraki süreçte rükû ve secde işlemleri aynı usulde gerçekleşir. Otururken sağ ayak ve topuğu yukarı bakar (bu tarz oturuş alışık olmayanlar için çok rahatsız edicidir) ve eller diz üzerindedir [bu haldeyken] şu dua okunur: “*Tebrik, takdis ve tüm güzel şeyler Allah'ındır, Ey Peygamber Allah'ın selameti*

⁷⁰¹ El-Kur'an İ: ب ا ا ل قران L.

⁷⁰² L *Neveytü en üsallıye vacibü'l vitr*

⁷⁰³ L *Bismillahirrahmanirrahim*

⁷⁰⁴ L *Sübhanek Duası ve celle senaük* ile beraber yazılmıştır.

⁷⁰⁵ *and then again says... İ: inclinat caput...& iterum se inclinat usque ad medium corporis... L.* rükû öncesi tekbir her iki neşrde de iki kere tekrarlanmış olup başın ve vücudun eğilmesine ayrı ayrı tekbir getirilmiştir.

⁷⁰⁶ L من حمده

⁷⁰⁷ L *Rabbena lekel hamd*

⁷⁰⁸ L *Sübhanek rabbiye'l-azîm*

⁷⁰⁹ L *Sübhanek rabbiye'l-a'lâ*

⁷¹⁰ *he says twice İ: dicit totidem vicibus L.*

üzerine olsun. Keza ilahi rahmet ve bereket hem bizim, hem de Allah'ın hakkaniyetli kulları üzerine olsun. Şahitlik ederim ki Allah'tan gayrı başka ilah yoktur ve yine şahitlik ederim ki Muhammet Allah'ın kulu ve peygamberidir.”⁷¹¹ Sonra tekrar kalkılır ve *Fatiha*'ya başlanır, diğer iki rekât da bu usule göre tatbik edilir. Böylelikle namaz yalnız iki rekâttan oluşuyorsa, şu küçük dua ile nihayete erer: “*Ey Rabbimiz sen Muhammet'e ve ailesine hayır eyle, tıpkı İbrahim ve ailesine hayır ettiğin gibi ve Muhammet ve ailesine rahmet et, kutlu kıl; tıpkı İbrahim ve ailesine rahmet edip kutlu kıldığın gibi. Ey Rabbimiz çünkü şanın ve maharetin övülmeye değer.*”⁷¹² Bu küçük dua bittiğinde yüz sağ omza çevrilir ve sağ omzunda oturan koruyucu melek (inançlarınca) “*Allah'ın esenliği ve merhameti seninle olsun*” diyerek selamlanır, sonra aynı şekilde sol omza dönerek sol omuzda oturan koruyucu melek de aynı kelimelerle selamlanır.⁷¹³ Bundan sonra “*İşittik ve sana itaat etme lütfuna erdik, Ey Rabbimiz geri dönüş sanadır*” denir.⁷¹⁴ Akabinde duyulabilir bir sesle Kur'an'ın ikinci suresinden *Ayet-el Kürsi* [okunur] ki şöyledir: “*Allah ki kendinden gayrı ilah yoktur, diridir, varlığını sürdürendir; ne dalgınlığa kapılır, ne de uykuya dalar, gökte ve yerde her ne varsa O'nundur. İzni olmaksızın kim O'nun katında aracılık edebilir? Kullarının mazisinde olanı da geleceğinde [ne] olacağını da her şeyiyle bilmeye muktedirdir. Yine de O'nun bilgisinden lütfettiğinden fazlasını kavrayamazlar. Hükümlerini göğü de yeri de kuşatır ve bu ikisini intizam etmek O'na zahmet vermez*” Küçük toplardan derilme saymaya [yarayan aletle] otuz kere “*Allah şanlıdır*”⁷¹⁵ otuzuncuya gelindiğinde “*Yüce Rabbim şükür hep Sanadır*”⁷¹⁶ denir. Ardı sıra “*Allah'a hamdolsun*”⁷¹⁷ otuz kere tekrarlanır yine otuzuncuya gelindiğinde “*Dünyadaki her şeyin Rabbi Allah'a hamdolsun*”⁷¹⁸ denir. Sonra “*Allah*

⁷¹¹ L Tahiyat Duası birtakım yazım hatalarıyla kaleme alınmıştır.

⁷¹² Salli-Barik duaları birleştirilerek kısmen manalarına yer verilmekle birlikte Barik duasında و ارحمت , L şeklinde eklemeler yapılmıştır

⁷¹³ Rabbena duaları her iki neşrde de yer almamaktadır.

⁷¹⁴ Bakara/285

⁷¹⁵ L Sübhanallah

⁷¹⁶ L Sübhane Rabbiyel azim daimen

⁷¹⁷ L Elhamdülillah

⁷¹⁸ L Elhamdülillahi Rabbi'l âlemin

büyüktür” otuz kere tekrarlanmaya başlanır, otuzuncuya bir de şu eklenir: “Allah’ın her şeye gücü yeter, en âlim en yücedir. O tektir, [O’nun haricinde] ilah da hiçbir ortağı da yoktur. Mülk O’nun, şükür O’nun olduğu için her şeye gücü yeter.”⁷¹⁹

Namaz sonunda ellerini göğse açıp kaba bir şekilde *Hû* derler ki bu muhakkak [Allah’ın] kendisi yoktan var edendir anlamındadır. *“Kadirsin Ya Allah”* derler ve bu arada müezzin yüksek sesle bu ayeti okur: *“Bilin ki Allah dostlarına ne korku ne de keder ile üzüntü vardır”⁷²⁰* Sonra müezzin ve cemaat *Âmin* diye yedi kere haykırır, akabinde *“Ey arzuları yerine getiren”⁷²¹* dendiğinde yine *Âmin*, *“Ey duaları işiten”⁷²²* denince tekrardan yedi defa *Âmin* derler. Sonra müezzin *“Yaratılanların sahibi Allah’a şükürler olsun”⁷²³*, en sonunda [da] *“Yüce Allah Fatiha üzerine dualarımızı kabul etsin”⁷²⁴* der ki bu Allah dualarımızı bu sureyi okuduktan sonra kabul eder [manasındadır.] (bu arada cemaat elleriyle yüzlerini ve sakallarını sıvazlar) Müezzin daha sonra *“[Dilimizden] dökülen dualarımızı Yaratılanların Efendisine ve arkadaşlarına da gönderiyoruz”⁷²⁵* der. (Onlar Muhammed’i var olan her şeyin ya da yaratılanların efendisi diye adlandırır) Duaları son bulunca cemaat mabetten çıkar; lakin bu esnada müezzin içeride yedi defa *La ilahe illallah* lafzını okur.⁷²⁶

Dervişlerin yüzlerini insanlara, ellerini semaya döndürüp gönülden yaptıkları dua şudur(İnsanlar [da bu duaya] *Âmin* der): *“Ya Rab kabul buyur, arzularımızı, isteklerimizi, oruçlarımızı, kıyamlarımızı, rükûlarımızı, secdelerimizi, oturuşlarımızı, yüceltmelerimizi, hamdüsenalarımızı, dualarımızı, yakarışlarımızı, yalvarışlarımızı ve karşılıksız yardımlarımızı*

⁷¹⁹ L *Allahu ekber alimen azimen kebiren la ilahe illallahü vahdehu la şerikeleh lehü’l mülkü ve lehü’l hamdi ve hüve alâ külli şeyin kadîr* اعظم , اعم kelimeleri şeklinde hatalı yazılmıştır

⁷²⁰ Yunus/62

⁷²¹ L *Ya kâdıyel hâcât*

⁷²² L *Ya mücîbed da’vât*

⁷²³ L *Velhamdülillahi Rabbil alemin*

⁷²⁴ L *Kabuli Hak ra celle ve âlâ Fatiha*

⁷²⁵ L *Sahabüin dua ra Seyyid-i Kâinat Salavat*

⁷²⁶ Latince neşrde tapınak İngilizce neşrde kilise tabirleri geçip her iki nüshada da cami kelimesine rastlanmadığından ibadet yerini karşılamak için mabet ifadesi kullanılmıştır

kabul eyle, onları yüzümüze vurma. Yüce Rabbimiz, işlerimizi dosdoğru kıl, günahlarımızı bağışla, padişahımızı, vezirlerimizi, hâkimlerimizi, din adamlarımızı, aydın ve hakkaniyetli olanlarımızı, ailelerimizi, kadılarımızı, hayırseverlerimizi, borçlu olduklarımızı, duamızda isimlerini dillendirdiklerimizi ve iki cinsten de inananları, müslüman erkekleri ve kadınları bağışla, yaşarken de ölünce de onlara merhamet et. Merhametlilerin en merhametlisi Sana [oğul] Rab ve Yüceler yücesi [baba] Rab sıfatları atfedenlerden ırak eyle bizi. Ve Senden gelenlere, peygamberlere hamdolsun: Allah'a, yaratılanların sahibine hamdolsun.”⁷²⁷

Muhammediler arasında namazların cemaatle kılınması daha takdir edilir. Zengin ya da eşraftan birinin, namazı bir kez ya da daha sık kaçırmaması durumunda dinsiz, gâvur, putperest diye adlandırılması daha kısa sürer. İtibarı daha az olan kimseler, cemaatle kılınan namazlara gitmezlerse imam ya da derviş tarafından mahallelerinden kovulurlar. Çünkü onlar için “*Namaz dinin direğidir, her kim bırakırsa din yerle bir olur.*”⁷²⁸ Bir Türk için en büyük incinme ve utanç duyma sebebi günlük namazını yerine getirmediği için Bînamaz adam diye anılmaktır. Hatta din adamları, böyleleri ile alay ederek ve aşağılayıcı biçimde konuşarak onları gülünç konuma düşürürler.⁷²⁹

⁷²⁷ L Allahu Rabbena tegabbel minna salavatına ve kıraatina ve siyamena ve kıyamena ve rüku'ana ve sücudena ve kuudena ve tesbihna ve tehlilna ve duaena ve nidaena ve tazarruna ve tasaddukna vela tadrıbehüm vüçühena ve aslah amelünna vağfir lena zünubena Ya Mevlana ve'l padişahna ve vüzeräena ve hükemaena ve meşayihna ve eimmeena ve sulehaena ve'd-dina ve isatedna ve limen amenna ve limen hakkahu aleyna ve limen vasına, bi'd-duaü'l hayr ve'l müminin ve'l müminat ve'l müslimin ve'l müslimat ahyae minhüm ev emvat bi hümetike ya er-rahmü'r-rahimin Sübhane rabbike rabbi'l izzeti amma yesfun ve selamün ale'l mürselin ve'l hamdü lillahi rabbi'l alemin

⁷²⁸ L Essalatü imadiüddin men terekes-salate fekat hedmeddin

⁷²⁹ Bu paragrafa eseri neşreden Thomas Hyde tarafından [Müslümanların Dini] Yükümlülükleri [Hakkında Ayrıntılı] Açıklama Yaparak Yazar şunları ekliyor ara başlığı verilmiştir.

II. BÖLÜM

Yargılamalar ve Yargı Memurları

1. **Müfti** mutlak hükümlerin ehli ve icracısıdır, sahip olduğu unvanlar şu şekildedir: “ *Âlimlerin ve bilginlerin en ileri geleni, En mükemmel, kusursuzların en mükemmeli, Mükemmeliyet ve mutlakıyet kaynağı, Peygamberlerin hikmetinin varisi*⁷³⁰, *Dindeki tüm zorlukların çözümleyicisi, Kesin olanların ayırımını ortaya koyan, Doğruluk hazinelerinin anahtarı, Girift bilmecelerin çerağı, Allah’ın lütfuyla doğrulanmış, İnsanların müftüsü (ya da kâhini), Allah onun erdemlerini ve mükemmeliyetini daim etsin.*” Her şehirde, vatandaşlarına cezai hüküm verebilen ve daha ağır hususlara karar verebilen bir müftü vardır.⁷³¹
2. **Müsevvedci** müftünün yazıcısıdır, zıt görüşteki tarafların sözlerini, ihtilaflarını ve soruşturmalarını cevapları ile birlikte hızlıca ve okunaklı bir şekilde yazar ve bunları küçük kâğıtlarda Fetva-Emini’ne sunar.
3. **Fetva-Emini** mezkûr kâğıtları muhafaza eden fetva mutemedidir. Bu kâğıtları ilk önce toplar, değerlendirir ve bazen nasıl cevap verilmesi hususunda Müftü ’ye tavsiyelerde bulunur, tüm meseleye enine boyuna tek kelimede karar verir ki cevapları çok belirgindir. Böyledir, böyle yapılmasında sakınca yoktur manasında “*Olur*” ya da öyle değildir, öyle yapılmamalıdır manasında “*Olmaz*”.
4. **Kadı Asker** yargıçlar yargıcı diye anılır. Rumeli ve Anadolu’da olmak üzere iki tanedir, önce fethedilen Rumeli’de sonra kurulmuştur. Bunlara Müftününkilere gibi üstün unvanlar verilmez, en fazla Sadr [unvanını] barındırabilirler.⁷³² *Kassamiyet*, yani dağıtım da *Kadı*

⁷³⁰ Her iki neşrde de bu kısımda “*ve havarilerin*” kaydı düşülmüştür. Latince neşrdeki orijinal elkab metinde böyle bir tabir kullanılmadığından çıkarılmasını uygun gördük

⁷³¹ L Alemü’l ulemâ-il mütebahhirîn, Efdalü’l fudela-il müteverriîn, Menbâ’ul fadl ve’l yâkîn, Vârisu’l ülûm-il enbiya ve’l mürselîn, Hallâlu’l müşkilât-il diniyye, Keşşâfu’l mufasssalatu’l yakîniyye, Miftâf-i kenzü’l hakâyık, Misbâh-i rûmûzu’l dekâîku’l müeyyid, Bî-inayetullahu’l melik-i mu’in, Müfti-i enâmü’z- zâman fûlan edâmallâhû fedâilûhû

⁷³² Latince ve İngilizce neşrlerde *Apostle* şeklinde geçtiği için tarihi terminoloji göz önünde bulundurularak evvel,baş vb. anlamlara gelen *sadr* tabiri kullanılmıştır ayrıca bkz. *İA Kazasker maddesi c. VI s.522*

leşkerin görevleri dâhilindedir, Hukuk'ta ehil olan bir *Kassam* atadıkları için; ölümlerin mallarını hukukun emrettiği şekilde varisleri arasında pay eder. Bu muamele ekseriyetle adil değildir, çünkü kendilerine yüzde on pay alırlar ve bu sebeple de ölümlerin mallarına çok fazla değer biçerler, böylelikle kendi mülkleri ve gelirleri katbekat artmış olur. Bu yüzden varisler sık sık büyük kayıplar vermeye devam eder.

5. **Molla**, kabaca *Monla*, *efendi* anlamındadır, bunlar maddi yolsuzluğa veya rüşvete bulaşmadan halka adalet sağlayabilsinler diye, evvelki Osmanlı sultanları bunlara günde beş yüz akçe öderlerdi. Fakat bundan istifade edemeden bu sefer de “*Beş yüz akçe mollası*” diye adları çıkmıştı ki bu miktar hiç ellerine geçmedi. Gene de büyük şehirlerde sahip oldukları yetkileri kullanarak muazzam pazarlık yaparlardı. Rüşvete zemin hazırlamak için, en çok kim kesenin ağzını açarsa dava onun lehine sonuçlanırdı.
6. **Kadı** bir yargıçtır, genellikle günde kırk akçe kazanamazlarsa da, haksız kazanç ve rüşvet yiyerek geçinirler.
7. **Naib** kadı vekilidir, şehirlere ve köylere bir uçtan bir uca gitmeye alışıktır. Kadı yetkisiyle ekmeği tartar, hamuru ve diğer gıda mamullerini kontrol eder, bozuk ve çürük olmamalarına dikkat ederek makul fiyatla satılmasını sağlarlardı. Şimdi ise esnafın ve madrabazların peşkeş çekmesiyle yozlaşmışlardır. Öyle ki kendilerine peşkeş çekmeyenlere daha sık uğrar onları sopalar ve *tahta külah* [giydirir].
8. **Kâtip** bir yazman veya noterdir. Para karşılığında mahkemede yargıcın ağzından çıkan cümleleri [yazar.]⁷³³
9. **Mukayyid** mahkemenin kâtibidir, [alınan kararları] kitaba işler.
10. **Muhzır** mahkeme memuru veya habercisi. Kalburüstü ve avamdan olan halkı adalet önüne çağırandır; lakin askerleri çağıramaz. Türkçede *Çavuş* diye adlandırılır ancak tüm bu eski unvanlar hep Arapça'dan geçmedir.

⁷³³ mony Ĭ: ...dabunt pro pecuniis L

III. BÖLÜM

Mürtezika Diye Adlandırılan Dini Sınıf

1. **Selatin İmamları** hanedan camilerinin imamlarıdır. Tıpkı *mahalle imamları* gibi din adına kullanılmak için toplanılan paradan geçinimlerini temin ederler, kazançları ne az ne çoktur, bir günde ellerine geçen para altmış akçeyi geçmese de üç-dört akçenin altına da düşmez.
2. **Naâthan** [Peygamberin] vasıflarını okuyandır. Cuma namazından önce Muhammed'in ve sahabelerin mazhar olduğu vasıflarını ve övgülerini ezgili biçiminde okur.
3. **Cüzhan** [Kur'an'ı] bölüm bölüm okuyan. Yani Kur'an'ın otuz bir bölümünü ya camide ya da evliya türbelerinde, türbeyi inşa edenlerin isteği doğrultusunda okumayı adet edinendir. (Kuran 114 sure ya da bölümden oluşmasının yanında her biri çeşitli sureler içeren 31 parçaya da bölünmüştür.)
4. **Türbedâr** türbelerin koruyucusu. (Sultanların ve soyluların anıtları gece gündüz daima hazır bulunan özel muhafızlar tarafından korunur ve etrafında kandiller asılıdır.)
5. **Kandilci** camideki kandilleri ve mumları yakar. Kendi gözetiminde yeterli miktarda fitil için pamuk, çerağ, yağ ve mum bulundurur. Ramazan ayında her gece minarelere ya da iki minare arasına pek çok kandiller asılır ve bunların yaydıkları ışınlar insanlara uzaktan çiçekler, gemiler, kuşlar ve de Kur'an'dan ayetler gibi görünür. Bu iş özellikle (*Süleymaniye gibi*) selatin camilerinde uygulanır.
6. **Müezzin** nida eden, birden fazla camide görev alır ve bir haftada görevi dâhilindeki tüm camileri dolaşarak ezan okur. Gelirleri ne yirmi dört akçeyi geçer ne bir akçeden aşağı iner.
7. **Kayyim** mabet yöneticisi. Mabedin temizliğine ehemmiyet verir, halı ve seccadelerin serilmesiyle minderlerin düzenli durmasıyla ilgilenir ve Kuran'ın muhafaza edilmesini sağlar.

8. **Farraş** mabet ve türbelerin süpürgecisidir.
9. **Abkeş** kuyudan su çekip bu suyu topraktan yapılmış testi ve bardaklara dolduran kişidir. Cemaatten kim susarsa ya da abdest alacaksa kendisi gider hem susuzluğunu dindirir, hem de abdest alır.⁷³⁴

---

⁷³⁴ ...pours it into urns, or earthen pots...who are going to prayer wash themselves İ: ...in urnas effundit ...qua preces adituri abluuntur L.

IV. BÖLÜM

Muhammedilerin Mekke'ye Hac Yolculuğundaki İtikatları

Hacıların bir kısmı, şöyle ki: Avrupa ve Asyalılar, Şam'da, bir diğer kısım, Afrikalılar Kahire'de, bir üçüncü kısım Yemen'deki Zebid şehrinde toplanırken; Arabistan ve Hindistan adaları dördüncü kısmı oluşturur. İran, Keldani, Moğol-Tatar ve Özbekler Kalde'deki Babil'de⁷³⁵ toplanırlar.

Hac farzdır ya da Allah'ın bir emridir ve Allah tarafından teşekkül edilmiştir. Binaenaleyh müslümanlar hayatlarında [en az] bir kere Mekke'yi ziyaret etmekle yükümlüdür. Lakin oraya gidecek kişi birtakım şartlara uyum sağlamalıdır [bunlar]: özgür olacak köle olmayacak, aklına mukayyet olacak deli olmayacak, yetişkin olup sabi olmayacak, takati yerinde olacak, gidip gelmesine yetecek miktarda erzak ve bineği olacak, aşağı yukarı diğer zaruretleri karşılamayı gözü kesecek ve geri dönünceye kadar ailesine yetecek kadar geliri olacak. Kadınlar da Mekke'yi ziyaret etmek zorundadır; fakat yalnızca kocası, ailesi ya da ihtiyatlı ve aklıselim diğer bir yakın akrabası eşliğinde bu mümkündür. Mecusi yani ateşe tapan, ahlaksız ve kalbi fesat biri kadın kısmına refakat edemez.

Mezkûr kabileler Mekke yakınlarındaki Arafat tepesinde onuncu ay olan Şevval'den [başlayarak]; on ikinci ayın dokuzuncu gününe dek toplanırlar, işte bu gün Arife günü diye adlandırılır ve Türkler için bayram öncesidir. Medine'den gelenler *Zu'l Huleyfa* diye adlandırılan yerde, Şam'dan gelenler ve bu güzergâhta birleşenler *Cuhfe* denilen yerde, Irak'tan gelen ve bu güzergâhtaki kabileye katılanlar *Zat-ı Irk* ya da *Irk* ismindeki yerde, Necid'den gelenler ve aynı istikamete gidenler *Karn* olarak isimlendirilen yerde, Yemen'den gelenler ve bu yolu takip edenler *Yelemlem* adındaki yerde toplanarak bu yerlerde *İhram* adı verilen (kutsal kabul edilen) yünden yapılmış bir kıyafet giyerler sonrasında cübbe şeklinde bir giysiyi üzerlerine

⁷³⁵ Thomas Hyde dipnotta buranın Bağdat olduğunu vurgulamaktadır.

alırlar.⁷³⁶ Bu giysinin, Kurban Bayramı'nın arife gününde ya da önceki günlerde üzerlerinde olması iyidir, arifeden sonraki günlerde giyinmezler. Zira bu işi Mekke'ye en yakın yerlerde yaparlar şöyle ki, Mekke'ye girebilmek için mezkûr beş yerden birinde ihram giyinmelidirler. Mekke'nin avlusuna ayak basmadan [evvel]; ihram *Tepe* diye adlandırılan yerden gelinceye kadar üzerlerinde olmalıydı.⁷³⁷ Gerçekten de Mekke'de tavaf alanının hemen her yerinde ihramlı hacılar bulunur; lakin ihram sırf günahlarından arınmak için, [özellikle] *Tepe*'de üzerlerinde olmalıdır.⁷³⁸ Bu şuurla ihrama girecekleri zaman tırnakları kısa olmalıdır keza arasında pislik bulunabilir, bıyık ve sakalları düzgün olmalı, baş, vücut ve avret yerleri de tıraşlı olmalıdır. Sonrasında tüm bedenlerini ya da en azından baş, el ve ayaklarını yıkarlar ki en iyi şekilde [Allah rızasını] tasavvur edebilsinler. Akabinde pelerin veya örtü [gibi olan] *Rida* diye adlandırılan [ihramın üst parçasını] da giyerler ki bu da beyazdır ve boyunlarına kadar gelir. İhramın iki parçası da yeni, ya da en azından temiz yıkanmış olmalıdır. İhram avret yerlerini örtmeli ve vücutta bundan başka hiçbir kıyafet olmamalıdır. Diğer kıyafetler çıkarıldığında vücutlarına Öd Ağacı veya Sığla Yağından veyahut sair hoş bitkilerden oluşan esans ve güzel kokular sürünmelidirler. Bundan sonra iki rekât namaz kılıp ayaktayken on defa “ *Senin davetine geldim Allah'ım, Senin huzurundayım, hiçbir kimse Seninle mukayese edilemez, hamt ve şükür Senindir, mülk Senindir ve Sen rakipsizsin*” derler.⁷³⁹ Bu kelimelerden daha azı söylenmez, şayet hatra gelirse daha fazla dua edilebilir. Bunu söyleyen *Muhrim* ya da mukaddes [işe vazifeli] olur. Bundan sonra müstehcen ve yalan konuşmaktan, kavgadan, aşikâr olsa veya bahis açılabilir avlanmaktan kaçınılmalıdır. Başında, yüzünde, en azından çimde de olsa haşerat öldürmemeli; haşerattan korunmak için hatmi kaynatıp başlar ve sakallar bununla yıkanmalı ya da hiç olmazsa bunun kokusu sürülmelidir

⁷³⁶ L ...*Linteı seu indusii sive camisiae* İ the manner of a surplice tabirleri *disar* adı verilen kaftan veya cübbe gibi olan ihramın üstüne giyilen uzun bir kıyafete karşılık gelmektedir.

⁷³⁷ Veda Tavafı'nı yapıncaya kadar

⁷³⁸ عرفات الحج عرفات الحج "Hac, Arafat'tır, hac Arafat'tır, hac Arafat'tır" hadisine vurgu yapılmaktadır.

⁷³⁹ L *Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, lebbeyke la şerike leke lebbeyk İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk la şerike lek* şeklinde Telbiye'ye atıf yapılmaktadır.

veya çorap, örtü, sarık, türban ve ayakkabı ile de korunulabilir. Ayakkabı bulunamazsa *Cimcime* veya *Nalin* denilen yüksek veya alçak [topuklu], ayak bileğinden aşağıda, kırpık tahta pabuç giyilir. Kıyafetlerin renkleri ya safran ya zerdeçal ya da yabani safranla korunur, eğer bunlarla yıkanmazsa elbiselerin tüm renkleri solardı. Hacı hamamda yıkanır ve sonrasında evin gölge bir köşesine çekilebilir, yatağa yahut tahtırevana uzanabilir. Arapların *Himyan* Türklerin *Akçe Kemer*i adını verdikleri uzunca bir kuşak sarınılır, [bundan sonra] hasımlarla da kavga edilmez. Sonra evvelce bahsettiğimiz ezan okunur ve namaza dururlur.⁷⁴⁰ [ki namazları güneşin] her yükselip alçalmasına ve [gün ışığının] yeryüzüne yansımaya göredir. Seher vakti toplanılıp deveye binerek [Mekke'ye doğru yola çıkılır.] Mekke'ye varıldığında önce doğrudan Kâbe'ye gidilmeli ve Kâbe'yi görünce onu selamlayıp şöyle demeliler: “*Allahu ekber La ilahe illallah*” Hacerü'l Esved'e her [denk] gelmelerinde ellerini kulak hizasına kaldırarak yine aynı şekilde tekbir ve tehlil getirilmelidir. (İbrahim uzaktan devenin üstündeyken söylemişti) Şayet yanında olanları incitmeyecekse mezkûr taş öpülmeli, el yüz sürülmeli ya da taşa hiçbir şekilde dokunulamıyorsa öpme arzusuyla [uzaktan] işaret edilmeli ve daima ilk baştaki gibi tekbir ve tehlil getirilmelidir.⁷⁴¹ Zira bu [ilk] dairesel dönüş çoklu gruplar halinde yapılarak *tavafu'l kudüm* diye adlandırılır [ki bu] mutluluğa varışın alayıdır. [Tavafta] gönülden gelen bir yakarıyla Allah'tan rahmet dilenir ve peygamber için de dua edilir. İhramın bolluğu gerdirilerek bir parçası koltuk altından aşağı uzatılır, diğer parçası sol omzun üstüne atılarak,⁷⁴² tavafa [Kâbe kapısının] sol cenahından *El-Hatim* denilen alçak duvarın dışından başlanmalı; bu duvarı içerden alacak şekilde başlamakтан sakınılmalıdır. Tavaf aheste aheste yedi defa yapılır, ilk üç tavaf pek hızlı olmadan omuzları sallayarak gerçekleştirilir. [Bu usul] kuru kalabalık olan

⁷⁴⁰ ...prayer with a loud voice İ: ...alta voce post preces L.

⁷⁴¹ İstilam adı verilen bu selamlama işi ve Tekbir ile tehlil terimleri her iki neşrde de geçmemekte olup farızanın izahı açısından tarafımızdan eklenmiştir.

⁷⁴² ıztıba

müşriklere karşı bir güç gösterisidir yani bu işe can atarak memnuniyetle hazır olduklarının göstergesidir.⁷⁴³

Geri kalan dört tavaf da aheste bir şekilde yapılır, mezkûr taş, karşısından geçilirken daima selamlanır. Tavafın sonunda da tıpkı başında olduğu gibi, Yemen tarafına bakan bu taş ne sıklıkla geçilirse geçilsin öpülmeli, kucaklanmalı veya selamlanmalıdır; nitekim bu edep ve saygının ifadesidir. Sonra Kâbe kapısı civarında kaya diye adlandırılan *Inde'l Makam* yakınında neresi olursa olsun namaz kılınacak uygun bir yerde iki rekât namaz kılınır. (Bu kayanın üzerinde ataları İbrahim'in kayaya bastığında oluşan ayak izi görülür.) Her yedi dönüş sonunda bu iki kaideyi yerine getirmek *vaciban* addedilir. Böylece ilk defa Mekke'ye gelenler günahlarından arınmış olur. Bu kaide dışarıdan gelenler için sünnet sayılırken; Mekke sakinleri için böyle bir durum söz konusu değildir. Sair zamanlarda aynı kişiler Hacerü'l Esved'i öper ve aynı kaideyi tekrar ederler, akabinde Kâbe'nin *Beni Makdum* kapısından çıkarak Mekke yakınındaki *Es-Safa* yani Huzur Tepesi'ne gidilir. Kâbe'ye karşı yönelerek eller kaldırılıp “ *Allah büyüktür ve O'ndan gayri ilah yoktur, Allah'ın rahmeti ve bereketi peygamberimiz Muhammed'in üzerine olsun*”⁷⁴⁴ duası edilir. Ardından Mekke'nin ilerisindeki tamamı beyaz çakıldan oluşan ve rahatça yürünen *Merve*'ye gidilir. Zira bu iki küçük yeşil tepe arasında çabuk çabuk koşarak *Merve*'ye gidip *Safa*'ya dönülür, *Safa*'dan başlanıp *Merve*'de sonlanan bu gidiş-dönüş yedi defa tekrarlanır.⁷⁴⁵ Bunun sonrasında *Muhrim* bu kutsiyetleyse Mekke'ye gelir, Kâbe etrafında sürdürülen mübarekât [Allah'a] sadakatleri arttırdığı gibi sık sık huzura gark olunmasını sağlar.

Zilhicce ayının yedinci gününe gelindiğinde bazı imamlar ya da âlimler Kurban kaidesi hakkında hacılara bilgi verir, sekizinci gün ki o gün *Terviye* günüdür, sabah namazı dua edilmesi ve *ma-i zemzem* içilmesi lazım gelir. (Bu günde hacılar zemzem adı verilen Mekke kuyusundan çıkan sudan

⁷⁴³ L *Izharu'l celadeti ala müşrikin "Bu gün kendisini onlara kuvvetli gösteren kişiye Allah rahmet etsin"* Remel adı verilen bu usûl Hz. Muhammed'in hicretin yedinci senesinde, müslümanlarla yapılan umredeki tavaf esnasında müşriklerin müslümanların kuvvetsiz olduğunu söylemelerini duyan peygamberin, yukarıdaki cümleyi söylemesiyle hac farızasında adet haline gelmiştir.

⁷⁴⁴ L *Allahu ekber, La ilahe illallah, Esselâtü Vesselâmü âlâ Nebiyyina Muhammed*

⁷⁴⁵ Say tabiri her iki neşrede de geçmemektedir.

içerler ve develerini bununla sularlar.) Akabinde *Mina*'ya gidilmeli ve *Arefe* günü sabah namazına kadar burada kalınmalıdır. Güneş battığında gruplar halinde *Arafat Dağı*'na çıkılır, hatipler vaizler burada iki hutbe verir ki bu genellikle Cuma gününe denk gelir. Bu hutbelerde haccın her şeyden feda etmek olduğu vurgulanır.⁷⁴⁶ Öğlen ve ikindi namazları birbiri ardınca tek ezanla kılınarak,⁷⁴⁷ akabinde bitişikteki bir tepeye doğru yola çıkılır ki burası *Cebelü'r-Rahme* diye adlandırılır. (Gerçekten de Arafat Dağı bir durak ya da bekleme noktası olup haccın olmazsa olmaz bir parçasıdır) Sonra güneye yani kibleye yüzlerini dönüp, el açıp boyun bükerek “*Elhamdülillah, La ilahe illallah, Allahu ekber*” [ardı sıra] evvelce zikredilen “*Allahümme lebbeyk*” denir. Peygamber için ve ihtiyaç duyulan her şey için de dua edilebilir, din âlimlerinin yakınında bulunanlar onlardan işittikleri [güzel duaları] dile getirebilir. Gün batımında *Müzdelife*'ye hareket edilir, burası Arafat Dağı ile Mina Vadisi arasında bir yerdir, Müzdelife'nin yakınındaki tepe Cebel-i Kuzah⁷⁴⁸ diye adlandırılır. Eğer akşam namazı Arafat Dağı'nda veya yol güzergâhında kılınmadıysa; burada akşam ve yatsı namazları [yine birbiri ardınca] tek ezanla kılınır. Fecr vakti sabah namazına kadar Müzdelife'de kalınır, gün doğumunda tıpkı Kâbe'de Arafat'ta ve Müzdelife'ye ilk çıkıldığında edilen dualar gibi dua edilir. Aslında Müzdelife'nin bir yeri hariç ki adına *Vadi-yi Muhassır* denilir her yerinde vakfe yapılabilir.⁷⁴⁹ Güneş varlığını iyice hissettirmeden hacılar *Mina*'ya doğru yola çıkar, beklemeden geçilen mezkûr vadiden fırlatmak amacıyla yedi küçük taş veya çakıl toplarlar, her bir taşı atarken “*Allahu ekber*” ve akabinde “*Allahümme lebbeyk*” denir. Bu iş Mina'da yapılmalıdır, sonra usulüne uygun olarak bir kurban boğazlanmalı, memnun kalacaksa, başını tıraş etmeli, bıyığını kısaltmalıdır; lakin kadınların bunu yapmasına lüzum yoktur. Aynı gün içinde ya da ertesi gün Mekke'de kendi kafilesiyle buluşup sakın sakın [tavaf yapmalı] şayet öncesinde *remel*

⁷⁴⁶ Her iki neşrde de *sacrifice* tabiri kullanıldığı için sadece kurban üzerinde durulmayıp haccın genel manasına dikkat çekilmiştir

⁷⁴⁷ cem-i takdim

⁷⁴⁸ جبل فرخ

⁷⁴⁹ Her iki nüsha da *vakfe* tabiri geçmemekte olup tarafımızdan eklenmiştir.

ve say yapmamışsa evvelce değinilen bu kaide de gerçekleştirilmelidir, sonra erkekler ve kadınlar buluşup sohbet edebilirler.

Asıl Kurban'ın boğazlandığı, gün doğumundan batımına kadar olan vakte *Nehr* günü denir ki bu gün *bayramın* ilk günüdür. Bu günde kurban kesilmediyse ertesi gün de kesilebilir ama bu kaide muhakkak gerçekleştirilmelidir. Bayramın ikinci günü Mina'ya dönerek birbirine benzer üç taş duvar taşlanır, bu kaidenin hakkıyla yerine getirildiğine kanaat getirilirse Mekke'ye dönülebilir. Bayramın dördüncü günü de dâhil üç gün süresince bu kaide yerine getirilir, sonrasında yapılmasına lüzum yoktur. Burada bulundukları zaman müddetince çukurun içinde bulunan küçük taş duvara taşları uzaktan fırlatılır, bu iş deve üstündeyken de yapılabilir, taşlama süresince tüm gece Mina'da kalınması gerekir. Ayrılmadan önce çadırları ve eşyaları⁷⁵⁰ başına bir şey gelmesin diye güvenilir bir kişiyle Mekke'ye gönderilir. Mekke'ye dönerken taşlık bir yer olan *Muhassab* adlı yerde en az bir saat dinlenilir. Mekke'den ayrılırken yedi dönüşlü Veda Tavafı'nı⁷⁵¹ *remel* ve *sayı* gerçekleştirmek hatırdan çıkarılmamalıdır. Dışarıdan gelen [hacı adayları] için bunun yapılması lazım gelir; lakin Mekke sakinlerinin bunu yapmasına lüzum yoktur. [Zemzem] kuyusundan su içilir akabinde Kabe'nin kapısına doğru yönelinir ve eşiği öpülür, Kabe kapısıyla Hacerü'l Esved arasında bulunan *Mültezim*'e gövde ve sağ yanak yaslanarak nazikçe örtüsünden tutulur, (ya da nakışlı dokumadan, ki bu Türk imparatoru tarafından her yıl Kabe'ye örtülmek için yollanır bundan dolayı adına *Kabe örtüsü* denir) içinden geldiği gibi dua edilir ve ağlanır, sonra geri geri yürüyerek Kabe'nin dışına kadar çıkılır. Şayet Mekke'ye bir daha girilmeyecekse Arafat Dağı'na üstünde ne bir kusur ne de bir günahın vebali olmadan arınmış olarak varılır, bir saat kadar Arafat'ta kalınır. (ya da uğramadan geçilir) Arefe günü bitiminde ya da Kurban Bayramı gün doğumunda hacılık mertebesine erişilmiştir. Arefe gecesinde uykuda ya da dalmışken hacılığa erildiği bilinemez, bunun için Arefe gününün sona ermesi

⁷⁵⁰ furniture İ: supellectilem L.

⁷⁵¹ Her iki neşrde de *Visitation* tabiri geçmekte olup bu da Ziyaret Tavafı'nı karşılamaktadır. Fakat eserde özel isimle geçen tek tavaf çeşidi bu olduğu için ve Hac farızasındaki usul de dikkate alınarak *Veda Tavafı* ile karıştırıldığı düşünülmektedir

beklenilir. Gelecek yıl hac için tüm kaidelerin yeniden baştanbaşa yapılması lazımdır; kurban kesmese de olur çünkü o günahlarının [kefaretidir. Hac kaidelerini yerine getiren kişi] ihrama [yeni] girmiş ve hac farızasına yeni adım atmış mü'min kardeşiyle [karşılaştığında] şevkini kırmamak suretiyle her şeyi layığıyla yerine getireceği temennisinde bulunur.

Kadınların uygulayacakları kaideler de erkeklerinkiyle aynıdır, onlardan farkları yüzleri açık başları kapalı olmasıdır. Şayet başlarından yüzlerine kadar bir peçe sarkıtırlarsa bu yüzlerine dokunulmamasını da mümkün kılar. Kadınların “*Allahümme lebbeyk*” şeklinde başlayan duayı yüksek sesle yapmaları gerekmez. Ne erkekler gibi *remel* ve *say* yapmalarına lüzum vardır ne de onlar gibi saçlarını tıraş etmelerine. Tırnaklarını kesmeli ve geniş elbise giyinmelidirler, Hacerü'l Esved'e etrafında erkekler varken yanaşmamalıdırlar. Vakti geldiğinde tüm vücutlarını yıkar, kutsal elbiselerini giyer *nazireleri* uygular ve bütün [kaideleri] özveriyle gerçekleştirir, bunun haricinde tavaf da yapabilirler. Ziyaret Tavafı'nı Veda Tavafı'nı yapıp kaideleri yerine getirdikten sonra ne bir hışma uğrayacak ne de bir günahın vebalini çekeceklerdir, Mekke sakinleri gibi affa mazhar olacaklardır. İmam İbn Muhammed ve Ebu Yusuf'a göre [Mekke] sakini Mina'dan Mekke'ye dönüp Veda Tavafı yaptığında onlar için bu durum geçerli değildir.⁷⁵²

⁷⁵² İmam Muhammed, **Kitâbü'l-Asl el- Mabsut** c. II Babü'lezi Yefutu'l Hac bölümünde “و لا يس على ألى مكة و من دون المواق يت إل بها ال صدرطواف” ayrıca bkz. Kitabü'l Asl c. II çev. Osman Ekşioğlu “*Mekke halkı üzerine ve Mekke'ye doğru mikatların berisinde oturanlar üzerine veda tavafı görevi yoktur.*” ayrıca a.g.e. 2214 numaralı dipnot Ebu Yusuf ise şöyle demiştir: *O veda tavafına başlamadan önce Mekke'de ikamet etmeye niyet ederse veda tavafı ondan düşer...*

V. BÖLÜM

Hasta ve Ölüm Döşegindekileri Ziyaret Esnasındaki Kaideler

Türkler arasında hasta ve hasta yakınlarını ziyaret *sevap* olarak addedilir ve mahalle imamı ya da din alimleri bu işin öncüleridir. Ziyaretçiler ziyaret edecekleri hastalara meyve ve şifalı şeyler götürmeye çalışır, hastayı beden ve ruh sağlığıyla alakalı tembihlerler. Hastanın konuşmaya takati varsa [yattığı] yerini sağlamlaştırarak ziyaretçileriyle konuşur. Keza ölümünden kırk gün önce bir hasta, ziyaretçileri önünde vasiyet ederse bu geçerlidir; aksi takdirde hükümsüzdür. Varislerinden hiçbir [maddi] kısıtlama yapılmaz, bilhassa yakın akrabası varsa. Uzak akrabalarına [terekesinden] az miktarda bırakılır yahut hiç bırakılmaz. Hanedan malları için [böyle bir durum söz konusu olduğunda], bunlara *Beytûlmalcî* yani hazineden sorumlu el koyar. Din âlimleri ya da bazı münevverler ölüm döşegindeki hastanın avret yerlerinin, koltuk altlarının ve saçının tıraş edilmesini buyururlar. Daha sonra İmam “*Allahım sen bu kuluna ölüm ıstırabına karşı yardım et*”⁷⁵³ diye dua eder, Diğerleri de “*Allah geçidi asan eyleye*” derler. Dini vecibeleri yerine getirmeyi bilen biri *Yasin* suresini okuduktan sonra hastanın kulağına “*Allah’tan gayrı ilah yoktur ve Muhammed onun peygamberidir*”⁷⁵⁴ diye fısıldar ve ölü son nefesini verene dek bu sureyi kırk ya da yüz kez okur.

Kadınlar ölmek üzere olan hastaların yanına çocukları sokmazlar. Ölü için ağıt yakmak ve ağlamak günah addedilir. Onun, Allah’ın rızasına ve hoşnutluğuna nail olmasını dilerler. Kişi öldüğünde ardından sarısabır, sığla, yabani safran amber gibi bitkileri güzel kokması [için] buhurlarlar; veya [böyle] hoş kokulu şeyler [kullanmasalar da olur.] (Hristiyan âdeti olduğu için tütsü sevmezler.) Bu kokularla ölünün etrafında üç, beş ya da yedi kez dolanırlar. Bazı hayırsever adamlardan üç yüz akçe alarak ölen kişinin ihmal ettiği namazları, oruçları, zekât-sadakaları ve kesmediği kurbanları için

⁷⁵³ L *Allahümme einni haza abdike ale’s-sekerati’l mevti*

⁷⁵⁴ L *Lâ ilâhe illallah Muhammediün Resûlullah*

fakirler ile konar-göçer dervişlere [ölünün hayrına] dağıtırlar.⁷⁵⁵ Bu vecibeye *Iskat* adı verilir, yani zenginler tarafından ertelenmeden yapılan bir çeşit saçma ya da dağıtma işi. Zenginlere mezarın içinde bir çeşit gizli hendek olan *lahid* kazılırken zengin olmayanlara mezar hendeksiz kazılır. Sonra ince dikilmiş kumaşa [yani kefene] hoş kokular sürer ve naaşı bir tahta üzerine boylu boyunca uzatırlar ve bu kumaşla örterler. Din âlimlerinin ileri gelenlerinden birisi ılık su ve sabunla mevtayı yıkarken bir diğer kişi [onun] su dökmesine yardım eder, kimsenin bu işlemi görmesine izin verilmez naaşı üç kez yıkar ve üçüncüde kafurlarlar. Naaş yıkanıp bir tabutun içine konulduktan sonra, tabut bir ayaklık üzerine oturtulur. Sonrasında dört kişi tabutu mezara kadar dönüşümlü olarak taşıırken aynı mahalleden komşuları ardı sıra gelmektedir. Böyle hayırlı bir iş yaparak günahlarının bağışlanmasını ümit ederler. Kişi akşamdan önce ölürse (derhal toprağa verilmez, naaşı evinde tutulur) komşular toplaşır, çember şeklinde oturur ve bir dua halkası oluştururlar (elma gibi büyük kürelerden yapılmış şeyleri naaş etrafında döndürürler) ve *La ilahe illallah* diyerek küreler elden ele dolaşır. Kedileri ölünün yanına sokmazlar çünkü cahil ve batıl inançlı kimselere göre kedi etrafta dolanarak ruhu ürkütebilir; fakat akli başında olanlar kedilerin mevtanın üstüne işeyerek pisleme olasılığına karşı önlem olarak yaklaştırılmadığını bilirler.

Mezarlığa gitmeden önce tabut cami avlusuna getirilerek *Musalla taşının* (yani namaz taşı) üstüne koyulur. *Meyyit namazı* ya da mevtaya [son] vazifesini yerine getirme işi: ayakta, (kadın ya da erkek, genç ya da yaşlı için) niyet ederek rükû veya secde yapmadan, melekleri selamlayarak kılınır. Namaz kılarken üç sıra ve her sırada yalnız yedi kişi olmalıdır.

Müezzinin yüksek sesle *La ilahe illallah* diyerek cenazenin önünden gitmesi gerekir. Gene benzer şekilde mevtanın arkadaşlarından birisi de “*Allah rahmet eylesün dine Allah rahmet eylesün*” demelidir. Mezara yaklaşır yaklaşmaz naaş toprağa koyulur ve “*Allah adına, Allah ile, O’nun*

⁷⁵⁵ strange whirling round İ: pauperibus piis L.

peygamberine göre”⁷⁵⁶ denir. Hendeği ve mezarı kapattıktan sonra “Allahım onu şeytandan ve kabir azabından kurtar”⁷⁵⁷ denir. Tabutsuz gömülenlerin diğerlerine oranla daha değerli olduklarına inanırlar. Mezarın başından ayak kısmına doğru bir kova su dökerler ki onlara göre bu mevta suya kansın da kabrinde çiçekler bitsin düşüncesiyledir. Naaş mezara yerleştirildikten sonra, arkadaşlarından biri ayakta durarak “Allah’ım onun iki yanından da toprağı[n eziyetini] kaldır, ruhunun yükselmesini sağla, sana döndüğünde günahlarını affeyle.”⁷⁵⁸ Akabinde de ellerini açıp bir tane daha dua okur: “ Allah’tan [gelir]iz ve Allah’a döneriz. Allah’ım o Sana konuk oldu ve Sen ağırlayanların en mahirisin, iki yanından da toprağı kaldır, onun için cennet kapısını aç, onu lütfunla karşıla ve hesap gününde diline kuvvet ver.”⁷⁵⁹ Onlar öldüklerinde, kabirlerinde *Münker* ve *Nekir* adlı iki meleğin sorgulama yahut yargılama icra edeceğine inanırlar. Mevta, bu iki melek tarafından ya oturur vaziyete getirilecek ya da ayağa kaldırılacaktır, onu şiddetli kırbaç darbeleri, sualler ve ıstırap eşliğinde Allah’ı, dini, kitabı hakkında sorguya çekeceklerdir. El açıp üçüncü bir duaya daha başlar: “Allah’ım bu senin kulundur ve Sen onu bizden daha iyi bilirsin, lakin biz onun iyi biri olmasından gayrı bir şey bilmiyoruz, Sen onu görüyorsun yaptıklarından dolayı onu yargıyorsun; işte bu yüzden öteki âlemde hesap gününde ona kolaylık ver. Bu dünyadaki yaşamında yaptıkları için onu yargılamaya kadirsin. Allah’ım rahmetin onun üzerine olsun ve peygamberi Muhammet onun yanında olsun (Allah’ın rahmeti ve peygamberin şefaati üzerine olsun) hem onun hem de bizim haddi aşmamıza ve mağfiretinden mahrum olmamıza izin verme.”⁷⁶⁰ Duayı tamamladığında aynı kişi mevtayı hatırına getirerek [orda bulunanlara]: “Karındaşınız için mağfiret taleb idin ve Allahu Teâlâ’dan fi’t-tesbit isteyin”

⁷⁵⁶ L Bismillahi ve billahi ve alâ milleti Resulullah

⁷⁵⁷ L Allahümme ecruhu mine ‘ş-şeytan ve min azabi ‘l kabir

⁷⁵⁸ L Allahümme caffè'l-arza ‘an cenbeyhi ves’ad rûhehu ileyke ve lekkıhi minke rıdvana

⁷⁵⁹ L İnnâ lillâh ve innâ ileyhi râciûn Allahümme nezzel bike ve ente hayru menzulin caffè'l-arza ‘an cenbeyhi ve iftah ebvabes-semâi li ruhihi ve ikbalehu minke bi-kabuli haseni ve sebite inde ‘l mesail mantukahu

⁷⁶⁰ L Allahümme hâzâ abduke ve ente a’limu bihi minna ve ma na’lemu minhu illa hayren ve kad eclistehu li-tesalu, Allahümme fesbithu bi ‘l kavli ‘s-sabiti fi ‘l ahireti kema sebbethu bi ‘l kavli ‘s-sabiti fi ‘l hayatü ‘d-dünya, Allahümme erhamhu ve ‘l kahehü bi nebiyyihu Muhammed Sallallahu Teâlâ Aleyhi vesellem ve la tadalluna badehu ve la tahrinna ecruhu

der. Akabinde herkes oturur ve İmam ya da din alimi Kur'an'dan bazı sureleri okumaya başlar. Bunlar Vakıa⁷⁶¹ (?) Suresi, o bittiğinde başlanan Mülk Suresi ve yedi defa okunan Felak ve Nas sureleridir, diğerleri daha fazla sure okuyabilir. Daha sonra herkes dağılır, imam ve birkaç din âlimi kalır.(belki birkaç komşusu ve sair de kalabilir) Bunlar mevtanın yüzüne dönerek iki kez yüksek sesle *“Ya filan ibn filan”* derler. Bu nida ile ona mahsus isimle hitap ettiğini varsayarak: *“Bu dünyadayken benimsediğin akdini unutmayasın, Şahitlik ederim ki Allah’tan gayrı ilah yoktur ve Muhammet O’nun peygamberidir, cennet de cehennem de yeniden diriliş de muhakkaktır. O saat gelecektir ki hiç şüphesiz Allah [işte o zaman] onların tümünü kabirlerinden kaldıracaktır ki şüphesiz Rabbinin buna gücü yeter. İslam dinindir, Muhammet (Allah’ın selamı onun üstüne olsun) peygamberindir, Kur’an yüce rehberindir, Kâbe kıblendir ve müminler senin kardeşindir. İlahî, Sen Rabbimsin, senden gayrı ilah yoktur ve O en yücelerdeki hükümrânlığın sahibidir”*⁷⁶² tüm bunları ekledikten sonra *Fatiha* okunur ve herkes kendi evine döner.

Fakirler öldüğünde bunların gömülmesi için zenginler [cenaze] masraflarını üstlenir ya da cenaze sokak sokak dolaştırılarak para toplanır ve defin işlemleri için yapılan harcamaları komşuları karşılar.

⁷⁶¹ Latince neşrde de İngilizce neşrde de *Vadi Suresi* olarak geçen surenin isminin tam karşılığı yoktur Kur'an'ın tertip sırası dikkate alındığında bu surenin akabinde yazar Mülk suresi okunur dediği için kabirde öncelikli okunan sureler de dikkate alınarak Vakıa suresini tercih ettik keza tertib sırası dikkate alınmayacak olursa Nebe Suresi de kastedilmiş olabilir

⁷⁶² *L Uzkûru'l ahdehu ellezi harecte aleyhi mine'd-diinya şehadetü en la ilâhe illellahu vehdehu la şerîke leh ve enne Muhammeden resulüllah ve ennel-cennete hakkun ven-nare hakkun vel-base hakkun ve ennes-saate atiyetün la raybe fiha ve ennellahe yebasü men fil-kuburi ve enneke radite billahi rabben ve bil-islami dinen ve Muhammedin amme nebiyyen ve bil-Kurani imamen ve bil-Kabeti kibleten ve bil-müminine ihvanen Rabillahu la ilahe illallahü ve hüve Rabbu'l arşu'l azim*

VI. BÖLÜM

Sünnet Olma

Sünnet, onlar arasında itibar addedilen çok elzem bir şey değildir; fakat bazı durumlarda sünnetsizler Muhammedi'liğin ileri gelenlerinden olabilir diye [bu uygulama yapılır.] İster bahane bulanlar olsun ister bu dine geç yaşta girenler, ister kesilen parçadan kaynaklı iltihap kapma ve acıtma korkusu olsun, sünnete [belirli bir vakte kadar] müsamaha göstermek mümkündür. Çoğu bunun için kınanmaz da, bu onlara hiç bir serzeniş getirmez. Sünnet her yaşta mümkündür çocukluk, gençlik, yetişkinlik ya da ihtiyarlıkta; fakat tam zamanında yapılması daha güzeldir. Aileler sünnet olacak çocuklarına çok güzel elbiseler ve sarık giydirerek arkadaşlarının evine yollarlar. Uşaklar tutup çocuklarını atın üzerinde gezdirerek eğlendirirler ve hoşlanacağı çeşitli hediyeler alırlar. Sonrasında aile çocuğunu [sünnet] amacıyla perdelerle çevrelenmiş bir yere getirir.(ki orada berber ya da cerrah tabaklanmış derisi ki ona *sahtiyan dolaşı* derler çatallı çomağı, usturası ve bir sepet dolusu sünnet aletiyle beklemektedir.) Çocuk ayaktayken donunu kaldırır ve önündeki fazla deriyi çatallı çomakla tutup [usturayla] bir çırpıda keser. Çocuk acıdan ağlamaya başladığı zaman, çocuğu tutan yakınlarından biri ağzına hazırda bu iş için getirilen balı çalar. İzleyicilerin geri kalanı da *Allah Allah Allah* diye bağırlar, eş zamanlı olarak müzik de başlamıştır, davul ve bunun gibi patırtılı çalgılar çalınmaktadır. Böylece çocuğun ağlama ve inleme sesleri duyulmaz. Sünnetli pipisi sarılarak, düşmesin diye çocuğun eline tutuşturulur ve çocuk güzelce hazırlanmış bir yatağa yatırılır. Aile de çocuğun yanına oturur ve onu soğukkanlılığını koruyup ağlamadığı için övmeye başlar, gece boyunca çocuğu rahat ettirir, onu ayık tutarlar. Kan içindeki sargıları yenisiyle değiştirirler ve çocuğa pipisini kan duruna kadar tutmasını buyururlar. (ilk sargılamada yaranın üstüne ya kamış tozu serper ya da koparılmış kamış koyarlar yahut kurutulmuş bitki tozu dökerler) Tüm gece boyunca soytarılar maskaralık yaparak çocuğu uykuyu aklına getirmeden eğlendirirler. Sabah olunca misafirler gider ve çocuk yatağından

on beş gün boyunca çıkmaz. Sonrasında yara kabuk bağlar ve çocuk hamama götürölüp yıkanır. Burada ne dua ne de ibadet yoktur; sadece sünnet esnasında cerrah keserken “*Bismillah*” demiştir. Zenginler, çocuklarını sünnet ettirirken fakirlerin çocuklarının da kendilerinininkine eşlik etmesini sağlar ve böylece çocuklar sünnetin acıtma korkusunu akıllarına getirmeden çok cesaretli olduklarını gösterirler. Bu dostluk hayatları boyunca sürer ve birbirlerini “*sünnetdaş*” diye çağırırlar.

VII. BÖLÜM

Sülalesi Giray Diye Adlandırılan Kırım Tatarları Hanı Yahut Küçük Tataristan Kralı'nın Ünvanları

Hükmedenin gücüne sığınan, Hükmün parçası, Refaha giren, Çok mutlu olan, Gücü kuvveti eksiksiz olan ve görkemi övülmeye değer, Yüce makama erişme yolunda ilerleyen ve akıbeti muvaffakiyetli, haşmet ve heybet yolunda uzayan silsilenin marifeti, Lütfu yüce merhamet sahibi (ki Allah'tır) tarafından seçilen Kırım ve Nogay ve Çerkes ve Akkirman ve Tat ve Taman ve başka büyük yerlerle orduların lideri ve idarecisi Gazi Giray Han Yüce Allah üstünlüğünü daim eylesin.⁷⁶³

---

⁷⁶³ L *Cenab-ı emaret meab, eyalet nisab, devlet-i intisab, saadet iktisab, zül kadirü'l etemmi ve'l fahru'l işam, zahib-i mezheb ızz u ikbal, salik-i mesalikü'l mecd ve'l İclalü'l muhtass, bi-mezid-i inayeti'l melikü'l mennan Gazi Giray Han Kırım ve Nogay ve Çerkes ve Akkirman ve Tat ve Taman ve sair azim orduların han ve sultanı edamallahu teala me'âlihi*

VIII. BÖLÜM

Türklerin İmparatorunun Unvanları

Allah'ın yeryüzündeki vekili, Bu Dünyanın Efendilerinin Efendisi, İnsanların Boyunlarının Sahibi, İnananların ve İnanmayanların Kralı, Dünyanın Krallarının Kralı, Doğunun ve Batının İmparatoru, İtibarı yüksek hakanların İmparatoru, Soyluluğu ve hükümdarlığı [doğumunda] en kutlu yıldız takımıyla taçlandırılan, Haşmetli Kayser, Zaferin Mührü, Dünyadaki Bütün İnsanların Sığınağı, Allah'ın Gölgesi, Dünyaya Huzur Dağıtan, Yunanistan'ın, Küçük Asya'nın (yani Anadolu'nun) ve Arabistan'ın ve İran'ın ve Türkistan'ın ve Tataristan'ın ve Yemen'in ve Şam'ın ve Mısır'ın ve Suriye'nin ve Karaman'ın ve Kürdistan'ın, Çerkes, Abaza ve Gürcistan'ın Kralı, Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Okyanusun Efendisi,(yani Umman Denizi'nin) Macaristan, Romanya, Moldovya, Afrika, Cezayir, Berberistan ve benzeri binlerce diyarın, iklimin varisi ve hâkimi Sultan Ahmet Han oğlu Sultan İbrahim Han oğlu Sultan Mehmed Han. Allah düsturlarını aydınlatsın ve hesap gününde hayırlarıyla mükâfatlandırınsın (ya da hesap günü mizanda güzel amellerinin ağır basması ve kanıtları onu aydınlatsın) yani: kıyamet günü geldiğinde tüm insanlar amelleri hesaba katılarak yargılanacak ve herkes kendini savunacaktır.⁷⁶⁴

⁷⁶⁴ L *Halife-i ruy-i zemin ve sultan-ı selatin-i fi arzeyn malikü'r-rikab enam-ı melikü'l müslimin ve'l kâfirin şah-ı şahân-ı devran padişah-ı havakin azimü's-şan sultan-ı sahib-kıran kayser-i celil Nusret nişan penah-ı hulk-i cihan zıllullah-ı fi'l arzeyn rahat feşan sultan-ı Rumili ve Anatoli ve Arabistan ve Acemistan ve Türkistan ve Tataristan ve Yemen ve Sengistan ve Kıbt ve Süryan ve Kirman ve Kürdistan ve Cerkes- Abaza ve Gürcistan sahib-i bahr-i sefid ve siyah ve umman hakim-i Engürüs ve Eflak ve Boğdan ve Cezayir-i İfrikiyye ve Berberistan ve sair hazar hazar eyalet ve vilayetlerin varisi Sultan Mehmed Han bin Sultan İbrahim Han bin Sultan Ahmed Han enarullahu burhanehum ve sekkal bi'l-hasenat*

IX. BÖLÜM

Baş Vezirin Unvanları

En muhterem devlet adamı, en muhteşem danışman, cihanın asayişini sağlayan, halkın işlerini yüce ya da değişmez düşüncesiyle yöneten, Beşeriyetin meselelerini arzularına göre cevaplayan, devletin (Osmanlı'nın) talihinin ve refahının esasını (ya da yapısını) biçimlendiren, haşmet ve mutluluk müesseselerini ve kurumlarını yücelten, yüce hilafet makamının düzgün çalışmasını sağlayan, haşmetli imparatorluğun hükümlerini icra eden, cenk ormanının aslanı, mücadele tepelerinin aslanı, en yüce hünkârın lütfu ve ayrıcalığıyla muhafaza edilen Nasuh Paşa. Yüce Allah onun üstünlüğünü ebedi kılsın, işlerini görkemini ve başarısını iyilikle kolaylaştırsın.⁷⁶⁵

---

⁷⁶⁵ L *Düstur-ı ekrem, müşir-i eḫḫam, nizamü'l alem, müdebbiru umuru'l cumhur bi'l fikr'is sabit, mütemmimü mehammi'l enam bir-re'y'is-saib, mümeḫhid-i bünyani'd devleti ve'l ikbal, müşeyyid-i erkanü's-saadet ve'l İclal, mürettib-i meratibü'l hilafetü'l kübera, mükemmel-i namusu'l-saltanatü'l uzma, şir-i pişe-i veḫa ve hizaber-i kühsar, heycaü'l mahfuf bi-sunuf-i avatıfı'l meliki'l a'lâ Nasuh Paşa edemallahu teala iclalehu vezaif-i haşmetuhu ve ikbalehu ve yusirru bi'l hayr*

KAYNAKLAR

A. Kaynaklar

BOBOVIUS, Albertus (Ali Ufki Bey), by Thomas Hyde, **Concerning The Liturgy Of The Turks**, Their Pilgreme To Mecca, Their Circumcision, Visitation Of The Sick, Four Treatises Concerning the Doctrine, Discipline and Worship of the Mahometans Printed by J. Darby for B. Lintott at the Cross-Keys, and E. Sanger at the Post-House in Fleetstreet, London, 1712

_____, **Turcarum Liturgia Peregrinatione Meccana, Circumcisione, Aegrotorum Visitatione And / Nonnullas Annotatiunculas**, Syntagma Dissertationum Quas Olim Auctor Doctissimus, Oxonii, E Typographeo Clarendoniano, 1767

_____, **Talim-i Ortodoksin**, Konstantiniyye, 1654, Glasgow University Library, MS HUNTER 352

_____, **Saray-ı Enderun Topkapı Sarayı'nda Yaşam**, çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013

_____, **Topkapı Sarayı'nda Yaşam Albertus Bobovius ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları**, çev. Ali Berktaş, Kitap Yayınevi, İstanbul 2002

Kâtip Çelebi, **İrşâdü'l Hayâra İlâ Tarihi'l Yunan Ve'r Rum Ve'n Nasara**, Konya İzzettin Koyunoğlu Kütüphanesi, nr. 14029

_____, **İrşâdü'l Hayâra İlâ Tarihi'l Yunan Ve'r Rum Ve'n Nasara**, TTK Ktp. Nr. Y/15

_____, **Mîzânü'l-hakk fî ihtiyâri'l-ehakk**, İslamda Tenkid ve Tartışma Usulü, nşr. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul, 2001.

_____, **Tuhfetü'l-Kibar fi Esfari'l-Bihar**, haz. İdris Bostan, T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, Ankara, 2008

_____, **Levâmi'u'n-Nûr fî Tercemeti Atlas Minur**, 26 Hk 555

B. Araştırma ve İncelemeler

Abdullah et-Tercüman, **Tuhfetü'l- Erib fi'r- Reddi 'ala Ehli's- Salib**, çev. Hacı Mehmet Zihni Efendi, Bedir Yayınları, İstanbul, 1995

Alay-ı Hümayun İsveç Elçisi Ralamb'ın İstanbul Ziyareti ve Resimleri 1657-1658, editör: Karin Adahl çev. Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007

AYDIN, Mehmet, **Kâtip Çelebi'nin İrşâdü'l-Hayara Adlı Eseri**, V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, İstanbul, 1985

BABİNGER, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, çev. Coşkun Üçok. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992

BAYLE, Pierre, **Dictionarre Historique Et Critique**, Paris, Desoer, Librere Rue Christine, 1820

BEHAR, Cem, **Ali Ufki ve Mezmurlar**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1990

BİRNBAUM, Eleazar, **Kâtip Chelebi (1609-1657) and Alphabetization: A Methodological Investigation of the Autographs of His Kashf al-zunûn and Sullam al-Wusûl**, Scribes et Manuscrits du Moyen-Orient, Paris, 1997

BURKE, Peter-HSİA R. Po-chia, **Erken Modern Avrupa'da Kültürel Çeviri**, çev. Ferit Burak Aydar, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012

CAESAR, Julius, **Gallia Savaşı**, çev. Hamit Dereli, Maarif Matbaası, Ankara, 1942

CAESARIS, C.Iulii, **Commentarii De Bello Gallico**, by Friedrich Kraner, Berlin: Weidmann, 1898

CARİON, Johannes, **Chronicon Carionis**, Expositvm Et Avctvm, Multis & Veteribus, & Recentibus Historiis, İn Descriptionibus Regnorum & Gentium Antiquarum, & Narrationibus Rerum Ecclesiasticarum & Politicarum, Graecarum, Romanarum, Germanicarum, & Aliarum, Ab Exordio Mundi, Vsque Ad Annum Salutis Per Christum Partae, Sumptibus S. Crispini, 1617

Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan b. Ferkad el-Hanefi Şeybani, **Kitâbü'l-Asl el- Mebsut**, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1990

ESTREİCHER, Karol, **Bibliografia Polska** volume XIII, Krakow, 1894

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman - Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002

FLEMMING, Barbara, **Türkische Handschriften der Saatsbibliothek**, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden 1966

_____, **Türkische Handschriften**, Teil 1. (Verzeichnis der Orientalischen Handschriften in Deutschland, Bd. XIII, 1.), Wiesbaden 1968

GÖKYAY, Orhan Şaik, **Kâtip Çelebi Hayatı Şahsiyeti Eserleri, Kâtip Çelebi Eserleri ve Hayatı Hakkında İncelemeler**, Ankara, 1985

_____, **Kâtip Çelebi'den Seçmeler, I, II, III**, MEB, İstanbul 1997

HOLT, Peter-LEWIS, Bernard, **Historical Writing on The Peoples of Asia: Historians of the Middle East**, London: Oxford University Press, New York Toronto 1962

HUART, CL, Kazasker/ Kadı Asker, İA, VI, İstanbul, 1952

JACOBOWSKY, C. V, **Var Albertus Bobovius - Ali Bec, den lärde "Pålske Turcken", miniatyrmålare?**, Särtryck ur Orientsällskapets årsbok, Stockholm, 1937

KARLIĞA, Bekir-KAÇAR, Mustafa, **Doğumunun 400. Yıl Dönümünde Kâtip Çelebi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009

KOMAN, Mesut, **"Kâtip Çelebi'nin Şimdiye Kadar Üzerinde Durulmamış Çok Mühim Bir Eseri: İrşâdü'l-hayârâ ilâ târihi'l-Yunan ve'l-Rum ve'n-Nasârâ"**, Konya Halkevi Aylık Kültür Dergisi, sy. 79, Mayıs 1945

KUT, Turgut, **Ali Ufkî Bey ve Eserleri Hakakında**, Musiki Mecmuası, sy. 332, 1977

_____, Ali Ufki Bey, DİA, II, İstanbul, 1989

LEWIS, Bernard, **Babil'den Dragomanlara**, çev. Ebru Kılıç, Kapı Yayınları, İstanbul, 2008

_____, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi**, çev. İhsan Durdu, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2000

MACRAY, Gulielmus, **Catalogi Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Bodleianae**, Fasciculus Quartus, Oxonii E Typographeo Clarendoniano, 1898

MENAGE, V. L, **Three Ottoman Treatises On Europe** In Iran and Islam, in Memory of the Late Vladimir Minovsky. C. E. Bosworth, Edinburgh University, Edinburgh, 1971

MERCATORIS, Gerardi, **Atlas Minor**, AE Hondio Plurimis Æneis Tabulis Auctus Et Illustratus Denuo Recognit, Additisque Novis Delineationibus Emendatus, Amsterdami, 1610

Nasr bin Yahya bin İsa bin Said el-Mutetabbib, **En-Nasihātü'l İmaniyye Fi Fazihati'l Milleti'n-Nasraniyye**, takdim, tahkik ve ta'lik: Muhammed Abdullah el- Şarkavi, Kahire, 1986

NEUDECKER, Hannah, **Bobowski and his Turkish grammar (1666)**, Dutch Studies in Near Eastern Languages and Literatures 2, 1996

_____, **From Istanbul to London? Albertus Bobovius' appeal to Isaac Basire**. In Hamilton, A., Boogert, M. van den & Westerweel, B. (Ed.), The Republic of Letters and the Levant (Intersections, Yearbook for early modern studies, vol. 5). Leiden/Boston: Brill.

OKEY, Thomas, **The Story Of Venice**, London, 1905

ÖZTELLİ, Cahit, **Mecmua-i Saz-ü Söz**, Musiki Mecmuası, sy. 328, 1977

RALAMB, Claes, **Kort beskriffning om thet som wid then Constantinopolitaniske resan är föreluppit**, Stockholm, Henrich Keyser, 1679

Rıza Nur, "Un manuscrit du Milieu du XVII Siecle Sur la Musique et la Poesie Turques" Revue de Turcologie, Tome I, Livre 2, Alexandrie, 1932 s. 26-32

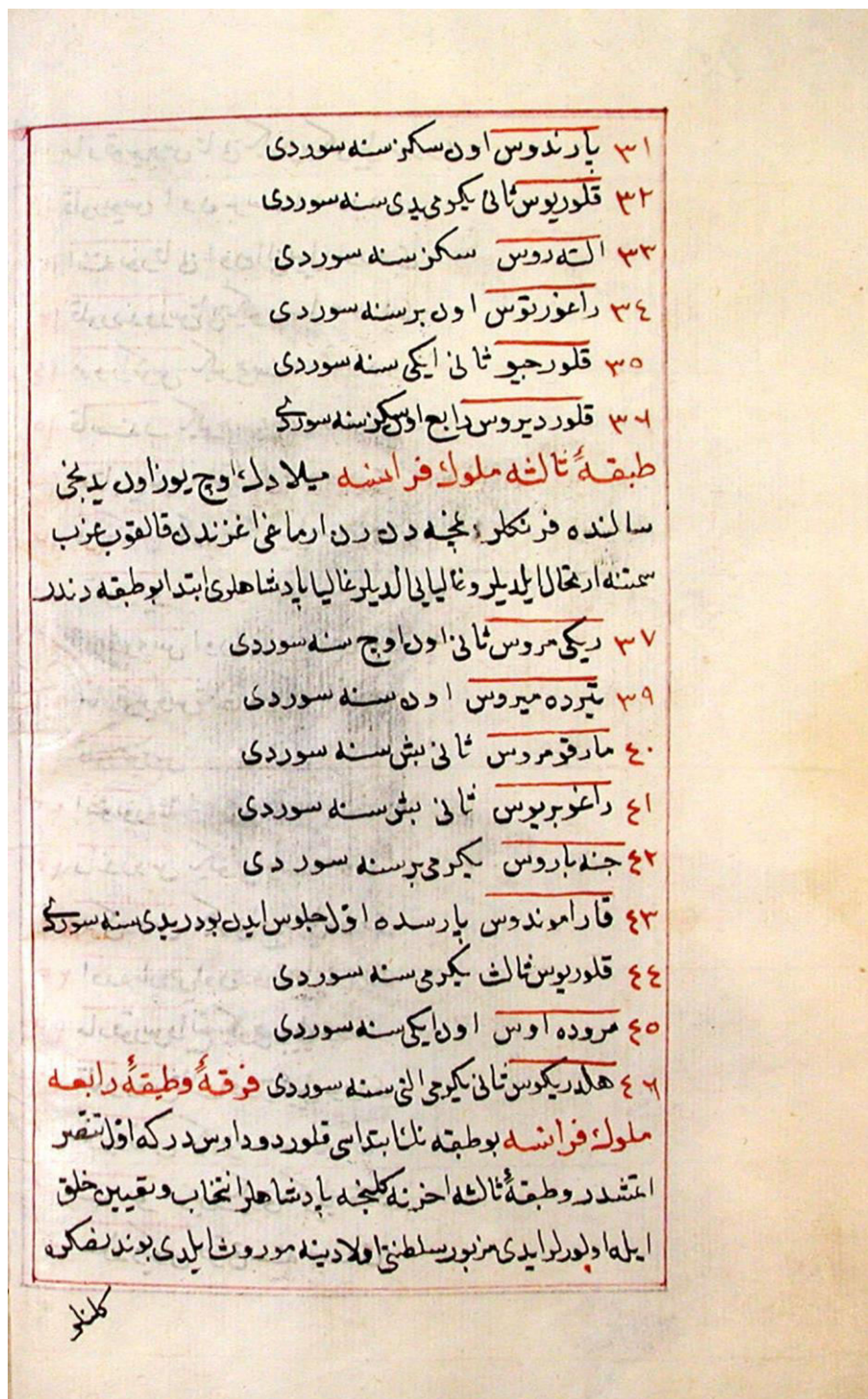
SARICAOĞLU, Fikret, **Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sy.37, İstanbul 2002

STUART, P.G. Maxwell, **Chronicle of the Popes: The Reign-by-Reign Record of the Papacy From St. Peter to The Present**, Thames & Hudson, London, 1997

Terceme-i Tuhfetu'l-Erîb, 06 Mil Yz A 9022

ULUÇAY, Çağatay, **Mecmua-i Saz-ü Söz**, Türk Musiki Dergisi, sy. 4, 1948

TITULI IMPERATORIS TURCICI.

خليفة* روي زمين وسلطان سلاطين في ارضين مالكة الرقاب انام ملك المسلمين
والكافرين شاه شاهان دوران بادشاه خواقين عظيم الشان سلطان صاحب
قران قبصر جبل نصرت نشان پناه خلف جهان ظل الله في الارض راحت
فشان سلطان روم ابلجي واناطولجي وعريستان وحمستان وتركستان وتاتارستان
ويمن وسنكستان وقبط وسريان وقرمان وكردستان جركس ابازة وكورجستان
صاحب بحر سفيد وسياه و عمان حاكم انكروس و افلاك و بغداد و جزاير افريقه
وبربرستان وسابر هزار وهزار ايلات و ولايتلرين وارثي سلطان محمد خان بن
سلطان ابراهيم خان بن سلطان احمد خان انار الله براهينهم وثقل بالحسنات
*Vicarius (Dei) in superficie terræ, Dominus Dominorum orbis
terrarum, Possessor collorum hominum, Rex fidelium & infidelium, Rex
Regum Mundi, Imperator Orientis & Occidentis, Imperator Chakanorum,
magnæ auctoritatis, Princeps & Dominus felicissimæ constellationis,
Cæsar Majestofus, Victoriæ signaculum, Refugium populi totius
Mundi, Umbra Dei in terrâ quietem spargens, Rex Graciæ & Asiæ
minoris [sc. Anatoliæ] & Arabiæ & Persiæ & Turciæ & Tatariæ, &
Arabiæ feliciæ & petrææ, Ægypti & Syriæ & Cara-Amanæ & Cur-
distan, Circassiæ & Abazitarum & Georgianorum, Dominus maris albi
& nigri & Oceani [sc. maris r̃is Omman] Princeps Ungariæ Vala-
chiæ & Moldaviæ, Africa, Algeri, & Barbariæ, nec non aliarum
mille & mille Regionum ac Provinciarum hæres, Sultan Mohammed Chan
filius Sultan Ibrahim Chan filii Sultan Ahmed Chan: Deus illuminet
eorum axiomata, & præponderet beneficiis trutinas eorum [vel illuminet
Probationes seu Argumenta eorum, & præponderare faciat bonis actio-
nibus trutinas eorum] nempe in die Judicii, quando omnium homi-
num Argumenta pro se & Actiones ad trutinam vocantur.*

TITULI

EK III. Ali Ufki Bey'in *Turcarum Liturgia* eserinin, T. Hyde tarafından 1767 yılında yapılan Latince Neşri'nden, Osmanlı Sultanı IV. Mehmet'in unvanları

122 *A Treatise concerning*

the Defunct among the Heirs, as the Law ordains. These deal most unjustly, taking to themselves Ten *per Cent.* and therefore they value the Goods of the Defunct at a vast Price, that so their Fees and Incomes may rise to the greater Bulk: From whence the Heirs often sustain great Loss.

5. *Molla*, or speaking barbarously *Monla*, is a *Præses*, to whom the antient *Ottoman* Kings paid five hundred *Aspers* a day, that they might administer Justice to the People without pecuniary Corruption or Bribes; but at this time they have the Title, without the Profits of it, being call'd *Præses of the five hundred Aspers*, which they never receiv'd: Yet they make a great deal by the Offices they have in the great Citys; for not being proof against Bribery, they yield the Cause to him who gives most.

6. *Kazi*, a Judge; they also were wont to receive forty *Aspers* a day, now they live by Corruption and unjust Gains.

7. *Naib*, the Judge's Vicar; he uses to go thro the Citys and Villages, and the whole Jurisdiction of his Judge, weighing the Bread, trying the Dough, and inspecting other Victuals, taking care they be not spoil'd, and that they be sold at the due Rate. Now the Sellers and Hucksters corrupt them with Gifts, that they may sell as they please; insomuch that those who do not bring Presents, are more narrowly visited, and drub'd with (n) Cudgels, and *Tahta-Kiolo*.

8. *Katib*, a Scribe or Notary; they will pronounce Sentence in the Courts of their Judges for Money.

(n) Beating with a Cudgel is call'd *Durb*, or *Durub*, commonly *Drub*; but *Tahta Kiote* (as *Ali Beigh* writes it) is a *Pl.ory*, where the Neck is put thro the Hole of a Board for Punishment.

